T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN TAHLİLİ VE TARİHLENDİRMESİ

Yüksek Lisans

AYŞENUR ÇİÇEK

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN TAHLİLİ VE TARİHLENDİRMESİ

Yüksek Lisans

AYŞENUR ÇİÇEK

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Muhammet ABAY
2. Üye : Prof. Dr. Ömer ÇELİK
3. Üye : Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul, 2025

ÖZET

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN TAHLİLİ VE TARİHLENDİRMESİ

Kur'an'ın hedeflemiş olduğu evrensel mesajı doğru anlayabilmek için, sûre ve kapsadığı âyetlerin tarihlendirilmesi ve aralarındaki bağlantıları incelemek ve doğru bir şekilde ortaya koymak gerekir. Bunun sonucunda sûre ve âyetlerin hangi olay üzere nazil olduğu ve hitap etmiş olduğu topluluğun nitelikleri de ortaya konulmuş olacaktır. Ancak mevcut Mushaf tertibi bilindiği üzere nüzul sırasını ve kronolojiyi yansıtmamaktadır. Bu faktör ise sûrelerin ve âyetlerin doğru bir şekilde tarihlendirmeye ve anlamlandırmaya bir engel teşkil etmektedir.

Âl-i İmrân Sûresi içermiş olduğu konu zenginliği ve Kur 'an'ın ikinci en uzun sûresi olması hasebiyle büyük bir ehemmiyete sahiptir ve asırlar boyunca araştırma konusu olarak incelenmiştir. Nitekim söz konusu sûre başında Hristiyanlardan, daha sonra Yahudilerden bahsederek en sonunda Uhud Gazvesi'ne değinmektedir. Ancak sûrenin içermiş olduğu âyetlerin nüzul sırası hakkında kaynaklar birbirinden farklı görüşler belirtmektedir. Dolayısıyla âyetlerin tarihlendirmesine dair bir ittifak oluşmamakla beraber bir belirsizlik söz konusudur. Bu da sûre ve âyeti doğru bir şekilde anlamayı ve anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Tezimizin hedefi bu belirsizlikleri belirleyip ve onları inceleyerek, nihai bir açıklığa kavuşturmaktır.

Âl-i İmrân Sûresi bu denli detaylı ve derin bir tarihlendirme ve nüzul çalışmasına konu olmamıştır. Dolayısıyla tezimiz kendi alanında özgün bir değere sahip olup, sûre hakkında bu bağlamda ilk çalışmayı teşkil edecektir. Çalışmayı gerçekleştirirken sûre ve âyetlerin nüzul sebebini ortaya koyabilmek için sîre ve hadis kaynaklarına çokça müracaat edilecektir. Bu husus ise araştırmanın kapsamını genişletip, konuyu daha derin bir şekilde ele almamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âl-i İmrân Sûresi, Sîret, Kur'an, Nüzul Sebebi, Nüzul Zamanı, Âyetlerin Tarihlendirilmesi.

ABSTRACT

ANALYSIS AND DATING OF THE SŪRAH ĀL-I IMRĀN

In order to fully grasp the universal message of the Qur'an, it is essential to consider the chronological order of its chapters and verses, as well as the interrelations between them. However, the current arrangement of the Qur'an does not follow the order of revelation, which presents a significant challenge for accurate historical and contextual interpretation. Understanding the circumstances under which the verses were revealed and the characteristics of the communities they addressed is vital for a deeper comprehension of the Qur'anic message.

Sūrah Āl-i Imrān holds great significance due to its rich content and being the second longest chapter in the Qur'an. The surah discusses Christians, Jews, and later references the Battle of Uhud. Despite its importance, there is a lack of consensus among sources regarding the chronological order of its verses. This uncertainty complicates the interpretation of the surah as a coherent whole and limits our understanding of its true message and context.

This thesis aims to conduct the first comprehensive and original study focused specifically on the chronological and contextual analysis of Sūrah Āl-i Imrān. The research will rely extensively on Qur'anic and hadith sources to determine the reasons for the revelation of each verse. By doing so, the study seeks to resolve existing ambiguities and contribute to a clearer understanding of the surah's structure, message, and historical background.

Keywords: Āl-i Imrān Sūrah, Biography of the Prophet, Quran, Occasion of Revelation, Time of Revelation, Dating of Verses.

ÖNSÖZ

Kur'ân'ın kendilerine hitap ettiği ilk muhatap kitlenin anlaşılabilmesi için, âyetlerin nâzil olduğu sosyo-kültürel ortama vâkıf olmak kaçınılmazdır. Dolayısıyla, Kur'ân'ın taşıdığı evrensel mesajların günümüz muhatap kitlesine de aynı şekilde hitap edebilmesi, âyetlerin tarihî açıdan incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, âyetlerin zâhirî anlamlarını da göz önünde bulundurarak, çalışmamızın ana ögesini teşkil eden Âl-i İmrân Sûresi'ni özellikle tarihî arka plana dair bilgiler sunan rivâyetler ve görüşler bağlamında irdelemeye çalıştık. Nitekim, Kur'ân'ın tarihlendirilmesine ve âyet ile sûrelerin nüzûl tarihlerini kronolojik sıralara muvâfık bir şekilde ortaya koymaya çalışan incelemelerin ortak gayesi, Kur'ân'ın daha isabetli bir şekilde kavranmasını sağlamaktır. Bu çalışma, Kur'ân'ın tamamını kapsamasa da, Kur'ân'ın en uzun ikinci sûresi olan Âl-i İmrân Sûresi'nin tarihî açıdan incelenmesini, içerdiği âyetlerin kronolojik sıralamasını ve bu âyetlerle birlikte ileri sürülen rivâyetlerle ne ölçüde örtüştüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bugün mazlum coğrafyalarda, özellikle de Filistin'de, zulme ve soykırıma karşı direnerek gasp edilen hakları geri kazanmaya ve insanî değerleri korumaya çalışanların mücadelesi, Kur'ân'ın "Ey inanlar! Sabredin, birbirinize sabrı tavsiye edin, Allah yolunda sebat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya eresiniz" (Âl-i İmrân/200) çağrısının canlı bir tefsiri gibidir. Bu çalışmanın satırlarında ilme dair bir gayret varsa, bu gayret o direnişin manevî ilhamına da minnettardır.

Çalışma sürecim boyunca hiçbir zaman yardım, tecrübe ve desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Muhammet Abay hocama en içten şükranlarımı sunarım. Kendisinin her daim sergilediği yapıcı söz ve davranışları, çalışmanın şekillenmesinde azımsanmayacak ölçüde önemli bir rol oynamıştır.

Son olarak, kıta ve mesafeler bizleri bedenen birbirimizden ayırsa da, destekleri, sabır ve sevgileriyle her daim yanımda olan ve bu süreci varlıklarıyla daha kolay kılan sevgili aileme ve bu süreçte yardım ve görüşlerini hiçbir zaman geri çevirmeyen herkese minnettarım.

Gayret bizden, tevfîk ise Allah'tandır.

O'nun yardım ve lütfu olmadan hiçbir emek kemale ermez.

Ayşenur ÇİÇEK

Mekke, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN TAHLİLİ VE TARİHLENDİRMESİ ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ANALYSIS AND DATING OF THE SURAH ĀL-I IMRĀN ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **vii**

GİRİŞ **1**

1. Araştırmanın Konusu ve Gayesi 1

2. Araştırmanın Yöntemi 2

3. Kaynak ve Literatür Değerlendirmesi 4

BİRİNCİ BÖLÜM **7**

1. HRİSTİYANLARLA İLGİLİ ÂYETLER **7**

1.1. Necran Heyetin Medine'ye Gelişi (2. Yıl: Âyet 1-80) 7

1.2. Necran Heyeti Münazarasında Teslimiyet Çağrısı ve Peygamberin Tebliğ Görevi (2. Yıl: Âyet 20) 12

1.3."Eğer Allah'ı Seviyorsanız" Âyeti Bağlamında Necran Heyeti ve Yahudilerle Tartışma (2. Yıl: Âyet 31-34) 14

1.4. Hz. Îsâ'nın Yaratılışına Dair Nâzil Olan Âyetler (2. Yıl: Âyet 35-60) 15

1.5. Mübâhele Hadisesi (2. Yıl: Âyet 61) 17

1.6. Ehl-i Kitap'a Ortak Kelimeye Gelme Çağrısı (2. Yıl: Âyet 64) 19

1.7. İlâhî Ahid ve Misakın Konu Edildiği Âyetler (2. Yıl: Âyet 81) 19

1.8. Yüzlerin Ak ve Kara Olması ve İlâhî Adalet (2. Yıl: Âyet 106) 20

1.9. Necâşî'nin Gıyâbî Cenaze Namazı Kılındığı Tarih (2. Yıl: Âyet 199) 21

İKİNCİ BÖLÜM **23**

2. YAHUDİLERLE İLGİLİ ÂYETLER **23**

2.1. Sabah İman, Akşam İnkâr (2. Yıl/ Receb: Âyet 71-73) 23
2.2. Antlaşmayı Bozanlar: Medine Yahudilerinin İhaneti (2. Yıl/ Receb: Âyet 12-13) 25
2.3. Yahudi-Müslüman Tartışmalarında Mabetlerin Üstünlüğü Meselesi (2. Yıl: Âyet 96-97) 29
2.4. Evs ve Hazrec Arasında Kardeşlik Kurularak Fitnenin Önlenmesi (2.Yıl: Âyet 98-105) 33
2.5. Yahudi Toplumunda Emanet Algısı (2. Yıl: Âyet 75) 36
2.6. Yahudilerin Kitabî Tahrif Uygulamaları (2. Yıl: Âyet 78) 37
2.7. Yahudi Önderlerinin Müslümanlara Karşı Düşmanlıklar (2. Yıl: Âyet 111-115) 37
2.8. Müslümanların Yahudilerle Gizli Dostluklarının Yasaklanması (2. Yıl: Âyet 118) 39
2.9. Yahudi ve Hristiyanların İbrahim Hakkındaki İhtilafı (2. Yıl: Âyet 65-68) 40
2.10. Allah'ın Dininden Başkasını Aramak (2. Yıl: Âyet 83) 42
2.11. Kur'an'da İsrailoğullarının Helâl-Haram Düzenlemeleri (2. Yıl: Âyet 93) 44
2.12. Hz. Peygamber'e Yönelik Ulûhiyet İddiası ve Cevabı (2. Yıl: Âyet 79-80) 45
2.13. Müminlerin Kâfirleri Dost Edinmemesi Meselesi (5-8. Yıl: Âyet 28) 46
2.14. Dünyalık Sevginin Evrensel Eleştirisi (2. Yıl: Âyet 14-19) 47
2.15. Zekâtın Engellenmesi ve Resûlullah'ın Vasfının Gizlenmesi (2. Yıl: Âyet 180) 50
2.16. İnkâr ve Zulmün Karşılığı: Elem Verici Azap (2. Yıl: Âyet 21-26) 51
2.17. Peygamber Efendimizin Beytü'l-Midras Ziyareti (2. Yıl: Âyet 23-24) 52
2.18. Hz. Ebû Bekir'in Beytü'l-Midrâs'a Girişi (2. Yıl: Âyet 181) 55
2.19. Yeminle Haksız Kazanç Sağlama (2. Yıl: Âyet 77) 58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 61
3. UHUD GAZVESİ VE DİĞER KONULARLA İLGİLİ ÂYETLER 61
3.1. İrtidat ve Tevbe (3. Yıl: Âyet 86-89) 61
3.2. Sevilen Maldan İnfakın Fazileti (3. Yıl: Âyet 92) 64
3.3. "En Hayırlı Ümmet" Kavramı ve Sahabe Mertebesi (3. Yıl: Âyet 110) 65
3.4. Uhud Gazvesi (3. Yıl/ Şevval: Âyet 120) 67
3.5. Faizin Yasaklanması (3. Yıl: Âyet 130) 69
3.6. Günah, Tevbe ve İlâhî Merhamet (3. Yıl: Âyet 135-136) 70
3.7. Uhud Hezimeti Sonrası İlahi Teselli (3. Yıl: Âyet 137-179) 71
3.8. Hamrâu'l-Esed Gazvesi (3. Yıl: Âyet 172-173) 75

3.9. Mümin ve Münafıkların Ayrımı (3. Yıl: Âyet 179) 76
3.10. Müminlerin Sıkıntısı Karşısında Kâfirlerin Refahının Anlamı (3. Yıl: Âyet 196-197) 76
3.11. Kureyş'in Safa Tepesi'ni Altın Yapma Talebi (3. Yıl: Âyet 190) 77
3.12. Hicret ve İlâhî Mükâfatta Cinsiyet Eşitliği (3. Yıl: Âyet 195) 77
3.13. Hendek Gazvesi (5. Yıl / 7 Şevval - 1 Zilkade: Âyet 26-27) 78
SONUÇ 81
KAYNAKÇA 84
EKLER 89
Ek 1 89
Ek 2 90

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
b.y.	Basım yeri yok
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarih yok
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayın yılı yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Gayesi

Kur'an'ın içerdiği ve muhataplarına vermek istediği mesajları doğru anlamak ve konumlayabilmek, şüphesiz âyetleri indikleri sosyo-kültürel durum bağlamında okumakla mümkün olmaktadır. Nitekim vahyin ilk muhatapları, vahiy sürecine bizzat şahit olduklarından ve olası bir kapalılık durumunda Peygamber'e sorma fırsatına sahip olduklarından, maksuda daha hâkim olabilme imkânına sahip oldukları açıktır. Sahabe ve Tâbiîn sonrası nesilleri temsil eden bizler ise, vahye şahitlik etmiş sahâbîlerin bizlere aktardıkları perspektiflerden veya bizzat Peygamber'in bildirdiği bilgilerden hareketle, âyetlerin amaçladığı anlamları elde edebilme imkânına sahibiz. Bu da, şüphesiz âyetlerin nüzul tarihine işaret eden rivâyetleri veya lügavî incelemeler yapan tahlilleri göz önünde bulundurmak yoluyla mümkün olmaktadır. Nitekim Kur'an'ı doğru anlama açısından dilsel araştırmanın önemini filolojik tefsirler; rivâyetlerden beslenerek âyetlerin tarihî arka planını kavramanın önemini ise rivâyet tefsirleri ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Peygamber'in vahiyden bağımsız olduğunu savunarak onu sadece bir "aktarıcı" konumuna indirgeyen görüşlerin tutarsızlığı, Resûlullah'ın Kur'an dışında da Allah'tan bilgi aldığı ve böylelikle yorum ve davranışlarında etkili bulunduğu ile ortaya konulmaktadır.[1] Dolayısıyla Kur'an'ı doğru anlayabilmek, âyete dair aktarılmış olan rivâyetleri incelemekle mümkün görünmektedir.

Âl-i İmrân Sûresi'ni doğru bir tarihî değerlendirmeye tabi tutabilmek için, sûrenin hangi dönemde nâzil olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim müfessirlerin ittifakıyla Âl-i İmrân Sûresi, medenî bir sûre olup[2] toplam 200 âyetten oluşmaktadır ve bu hususta farklı bir görüşün ileri sürüldüğü görülmemektedir. Müfessirler, sûrenin Uhud Savaşı'yla ilgili âyetler ihtiva ettiği konusunda ittifak hâlindedir. Sûre hakkındaki ihtilaf ise Enfâl Sûresi'nden önce mi yoksa sonra mı nâzil olduğu meselesine ilişkindir. Zira Enfâl Sûresi'nin büyük bir kısmı Bedir Gazvesi'yle ilgilidir ve hicretin ikinci yılında nâzil olmuştur. Dolayısıyla, Âl-i İmrân Sûresi'nin Enfâl Sûresi'nden önce nâzil olduğu görüşü kabul edildiğinde, sûrede Uhud Gazvesi'yle ilgili âyetlerin bulunması ve Bedir Gazvesi'ne dair âyetlerin ise Müslümanlara yönelik bir teselli ve hatırlatma mahiyetinde olduğu yönündeki görüş, tutarsızlık izlenimi uyandırmaktadır. Bunun dışında, Necran heyetinin Medine'ye gelişlerinin kaynaklarda genellikle hicretin dokuzuncu yılına tekabül ettiği yönündeki görüş ağırlık kazanmaktadır. Bu itibarla, sûre tarihî olarak birbirinden farklı, bağımsız ve uzak olayları içermekte olup kendi içinde zikredildiği sırayla tarihsel bir kronolojiye uygunluk göstermemektedir. Buna ek olarak, heyetin Bedir Gazvesi'nden

[1] Muhammed Coşkun, *Modern Dünyada Kur'an Yorumu* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 27-29.
[2] Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dârü İbn Kesîr; Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1431), 1/357.

önce, yani hicretin 2. senesinde veya Uhud Gazvesi'nden sonra, yani hicretin 3. senesinde geldiğini savunan görüşler de mevcuttur. Necran heyeti hicretin 9. senesinde Medine'ye geldiğini ifade eden değerlendirme kabul gördüğü takdirde sûre, hicretin 9. yılında gerçekleşen heyetinin gelişiyle başlamakta, ardından hicretin 2. yılında vuku bulan Bedir Gazvesi'ne ve hicretin 3. yılında gerçekleşen Uhud Gazvesi'ne dair âyetlere yer vermektedir. Sûrede yer alan ve nüzul tarihi ile ilgili belirsizliği bulunduğunu saymış olduğumuz bu hadiseler, yalnızca bir örneği temsil etmektedir. Nitekim sûre, bu olaylarla sınırlı olmamakla birlikte, sûrenin nüzul tarihiyle ilgili ortaya çıkan karmaşa, bu konuda aktarılan rivâyetlerdeki muhtelif görüşlerden kaynaklanmaktadır. Rivâyetler arasında her zaman sıhhat derecesi gibi bir tercih sebebi bulunmamakla birlikte, âyetin vahiy ortamına bizzat şahitlik eden, ancak farklı perspektiflerden ya da âyetin içerdiği ve aynı zaman diliminde yaşanmış iki farklı olayı birbirinden bağımsızmış gibi gösteren rivâyetlerin varlığından da kaynaklanabilmektedir. Bu durum, âyetleri ilgili hadiselerle ilişkilendirmeye yönelterek, içermiş olduğu mesajı ve tasvir ettiği olayı yanlış anlamaya sevk etme potansiyelini artırabilmektedir. Bu nedenle, çalışmada öncelikli hedefimiz, sûreyi oluşturan âyetlerin kendi iç bütünlüğü içerisinde tutarlı ve doğru tarihî tespitlerinin yapılmasıdır.

Tezin amacı, Âl-i İmran Sûresi'nin kronolojisini ve günümüze kadar ortaya konulmuş görüş ve incelemeleri ele alıp karşılaştırarak ortaya koymak ve nihai bir açıklığa kavuşturmaktır. Bu sonuç, Âl-i İmrân Sûresi'nin ihtiva ettiği mübhem olayların, yer ve kişilerin vuzuha kavuşmasına ve âyetlerin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Doğru bir anlamlandırma ise ancak sûrenin ve âyetlerin içerdiği tarihî bağlamların sahih bir şekilde ortaya konmasıyla mümkündür.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma konusu olan Âl-i İmrân Sûresi'nin nüzûl tarihini tespit edebilmek için öncelikle sûrenin içermiş olduğu âyetler, konularına göre tasnif edilip sebeb-i nüzulleri tespit edilecek ve her âyet kendi bağlamı içinde tarihlendirilecektir. Ardından, âyetler tarihlendirmelerine uygun şekilde kronolojik bir sıraya konacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Hristiyanları ele alan rivâyetler tespit edilip içerik açısından sunduğu tarihî veriler eleştirel bir yaklaşımla kronolojik bir sıralamaya konulacaktır.

İkinci bölümde ise Yahudileri ele alan rivâyetler zikredilecek ve aynı şekilde kronolojik sıralamaya riâyet edilecektir.

Tezin son ve üçüncü bölümünde ise Uhud Gazvesi'ni ve mezkur konular dışında kalan hadiseleri tasvir eden rivâyetler zikredilecek, yine tarihî hadiselerin sıralamasına dikkat edilerek aktarılmaya gayret edilecektir.

Böylelikle, tezin üç ana konuyu ele aldığı; ancak bunların birbirinden keskin çizgilerle bağımsız ve

ayrı olmadığı, özellikle mezkur konular dışında da az da olsa bazı hadiselerin âyetlerin nüzûlü bağlamında rivâyetlerde ileri sürüldüğü ifade edilmektedir. Tezimizde, genellikle rivâyet merkezli olan tasvir, tahlil ve tenkit yöntemleri uygulanacaktır. Sûre ve âyetlerin doğru kronolojisinin ortaya konulması hedeflendiğinden, çoğunlukla tarihî içerikli kaynaklara başvurulacaktır. Bu kaynaklar; siyer, hadis, esbâb-ı nüzûl ve tefsir kitapları olacaktır. Böylelikle, ilgili dönemin muhataplarının psikolojisini ve sosyokültürel düzeyini zihnimizde canlandırmak mümkün olacak; bu da Kur'an'ın evrensel mesajını doğru anlamlandırabilmek için gerekli bir ön şartı teşkil edecektir.

Siyer kitaplarının olayları kronolojik olarak tasvir etmesi sebebiyle, çalışmamızın ana kaynağını oluşturacağı söylenebilir.

Hadis kaynaklarına başvurulmasının nedeni ise, rivâyet eden sahâbîlerin olaylara bizzat şahit olmaları dolayısıyla, sûre ve âyetlerin tarihlendirilmesinde önemli ve güvenilir bir kaynak teşkil etmeleridir.

Çalışmamızın önemli ve büyük bir kısmını, âyetler hakkında bilgi sunan ve özellikle nüzûl tarihlerine işaret edebilecek veriler barındıran rivâyetlerin oluşturduğu söylenebilir. Buna ek olarak, rivâyet yönü dirâyet yönüne göre daha baskın olan rivâyet tefsirleri de kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Araştırma konumuzun disiplinler arası bir çalışma teşkil etmesinden dolayı, âyetlerin tarihlendirmesinin daha sağlıklı ve isabetli yapılabilmesi açısından siyer kitaplarına da müracaat edilmiştir. Kaynaklardan faydalanırken hem klasik hem de çağdaş eserlere başvurulmasına önem verilmiştir.

Nitekim, sebeb-i nüzûl kaynakları arasında Vâhidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl*'ü ile Suyûtî'nin *Lubâbü'n-Nukûl*'ü yer almaktadır. Buna ek olarak, tefsir kaynakları arasında Taberî'nin *Câmiʿu'l-Beyân*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ʿAzîm*, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Ğayb* ve İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı eserleri, sundukları bilgiler açısından çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Siyer kaynakları arasında ise İbn Hişâm'ın ve Vâkıdî'nin siyer kitapları ile modern çalışmalar, tarihî kaynaklarımızın temel öğelerini teşkil etmektedir.

Binaenaleyh, sûrenin içermiş olduğu âyetler, kapsadıkları içerikler dikkate alınarak gruplandırılacak; ardından dilsel özellikleri ve muhtevaları açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Böylelikle, âyetler arasında konu bütünlüğü sağlanacak ve âyetlerin isabetli bir şekilde tarihlendirilmesi mümkün olacaktır. Âyetlerin tarihlendirilmesine ve daha doğru anlaşılmasına ışık tutan rivâyetleri analiz ederken, özellikle 3N1K metodu olarak tanınan yöntemle; araştırma konusu olan sûrenin nerede, ne zaman ve özellikle niçin ve kimler hakkında indiğine dair soruların cevapları bulunarak okunması ve

bu cevaplar doğrultusunda bir analize tabi tutulması hedeflenecektir.[3]

Alanında kapsam, derinlik ve yöntem açısından ilk olması nedeniyle, çalışmanın başarılı olması durumunda benzer çalışmalara öncülük edeceği kanaatindeyiz. Ayrıca, günümüze kadar Âl-i İmrân Sûresi ve âyetlerin kronolojisi hakkında ortaya konulmuş birbirine muhalif görüşlerin incelenmesi ve bu doğrultuda oluşan belirsizliklerin giderilmesi bakımından siyer, hadis, sebeb-i nüzul ve tefsir gibi alanlara katkı sağlayacaktır.

3. Kaynak ve Literatür Değerlendirmesi

Kur'an'ı doğru ve daha iyi anlayabilmek amacıyla, onu sağlam bir tarihî zemine oturtmak suretiyle âyetlerin yorumlanabilmesi için günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu gerçeklik ve gereklilikten hareketle, siyer-nüzûl bağlamında yapılan çalışmaların gün geçtikçe revaç bulduğu görülmektedir. Dolayısıyla, çalışmamız ekseninde kaynak ve literatür taraması yapıldığında, sunduğumuz çalışmanın mantığını ve hedefini paylaşan birçok araştırmaya rastlanabilmekle birlikte, Âl-i İmrân Sûresi hakkında bu denli detaylı ve titiz bir çalışmaya rastlamamış olmamız, tezimizin alanındaki özgünlüğünü ortaya koymakta ve bundan sonraki müstakil sûrelerin siyer-nüzûl ilişkileriyle birlikte aynı şekilde içerik açısından kapsamlı bir analize tabi tutulacağı çalışmalara ışık tutacağına dair inancımızı güçlendirmektedir.

Esra Gözeler'in çalışması "Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım"[4] isimli doktora tezi bu alandaki ilk çalışmalardan biridir. Çalışmada önce Ulûmu'l-Kur'an ve hadis literatürü çerçevesinde Kur'an âyetlerinin tarihlendirilmesi meselesi ele alınarak, âyet ve sûre tertibine dair rivâyetler incelenmekte ve bunların tevkîfî mi yoksa içtihadî mi olduğuna dair rivâyet ve delilleri değerlendirilmektedir. Buna ek olarak, âyet ve sûre tertiplerinde geleneksel ölçütlerin neler olduğu ortaya konmaktadır. İkinci olarak âyet ve sûre tertiplerine dair ileri sürülmüş Batılı görüşleri, İslam geleneğine mutabık olanlar ve muhtelif görüşler olmak üzere iki alt başlık altında ele alınmaktadır. Son olarak çalışmanın ana temasını teşkil eden, hicretin 1. senesinden 4. senesine kadar nazil olan Kur'an âyetleri kronolojik sıralamaya uygun bir şekilde analiz edilmektedir. Ayrıca her bölümde tablolar oluşturduğu ve böylelikle tarihlendirmenin daha anlaşılır kılındığı görülmektedir. Esra Gözeler'in çalışmasında Âl-i İmrân Sûresi'nin 120–200. âyetlerini incelediği, ancak bu incelemeyi âyet âyet ilerleyerek yapmadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bizim tez çalışmamızın farkı, sûreyi bir bütün olarak ele almamız ve her âyete dair mevcut ise rivâyetleri hem âyetlerin ihtiva ettiği muhtevaya hem de nüzul ortamına işaret eden veriler bağlamında analiz etmemizdir.

[3] Özaktan, Fatih, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 18.

[4] Gözeler, Esra, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım* (Ankara Üniversitesi, Doktora, 2009).

Mustafa Hamurlı'ya ait olan "Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Âl-i İmrân Sûresi Örneği"[5] başlıklı doktora tezinin, çalışmamıza yapılan araştırmalar arasında en yakını olduğu söylenebilir. Söz konusu tezde önce esbâb-ı nüzûl ilmine dair detaylı bilgiler sunulmakta ve araştırma konusu olan sûrenin genel çerçevesi çizilmektedir. Ardından sûrenin ihtiva ettiği âyetler, toplumu ıslaha yönelik olanlar ile Ehl-i Kitab'ı konu edinenler şeklinde ikiye ayrılmış ve bunlar sebeb-i nüzûl bağlamında incelenerek tefsire etkileri analiz edilmiştir. Dolayısıyla, çalışmamız ile en büyük ortak nokta, sûrenin bir bütün olarak araştırılmış olması ve âyetlere bağlı olarak serdedilen rivâyetlerin incelenmesidir. Ancak söz konusu tezden ayrılan yönümüz, özellikle âyetlerin tarihlendirilmesine odaklanmamız ve mümkün mertebe kronolojik sıralamasını tespit etme çabamızdır.

Buna ek olarak, Âl-i İmrân Sûresi'nde yer alan birçok konunun müstakil bir tez çalışması olarak ele alındığı görülmektedir. Ancak söz konusu çalışmalar, daha çok kendi içerisinde siyer ve konu bazlı araştırmalar arasında yer aldığından, bizim tezimizden farklılık arz etmektedir. Buna örnek olarak, Necran heyetini konu edinen ve Merve Balcı tarafından kaleme alınan "Necranlı Hristiyanlarla İlişkiler ve Sürgün"[6] adlı Yüksek Lisans tezi gösterilebilir. Yine Âl-i İmrân Sûresi'nde yer alan gazvelerle birlikte diğer sûrelerde bu gazveleri tasvir eden âyetleri topluca inceleyen, Emine Kaya'ya ait "Enfâl, Âl-i İmrân ve Tevbe Sûrelerinde Bedir, Uhud ve Tebük Gazvelerinin Tasviri"[7] başlıklı yüksek lisans tezi de bu kapsamda zikredilebilir. Bu çalışmalar, muhteva açısından Âl-i İmrân Sûresi'nde yer alan bazı âyetleri tarihî bakımdan incelemelerine rağmen, bizim tezimizde bütün sûrenin ele alınması ve kronolojik bir analize tabi tutulmaya çalışılması yönüyle onlardan ayrılmaktadır.

Hümeyra Mezarlı'nın "Sîret ve Nüzûl Bağlamında Nisa Sûresinin Tarihlendirilmesi"[8] adlı yüksek lisans tezi, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sebeb-i nüzûl, siyer ve hadis disiplinlerinin müstakil tanıtımı yapıldıktan sonra, bu disiplinlerin birbirleriyle bağlantılı olan ilişkileri izah edilmektedir. İkinci bölümde ise tezin araştırma konusunu teşkil eden Nisâ Sûresi, içerdiği konular bakımından tanıtılmaktadır. Son bölümde ise kronolojik sıralamaya riâyet edilerek tarihî olaylar, tarihleriyle birlikte zikredilmektedir. Bu bölüm, "tarihleri kesin olan âyetler" ve "tarihlendirmeleri yoruma dayanan âyetler" olmak üzere iki alt başlık altında ele alınmıştır. Tezin sonunda ise âyetlerin tarihlendirmesi neticelendirilerek, tespit edilen tarihler bir tablo hâline getirilmiş ve böylece olayların kronolojik sıralaması daha açık bir şekilde ortaya konmuştur.

---

[5] Hamurlı, Mustafa, *Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Âl-i İmrân Sûresi Örneği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora, 2021).

[6] Balcı, Merve, *Necranlı Hristiyanlarla İlişkiler ve Sürgün* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023).

[7] Kaya, Emine, *Enfâl, Âl-i İmrân ve Tevbe Sûrelerinde Bedir, Uhud ve Tebük Gazvelerinin Tasviri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

[8] Mezarlı, Hümeyra, *Sîret ve Nüzûl Bağlamında Nisa Sûresinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023).

Gözettiği hedef açısından Hümeyra Mezarlı'nın kaleme aldığı bu çalışma, tespit ettiğimiz araştırmalar arasında tezimize en mutabık olanı olarak değerlendirilebilmektedir. Nitekim benzer şekilde bütün bir sûrenin ele alınması ve âyetlerin kronolojik sıralamaya uygun olarak tarihlendirilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla çalışmalarımızın hem inceledikleri sûre bakımından hem de yapısı itibarıyla birbirinden farklılaştığı söylenebilir.

Hülasa, literatür ve kaynak değerlendirmesi yapıldığında, ortaya koymuş olduğumuz sûrenin özelinde, özellikle kronolojik sıralamaya riâyet edilerek gerçekleştirilen bir tarihlendirme ve tahlil çalışmasının bulunmadığı tespit edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HRİSTİYANLARLA İLGİLİ ÂYETLER

Âl-i İmrân Sûresi'nde üç vurgu dikkati çekmektedir. Bunlardan biri Hristiyanlarla ilgilidir. Sûrenin muhtelif âyetlerinde Necran heyetinin Medine'ye gelişi, Peygamber Efendimiz ile Yahudiler arasında cereyan eden Allah ve Hz. İbrahim hakkındaki tartışmalar ve mübâhele hadisesi gibi hususlar vurgulanmıştır. Buna ek olarak, âyetlerin işaret ettiği grupların her zaman birbirinden bağımsız olmadığını ve rivâyetlerin de bunu gösterdiğini ifade etmek önem arz etmektedir. Nitekim Hristiyanlarla ilgili rivâyetlerin içerisinde Yahudilerin ve Müslümanların da yer aldığı, aynı şekilde bunun tersi durumda da böyle olduğu görülmektedir. Dolayısıyla rivâyetleri gruplara ayırırken, içerdiği ağırlıklı gruba göre bu sınıflandırmayı yapmış bulunmaktayız. Bu başlık altında ise Hristiyanlarla ilgili olan âyetlere taalluk eden ve nüzul tarihine işaret edebilecek rivâyetler zikredilmektedir.

1.1. Necran Heyetin Medine'ye Gelişi (2. Yıl: Âyet 1-80)

İhtiva ettiği konular açısından, Âl-i İmrân Sûresi'nin yaklaşık ilk 80 âyetinin Necran heyeti hakkında nâzil olduğu ileri sürülmektedir.[9] Nitekim sûrenin nüzûlüne sebep olan ilk konunun, Peygamber Efendimiz ile Necran Hristiyanları arasında geçen münazara olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu görüşü desteklemek suretiyle, sûrenin mukatta' harfleriyle başlamasına dikkat çekilmekte ve bunun amacının, karşı tarafa meydan okumak olduğu ifade edilmektedir.[10] Buna ek olarak, sûrenin ilk âyetlerinin Necran heyeti hakkında değil, Yahudilere hitaben nazil olduğunu ifade eden görüşlerin de mevcut olduğu görülmektedir.[11] Birçok kaynakta, Necran heyetinin Medine'ye gelişi ve Resûlullah ile aralarında gerçekleşen diyaloğun vuku bulduğu tarih hakkında net bir bilgi verilmediği gözlemlenmekle birlikte, sûrenin ilk kısmının söz konusu heyeti konu edindiği hususunda siyer âlimleri ve müfessirler arasında neredeyse bir görüş birliği bulunduğundan bahsedilebilmektedir.[12] Bu bağlamda dikkat çeken husus ise, âyetlerin tarihlendirilmesinde var olan problemdir. Nitekim bir kısım, Peygamber Efendimiz ile Necran heyeti arasındaki etkileşimi hicretin 9. senesine konumlandırırken, söz konusu ilişkilerin hicretin 8. veya 9. yılında vuku bulmuş olabileceğini ifade eden görüşlerin de serdedildiği

[9] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 40.

[10] Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 3/146.

[11] Ebû ʿAbdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1420), 7/127.

[12] Ebû Muhammed ʿAbdulmelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375), 1/576-578; Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-ʿİmâdî Ebu's-Suʿûd, *İrşâdu'l-ʿÂkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: y.y., ts.), 2/3.

görülmektedir.[13] Dolayısıyla, Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihi hakkında keskin çizgiler doğrultusunda net bir tarihlendirme yapılabilmesinin güç olduğu şimdiden anlaşılmaktadır. İbn Hişâm gibi birçok siyer âliminin de muhtemelen bu sebepten ötürü Necran heyetinin Medine'ye gelişleri ve Peygamber Efendimiz'le gerçekleştirdikleri diyalog hakkında kesin bir tarih vermemeleri, heyetin geliş tarihini tespit etmeyi ayrıca zorlaştırmaktadır. Buna ilave olarak, Necran heyetinin geliş tarihini farklı olaylar bağlamında belirli bir tarih zikretmeksizin aktarmaları, heyetin mezkur olaylar bağlamında ve zamanında Medine'ye gelmiş oldukları izlenimini okuyucuda uyandırmaktadır.[14] İbn Kesîr takriben ilk 80 âyetin Necran heyeti hakkında nâzil olduğunu ve onların Medine'ye gelişlerinin hicrî 9. seneye tekabül ettiğini öne sürmektedir.[15] İbn Kesîr'in öne sürdüğü bu tarih, sîre ve megâzî kitaplarında geçen rivâyetlerin yer aldıkları bağlam açısından da desteklenmektedir. Nitekim İbn Sa'd, Necran Heyeti ile ilgili olayları tasvir ederken, Peygamber Efendimiz ile söz konusu heyet arasında gerçekleşmiş görüşme ve hadiseleri, hicretin 9. senesinde vuku bulmuş olaylar başlığı altında ele almaktadır.[16] Zira Necran heyeti, kendisiyle cizye alınmak suretiyle sulh yapılan ilk topluluğu temsil etmektedir. Dolayısıyla bu gerçek, onların cizye âyetinin[17] nâzil olduğu süre zarfından sonra gelmelerini zorunlu kılmaktadır. Söz konusu cizye âyeti Mekke'nin fethinden sonra nâzil olmuştur; dolayısıyla Necran heyetinin Medine'ye gelişlerinin de "kılıç âyeti" olarak bilinen bu cizye âyetinden sonra gerçekleşmiş olması gerektiği görüşü, bu durumla desteklenmektedir.[18]

Necran heyeti, altmış kişilik bir kafileden oluşmakta olup bu kafilenin önde gelenlerinin toplam 14 kişi olduğu, bunlar arasından ise işlerin yürütülmesini üstlenenlerin üç kişi olduğu belirtilmektedir. Bu üç kişi; kendisine danışılan, ileri görüşe sahip ve görüşü alınmadan bir karara varılmayan, ismi Abdülmesîh olan el-Âkib; heyetin barınma işlerini üstlenen ve ismi el-Eyhem olan kişi; bir de heyetin baş hahamlığını temsil eden Ebû Hârise b. Alkame'den oluşmaktadır. Necran heyetinin Medine'ye gelmelerinin temel sebebi ve Resûlullah'la temas kurdukları ilk ilişkileri, rivâyetlerde zikredildiği üzere, Hz. Peygamber'in Tebük Seferi dönüşünde birçok heyete İslâm'a davet amaçlı mektuplar göndererek onları Medine'ye çağırmasıyla gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Nitekim davet edilen bu heyetler arasında Necran bölgesinde yaşayan Hristiyanların da bulunduğu rivâyetlerde kaydedilmektedir.[19]

---

[13] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak, 2003), 1/619.

[14] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/573-574.

[15] Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dârü Taybe, 1420), 2/5.

[16] Ebû Abdullâh el-Bağdâdî İbn Saʿd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 1/357-358.

[17] Tevbe 9/29

[18] Ebü'l-ʿAbbâs Takiyyüddîn Ahmed b. ʿAbdilhalîm b. Mecdiddîn ʿAbdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh*, thk. Alî b. Hasen vd. (Suudi Arabistan: Dâru'l-ʿÂsime, 1419), 1/208.

[19] Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân Zehebî, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 1/466-468; Hamidullah, Muhammed, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yay., 1997), no:93.

Söz konusu Hristiyan heyetin Peygamber Efendimizle yaptığı münazaranın temel konusu, inançları ve iddialarına göre Hz. Îsâ'nın ilâh olduğuna dair kabulleridir. Bu inançlarını delillendirmek amacıyla Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, gaybtan haber vermesi, çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıp ona üflediğinde onun gerçek bir kuş hâline gelmesi gibi vakaları zikretmektedirler. Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğuna dair iddialarını ise, onun babasının olmayışı, beşikteyken konuşması ve bu tür hadiselerin daha önce benzerinin yaşanmamış olmasıyla desteklemektedirler. İleri sürdükleri üçüncü iddia ise teslis inancıyla ilgilidir. Zira Hristiyanlara göre ilâh, Hz. Îsâ, Hz. Meryem ve Allah olmak üzere üçtür. Bu görüşlerini ise Allah'ın "biz yaptık" gibi çoğul ifadeler kullanmasından hareketle temellendirdiklerini açıklamaktadırlar. Onların bu iddialarına karşılık, Peygamber Efendimiz İslâm'ı teklif etmiş, onlar ise zaten Müslüman olduklarını ifade ederek cevap vermişlerdir. Ancak Peygamber Efendimiz, onları İslâm'dan alıkoyan hususun; Allah'a çocuk isnat etmeleri, domuz eti yemeleri ve haça ibadet etmeleri olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hristiyanlar, Hz. Îsâ'nın babasının kim olduğunu Peygamber Efendimizden açıklamasını talep etmişlerdir. Bu sorunun üzerine, Âl-i İmrân Sûresi'nin takriben ilk 80 âyeti nâzil olmuştur.

Bir diğer rivâyete göre, Peygamber Efendimiz onların iddialarına karşılık olarak ayrıca aklî delillerle reddiyede bulunmuştur. Nitekim Hristiyanlara, babasına benzemeyen bir çocuğun var olamayacağı gerçeğini belirterek; Hz. Îsâ'nın ölümlü ancak Allah'ın ölümsüz olduğunu, Hz. Îsâ'nın kudretinin sınırlı, Allah'ın ise sınırsız ve her şeyin mülk sahibi olduğunu; Hz. Îsâ'nın bilgisinin sınırlı, Allah'ın ise gaybî olaylar da dâhil her şeyin bilgisine sahip olduğunu; Hz. Îsâ'nın Allah'ın takdir ettiği şekilde yaratıldığını ve yeme, içme gibi hususlar bakımından muhtaç bir varlık olduğunu öne sürmüş, Hristiyanlar ise bu bilgileri tek tek ikrar etmişlerdir. Bunun üzerine de sûrenin ilk âyetlerinin nâzil olduğu öne sürülmektedir.[20]

Mezkûr görüşleri siyer âlimi İbn Hişâm da desteklemektedir. Nitekim kendisi, sûrenin takriben ilk 80 âyetinin Necran heyeti hakkında nâzil olduğunu belirttikten sonra, sûre içerisinde Necran heyetini konu edinen âyetleri saymaktadır.[21] Buna ek olarak, müfessir ve siyer âlimlerinin, Âl-i İmrân Sûresi'nin başının Necran heyeti hakkında nâzil olduğuna ve söz konusu âyetlerin bir diyalog akışı esnasında indiğine dair müttefik oldukları, ancak sûrenin kaçıncı âyetine kadar konunun Hristiyanlar hakkında olduğu hususunda ihtilaf ettikleri gözlemlenebilmektedir. Nitekim bazılarına göre sûre, 'Mübâhele Âyeti' olarak bilinen 61. âyete kadar Necran heyeti hakkında olduğunu savunurken, daha önce zikredildiği gibi ilk 80 âyetin söz konusu heyet hakkında olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır.[22] Bu

[20] Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiʿul-Beyân fî Teʾvîli'l-Kur'ân, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 6/150-154.
[21] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/160-162.
[22] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 7/126-129.

görüşlerin tam aksine, ilk müfessirlerden sayılan Mukâtil b. Süleyman, sûrenin ilk âyetlerinin Yahudileri de kapsadığını ve özellikle onlar hakkında nâzil olduğunu vurgulamaktadır.[23]

Bu bilgilerden yola çıkılarak Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihlerinin tespitinin zorluğunun nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim sûrenin kaçıncı âyetine kadar söz konusu heyet hakkında nâzil olduğuna dair bir ittifak mevcut olmadığı gibi, bunun tam aksine, mevzubahis âyetlerin onlar hakkında olmadığına dair de görüşlerin serdedildiği görülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda Necran heyetiyle ilgili netliğe kavuşturulması gereken problemin hem tarihlendirme açısından hem de muhteva açısından iki etaplı olduğu şimdiden söylenebilmektedir. Buna ek olarak, söz konusu Hristiyan grubun Medine'ye geliş tarihi her ne kadar net olmasa da, Resûlullah ile aralarında gerçekleşen münazara konuları ve mübâhele hadisesi tefsir[24], siyer[25] ve hadis[26] kaynaklarında oldukça detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. Mübahele hadisesi ise, bazı Şiî kaynaklarda belirli bir sene zikredilmeksizin, Zilhicce ayının 21, 24 veya 27'sinde vuku bulmuş olabileceği ihtimalini üç farklı tarihle ileri sürmektedir.[27] Mübahele olayı, Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihlerini tespit etme açısından önemli bir ipucu sunmaktadır. Nitekim, hadisenin Medine'de gerçekleştiğini ve 'Alî b. Ebî Tâlib'in olay esnasında hazır bulunduğunu aktaran rivâyetler dikkate alındığında, bu olayın hicretin 9. yılında meydana geldiği kabul edilmektedir. Ancak Şiî kaynaklarda zikredilen bilgilere göre hadisenin Zilhicce ayının 21'i veya 24'ünde gerçekleşmiş olması isabetli görünmemektedir. Zira bu tarihlerde 'Alî b. Ebî Tâlib hac farizasını eda etmek üzere Mekke'de bulunmaktaydı. Ayrıca Mekke ile Medine arasındaki mesafe göz önüne alındığında, söz konusu günlerde onun Medine'de bulunması makul değildir. Bununla birlikte, olayın hicretin 9. yılında Zilhicce ayından sonra gelen ve aynı yıl son kez uygulanan "nesî" ayı içerisinde gerçekleşmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Böylece, mübahele hadisesinde 'Alî b. Ebî Tâlib'in ismini zikreden rivâyetler, onun bu zaman zarfında Medine'de bulunma ihtimaliyle birlikte daha tutarlı bir şekilde değerlendirilebilmektedir.[28]

Sûrenin ilk âyetleri bağlamında dikkat çeken diğer bir husus, İbn Âşûr'un âyetlerin kastettiği muhatabın umumî açıdan şirke düşen Ehl-i Kitab'ın tamamı, hususî açıdan ise Hristiyanlar olduğunu düşünmesidir. Görüşünü, her iki grubun da Allah'a şirk koşma konusunda aynı mertebede

[23] Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî Mukâtil b. Suleymân, Tefsîru Mukâtil b. Suleymân, ed. ʿAbdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423), 1/262-265.
[24] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 279-281; et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/483-485.
[25] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/573-575; Ebû Nuʿaym Ahmed b. ʿAbdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahâni, *Delâʾilu'n-Nubuvve*, ed. Muhammed Ravâs Kalʿacî, ʿAbdulberr ʿAbbâs (Beyrut: Dâru'n-Nefâʾis, 1406), 353-356.
[26] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 4/89; Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh en-Nîsâbûrî Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, ed. Mustafâ ʿAbdulkâdir ʿAtâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411), 2/649.
[27] Alpaydın, Mehmet, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer Yay., 2018), 687-688.
[28] Alpaydın, Mehmet, *Siyer Kronolojisi*, 687-688.

değerlendirilebileceği yönünde açıklamaktadır.[29] Taberî de bu âyetlerin muhatabının sadece Necran heyeti olmadığını, bilakis Benî Kurayza ve Benî Nadîr gibi Yahudilerin, münafıkların ve Allah'a şirk koşan herkesin kastedildiğini öne sürmektedir.[30]

Zikredilen bu görüşlerin, sûrenin ihtiva ettiği ilk âyetlerin tarihî konumlandırılması hususunda içeriği açısından oldukça tutarlı olduğu şimdiden söylenebilmektedir. Nitekim Âl-i İmrân Sûresi'nin takriben ilk 80 âyetinin Necran heyeti hakkında nâzil olduğu söylense dahi, bu 80 âyeti de kendi içerisinde daha detaylı bir gruplandırmaya tabi tutmak oldukça mümkündür. Böylelikle sûrenin ilk 1-9. âyetleri, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarını zikretmektedir. Dikkat çekici olan husus; Allah'ın, kendisiyle beraber başka bir ilâhın var olabileceğini nefyettikten sonra, kendi zâtıyla kâim olduğu ve "Hayy" olduğu sıfatlarını ön plana çıkarmasıdır. Bunun ardından ise vahyin kaynağının yalnızca kendisi olduğunu, her şeyin yegâne bilgi sahibi ve yaratıcısının kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Bunları zikrettikten sonra, Kur'an'da muhkem ve müteşâbih âyetlerin bulunduğunu söylemektedir. Bu durum, âyetlerin nüzûl sebebi olarak gösterilen ve rivâyetlerde geçen Peygamber Efendimiz ile Necran heyeti arasında vuku bulan diyaloğun içeriği açısından oldukça tutarlı gözükmektedir. Hasan el-Basrî'den rivâyet edilen bir görüşe göre, Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih âyetler ihtiva ettiğini bildiren âyetin Hâricîler hakkında nâzil olduğu yönünde bir kanaat bulunmaktadır; ancak bu ihtimal uzak gözükmektedir ve siyâk-sibâk açısından sûre bütünlüğüne uygunluk göstermemektedir.[31]

Hülâsa, Âl-i İmrân Sûresi'nin özellikle ilk ve azımsanamayacak derecede büyük bir kısmının Necrân heyeti hakkında nâzil olduğu açıktır. Buna ek olarak mevzubahis konuda tarihlendirme açısından en isabetli tutumu müfessir İzzet Derveze'nin sergilediği kanaatindeyiz. Nitekim kendisi, sûrenin birinci bölümünde Allah Resûlü ile Ehl-i Kitap arasında cereyan eden diyaloglara, ikinci bölümde Yahudilerin tutumlarına ve entrikalarına, son olarak da üçüncü bölümde Müslümanlar ile müşrikler arasında gerçekleşen bir savaşa yer verildiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihi hakkında, çoğu müfessir ve siyer âliminin, sûrenin başında yer alan teolojik tartışmanın Peygamber Efendimiz ile Necran heyeti arasında gerçekleştiğini kabul ettikleri, ancak bu bağlamda Medine'ye geliş tarihine dair net bir bilgi vermediklerini ifade ederek eleştirisel bir yaklaşım sergilediği ortaya çıkmaktadır.[32] Derveze'nin, âyetlerin tarihlendirilmesi açısından diğerlerinden farklılık gösteren ve böylelikle onu öne çıkaran bir diğer husus, sûrenin başını yalnızca Necran heyetine veya Yahudilere tahsis etmemiş olmasıdır. O da diğerleri gibi net bir tarih sunamasa dahi, Necran heyetinin hicretin 9. yılında gelmiş olma ihtimalinin zayıf olduğuna dolaylı şekilde işaret etmektedir. Nitekim sûrenin

[29] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/147.
[30] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/222-223.
[31] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ʿAzîz*, thk. Huseyn b. ʿUkkâşe, Muhammed b. Mustafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423), 1/275.
[32] M. İzzet Derveze (ö. 1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs* (Kahire: Dâr İhyâʾi'l-Kutub el-ʿArabiyye, 1383), 7/105.

başında Ehl-i Kitap'ın kendi aralarında ve ayrıca Peygamber Efendimiz ile aralarında cereyan eden Hz. Îsâ, Hz. İbrâhîm ve Allah'ın zâtı hakkındaki münazaraların yer aldığı açıktır. Bu durum, söz konusu süre zarfında Yahudilerin Medine'de varlık göstermelerinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Necran heyetinin gelişini, kaynaklarda ağırlıkla zikredilen hicretin 9. yılı Medine'ye geliş tarihi olarak kabul ettiğimiz takdirde, bu tartışmaları ve münazaraları da bu tarih etrafında değerlendirmiş olacağız ki, Yahudilerin bu dönemde Medine'den sürgün edilmiş olmaları sebebiyle neredeyse yok denilecek kadar azalmış bulunmaları açısından bu durum zayıf bir ihtimal teşkil etmektedir.[33] Bu tarihin isabetli olma ihtimalini zayıflatan bir diğer husus ise, Âl-i İmrân Sûresi'nin Enfâl Sûresi'nden sonra nazil olduğuna dair rivâyetler karşısında, Necran heyetinin Medine'ye gelişini Mekke'nin fethinden de önce kabul etmenin zorunlu hâle gelmesidir. İbn Hişâm gibi siyer âlimleri, Hristiyanlar, Yahudiler ve Peygamber Efendimiz arasında vuku bulan münazaralara dair kesin bir tarih zikretmemekle birlikte, bu hadiseyi Uhud Gazvesi'nden önce aktarmaları, onun hicretin 9. senesinden çok daha önce, Bedir ile Uhud Gazvesi arasındaki bir zaman diliminde gerçekleştiğine dair bir işaret sunmaktadır. Buna ek olarak, sûrenin başında yer alan hadiseleri aktaran rivâyetlerde Benî Nadîr Yahudilerinin isminin zikredilmesi de dikkat çekicidir. Zira Benî Nadîr, Uhud Gazvesi'nden sonra Medine'den sürgün edilmiştir ki, bu durum Necran heyetinin hicretin 9. senesinden daha önceki bir tarihte Medine'ye gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.[34]

Nihai olarak, söz konusu heyetin hicretin 9. yılına veya daha ileri bir tarihe denk geldiğini ileri süren rivâyetlerin, Necran heyetinin sûrede yer alan âyetler ve bu bağlamda tasvir edilen hadiselerden bağımsız ikinci bir gelişini temsil ettiği; ancak sûre bağlamında Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihinin hicretin 2. yılına ve Uhud Gazvesi'nin vukuundan önceki bir tarihe tekabül ettiği görüşü, kanaatimizce en uygun olanıdır. Ancak rivâyetlerin sunduğu tarihlendirme hususundaki zayıflık ve belirsizlikler sebebiyle, heyetin gelişine dair verilen her bir tarihin kesin ve açık olmadığı; fakat bunlar arasında tarihî vakıalar karşısında aklî bir tercihin yapılmasının mümkün olduğu söylenebilmektedir.

1.2. Necran Heyeti Münazarasında Teslimiyet Çağrısı ve Peygamberin Tebliğ Görevi (2. Yıl: Âyet 20)

Sûrenin 20. âyeti, Allah'ın Resûlullah'a, kendisiyle İslâm hakkında tartışmaya devam edenlere teslimiyet çağrısında bulunmasını emrettiğini; bu kimselerin çağrıya cevap vermeleri hâlinde hidâyete ereceklerini, Peygamberin ise ancak tebliğ ile görevlendirildiğini ve bundan sorumlu olduğunu ifade etmektedir.

Siyer âlimi İbn Hişâm mevzubahis âyeti, Necran heyeti hakkında nazil olan âyetler arasında

[33] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî Vâkidî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-ʿİlmî, 1409/1989), 1/176-178.
[34] Derveze (ö. 1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/105-107.

zikretmektedir. Dolayısıyla müfessirlerin âyetle ilgili serdettikleri görüşler, tarihî bağlam açısından bu şekilde desteklenmiş olmaktadır.[35]

Taberî, âyeti ayrıntılı bir şekilde izah etmektedir. Nitekim öncelikle âyette geçen emrin muhatabının Resûlullah olduğunu belirttikten sonra, tartışma fiilinden kastın Necran heyetini oluşturan Hristiyanlar olduğunu ileri sürmektedir. Mezkûr bilgilere ilaveten, Necranlı Hristiyanlarla Peygamber arasında geçen tartışma konusunun Hz. İsa olduğunu da ifade etmektedir. Âyetin ikinci kısmında geçen "kendilerine kitap verilenler" ifadesinin, İbn Aşûr'a benzer şekilde hem Hristiyanları hem de Yahudileri kapsadığı, "ümmîler"den kasdın ise kendilerine kitap verilmeyen kimseler olduğu yönünde açıklamaktadır. Bu kimseler de Taberî'nin yorumuna göre müşrik Arapları temsil etmektedir. Peygamber'in bu topluluklara yönelttiği "İslam'a girdiniz mi?" sorusundaki maksat ise, Allah'tan başka ilahlar edinmeden O'na iman edip etmedikleridir.[36]

İbn Âşûr, 20. âyetin muhatabının kimliğine ulaşmak için cümlenin nahiv tahlilini yapmaktadır. Söz konusu âyet, Allah'ın Resûlullah'a, kendisiyle İslâm hakkında tartışmaya devam edenlere teslimiyet çağrısında bulunmasını emrettiğini; bu kimselerin çağrıya cevap vermeleri hâlinde hidâyete ereceklerini, Peygamberin ise ancak tebliğ ile görevlendirildiğini ve bundan sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim âyetin başındaki mâzî fiilin çoğul zamirle gelmesi, kast edilen kimselerin kelâmda açıkça zikredilmemiş olsa dahi belirli bir gruba yönelik olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu topluluğun zikri âyette açıkça yer almamasına rağmen, sûrenin siyak-sibakından anlaşılabileceği üzere sûrenin nüzul sebebini teşkil eden Necran heyeti olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla İbn Aşûr, Necran heyeti olan muhatap kitlenin isminin sarahaten geçmemesinin, maksudun onların olduğunun anlaşılmasına engel olmadığını ileri sürmektedir. Zira âyetin başında işaret edildiği üzere ve zikrettiğimiz birçok tarihî kaynak ve rivâyet, Necranlı Hristiyanların Peygamber Efendimiz ile tartışmaya girişen kimseler olduğunu belirtmektedir. Müfessir, âyetten kastedilen tarafların müşrikler veya Yahudiler olamayacağını şu gerekçelerle ifade etmektedir: Müşriklerin hicretten sonra Resûlullah ile olan ilişkileri ve tartışmalarının sona ermiş olması; Yahudilerin ise Medine'de Müslümanlarla birlikte yaşadıkları sürede kısa süreli bir sulh anlaşması yaparak barış içinde olmaları sebebiyle, bu âyette kendilerinin kastedilmiş olamayacağıdır. Tartışmadan kasıt yalnızca önceki âyetlerde geçen tartışmalar olmayıp, Peygamber ve Necran heyeti arasında gerçekleşmiş olan tartışmaların da bu kapsamda yer aldığı belirtilmektedir. Âyetin devamında, kendilerine kitap verilenlere ve ümmî olan kimselere teslim oldular mı diye Peygamber'e sormasını emreden kısmın muhatap kitlesi İbn Aşûr tarafından üç kısma ayrılmaktadır. İlk grup müşrikler olup, söz konusu grubun içerisindeki kimselerin durumu en açık olanlar olarak ifade edilmektedir. Ardından Hristiyanlar zikredilerek, bu topluluğun Hz. İsa'yı

[35] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/575-578.
[36]et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 6/280-281.

ilahlaştırmaları ve Hz. Meryem'i Allah'ın eşi olarak değerlendirmeleri sebebiyle Allah'a teslim oldukları yönündeki iddialarının geçersiz sayıldığı belirtilmektedir. Nitekim Hristiyanlar Allah'ın yanında başkasına da ibadette bulunmuş ve dünya ile makam arzularından kaynaklı kendi menfaatleri doğrultusunda dinlerini istedikleri gibi şekillendirmeye çalışmışlardır. İbn Aşûr'un üçüncü olarak zikrettiği grup ise Yahudilerdir. Yahudiler Allah'a şirk koşmamışlar; ancak peygamberleri küçümsemiş, bazılarını öldürmüş ve takvanın esasını çiğnemişlerdir. Ayrıca tebliğde bulunan kimselerle alay etmiş, tıpkı Hristiyanlar gibi dinî hükümleri şahsî menfaat ve hevalarına uygun şekilde değiştirmiş, Resûllerini yalanlamış ve bazı alimleri öldürmüşlerdir. Son olarak İbn Aşûr, bu grupların teslimiyetinin geçersiz olduğunun en büyük ispatının Peygamber'i yalanlamış olmaları olduğunu açıklamaktadır.[37]

Zikredilen iki müfessirin âyet hakkındaki yorumları birbirleriyle büyük oranda mutabakat içindedir. Dolayısıyla, âyetin ilk kısmının Necran heyetini teşkil eden Hristiyanlar hakkında nazil olduğu ve muhataplarının onlar olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Aşûr, bu görüşünü hem âyetin nahivsel analizine dayanarak hem de sûrenin siyak-sibak ilişkisine işaret ederek makul bir zemine oturtmaktadır. Taberî de benzer şekilde, kast edilen şahısların Necran heyeti olduğunu sûrenin bağlamından anlamakta; ancak İbn Aşûr'a kıyasla tartışma konusunu zikrederek daha ayrıntılı bir izah sunmaktadır. İbn Aşûr'un ise âyeti daha geniş bir çerçevede ele aldığı gözlemlenmektedir. Bunun dışında, âyetin ikinci kısmının hem Yahudilere, hem Hristiyanlara, hem de müşrik Araplara hitap ettiğini her iki müfessir de ifade etmektedir.

Sonuç olarak, âyetler hakkında ileri sürülen görüşler kabul edildiğinde, nüzûl tarihlerinin hicretin 2. yılına tekabül ettiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz üzere, Necran heyetinin Medine'ye gelişleri ve Resûlullah ile münazaraların gerçekleşmesine dair en makul ve erken tarihin bu olduğu tespit edilmiş olmaktadır.

1.3."Eğer Allah'ı Seviyorsanız" Âyeti Bağlamında Necran Heyeti ve Yahudilerle Tartışma (2. Yıl: Âyet 31-34)

Allah'a karşı sevgi ve itaatin, göndermiş olduğu Peygamber'e de sevgi ve itaati gerektirdiğini; ayrıca Allah'ın Hz. Âdem, Hz. Nuh ve İbrâhim ile İmrân ailelerini bütün insanlık üzerinde üstün kıldığını ve bunların birbirinin zürriyetinden geldiğini ifade eden 31.-34. âyetlerin muhatapları hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre Allah'ı sevdiklerini iddia eden kimseler söz konusudur. Bunun üzerine, gerçek sevginin Allah'a ve Peygamberine tâbi olmakla gerçekleşeceğini göstermek üzere bu âyetin nazil olduğu ileri sürülmektedir.[38]

Bir diğer görüşe göre ise, bu âyet Kâbe etrafına putlarını diken ve onları Allah'a yakınlaşma

[37] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/200-205.
[38] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 41.

vasıtası olarak gören Kureyşli müşriklere hitaben indirilmiştir.[39]

Âyetin muhatapları arasında, Hz. İsa'yı Allah'ın sevgisi ve yüceliği için sevdiklerini ifade eden Necran heyeti ile, kendilerinin Allah'ın sevgilileri ve oğulları olduklarını iddia eden Yahudiler olduğu da bazı görüşler arasında zikredilmektedir.[40]

Mezkûr âyetin nüzul sebebi hakkında kaynaklarda yer alan görüşler, âyetin kesin nüzul tarihine dair net bir bilgi sunmamaktadır. Bu nedenle, âyetin yalnızca nüzul dönemini tespit edebilmekteyiz ki bu da Müslümanların Medine'ye hicretinden sonraki bir zamana tekabül etmektedir. Nitekim Necran heyetiyle karşılaşmanın Medine'de gerçekleştiği, tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu tespiti esas aldığımız takdirde, âyetin nüzûl tarihi, Necran heyetinin Medine'ye gelişlerini, yani hicrî 2. senesinden sonraki bir zamana tekabül ettiği kuvvetle muhtemel görünmektedir. Öte yandan, âyetin Kureyşli müşrikler hakkında nazil olduğunu belirten görüş, âyetin nüzul tarihinin Mekke dönemine denk geldiğini; dolayısıyla hicretten önceki bir zaman dilimine tekabül ettiği sonucunu ortaya koymaktadır. Ancak bu görüş, bizim değerlendirmemize göre zayıf bir ihtimali teşkil etmektedir; zira sûrenin tamamının Medenî olduğunu önceden belirtmiştik. Rivâyetin âyetin nüzul tarihini temsil ettiği kabul edilmesi durumunda ise, sûrenin galip kısmını göz önünde bulundurarak Medenî olduğu, ancak Mekkî âyetler de içerdiği sonucu ortaya çıkacaktır. Bu ise bizim nazarımızda, diğer nüzul tarihine işaret eden rivâyetlerin mevcut olması ve sûre içerisindeki siyak-sıbak ilişkisine uygunluk göstermeleri nedeniyle, zorlayıcı bir yorum olarak değerlendirilmektedir.

1.4. Hz. Îsâ'nın Yaratılışına Dair Nâzil Olan Âyetler (2. Yıl: Âyet 35-60)

Sûre'nin 35. âyetinden başlayarak 60. âyet'e kadar, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirmesi, Hz. İsa'nın mucizelerinden biri olarak beşikteyken konuşması, Hz. Zekeriyya'nın Hz. Meryem'in bakımını üstlenmesi ve onun durumuna şahit olduktan sonra, kendisinin yaşlı, eşinin de kısır olmasına rağmen kendisini bir evlatla rızıklandırması için Allah'a dua etmesi ve Hz. İsa'nın peygamberlik ile müjdelenmesi gibi konular ele alınmaktadır.

Söz konusu âyetlerin başı Necran heyetiyle Peygamber Efendimizin arasında gerçekleşmiş olan tartışmaya giriş mahiyetinde olduğu ileri sürülmektedir.[41] Âyetlerde geçen bilgiler, ancak az sayıda Yahudi ve Hristiyan bilginlerinin muttali olduğu bilgiler mahiyetindedir. Dolayısıyla, tartışma esnasında Peygamber Efendimize vahiy vasıtasıyla bu bilgilerin verilmiş olması, onun nübüvvetine bir delil teşkil etmektedir. Nitekim, sûrenin 44. âyetinde geçtiği gibi, Hz. Meryem'in bakımını kimin üstleneceği

[39] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ebi Muhammed b. Aşur (Beyrut -Lübnân: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 2002), 3/50-51.
[40] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl, s.103-104*.
[41] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/229.

konusunda Hz. Zekeriya ve arkadaşlarının aralarında tartıştıkları sırada, Peygamber'in orada bulunmadığı ve bu bilgilerin kendisine Allah tarafından verildiği vurgulanmaktadır.[42] Âyetlerin devamında, Necran heyetinin İsa hakkında ortaya attığı ulûhiyet iddiasının batıllığını ispatlamak amacıyla, O'nun beşikteyken ve yetişkinken de konuştuğu, ayrıca salih kullardan olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu âyette vurgu yapılmak istenen nokta, Hz. İsa'da ortaya çıkan değişikliklerdir. Bu değişiklikler, onların iddia ettiği gibi ilah olma vasfıyla bağdaştırılabilecek nitelikler olmadığını göstermektedir. Allah Teâlâ, böylece Necran heyetinin yalanlarını ifşa etmiş ve Hz. İsa'nın peygamber olduğunu ve bu yönüyle diğer insanlardan bir farklılık taşıdığını vurgulamıştır.[43] Buna ek olarak, Hz. İsa'nın ölmediğini ve çarmıha gerilmediğini; onların Hz. İsa'yı öldürmeyi planladıkları hâlde Allah'ın onu kendi katına yükselttiğini bildiren âyetler, hem Yahudilerin hem de Hristiyanların bu konudaki iddialarını çürütmekte ve gerçek dışı söylemlerini ortaya koymaktadır.[44]

Müfessirler, sûrenin Allah katında Hz. Îsâ'nın misalinin Hz. Âdem'in misali gibi olduğunu ifade eden âyetinin; Necran heyetinin Peygamber Efendimiz'in yanına gelerek Hz. Îsâ'nın ilah olduğunu iddia etmeleri, babasız bir kulun olamayacağını öne sürerek onun ilahlığını savunmaları ve Peygamber'den de benzeri birini göstermesini istemeleri üzerine nâzil olduğunu belirtmektedirler. Bu âyet, onların bu inançlarının batıl olduğunu ortaya koymaktadır.[45] Başka bir rivâyete göre, söz konusu âyet, Necran heyetinden iki rahibin Peygamber Efendimiz'in yanına geldiklerinde onlara İslam'ı teklif etmiş, onlar da Peygamber teklif etmeden önce de İslam dininde olduklarını iddia etmişlerdir. Peygamber Efendimiz, onları İslam'dan alıkoyan üç şeyden bahsettikten sonra, Hz. İsa'nın babasının kim olduğunu sorduklarında bu âyetin nazil olduğu rivâyet edilmektedir.[46]

Âyet hakkında müfessirlerin dayandığı ilk rivâyet ile ikinci rivâyetin aynı olayı anlatması kuvvetle muhtemeldir. Sûrenin başında bu rivâyetler, âyetlerin nüzul sebebi olarak zikredilmiştir. Bu durum ise, âyetlerin aynı hadise çerçevesinde ve Necran heyetiyle ilgili olarak nazil olduğunu göstermektedir.

Rivâyetlerin bir kısmında, Necran heyeti Medine'ye gelmeden önce Resûlullah'ın, onların başpiskoposuna İslâm'a girmeleri için bir davet mektubu gönderdiği ve söz konusu davet mektubunun Neml Sûresi nazil olmadan önce yollandığı ileri sürülmektedir.[47] Ancak bu bilgi, tarihî vakalar

---

[42] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/404-410.
[43] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/418-420.
[44] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/582-583.
[45] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s.104.
[46] Ebû Zeyd en-Nümeyrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: y.y., 1978), 2/583; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 42.
[47] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ʿAlî el-Hüsrevcirdî Beyhakî, *Delâʾilu'n-Nubuvve ve Maʿrifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîʿa*, thk. ʿAbdu'lmut'î Kalʿacî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1405), 5/385; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 41-42.

karşısında tutarlılık göstermemektedir. Zira Neml Sûresi'nin Mekkî bir sûre olduğu, tefsir âlimleri tarafından icmâ ile sabittir. Neml Sûresi'nden önce yazıldığı iddia edilen bu görüşü geçersiz kılan bir diğer gerçek ise, Peygamber Efendimizin Necran heyetine gönderdiği mektubu Tebük Seferi'nden döndükten sonra kaleme almış olmasıdır.[48] Siyer kaynaklarında, Tebük Gazvesi'nin Hicretin 9. yılında, Recep ayında gerçekleştiği ve yaklaşık 50 gün sürdüğü zikredilmektedir.[49]

Neticede mezkur bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda, Hz. Peygamber'in Necran heyetine gönderdiği mektubun, Neml Sûresi nazil olmadan önce yazılmış olmasının imkânsız olduğu ve söz konusu olayın Hicretin 9. yılında vuku bulması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, âyetlerin nüzûl tarihi tam olarak tespit edilemese de, söz konusu döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce, daha önce zikrettiğimiz nedenlerden dolayı, bu heyetin ikinci veya üçüncü gelişini temsil ettiği neticesi daha makul görünmektedir. Binaenaleyh, âyetlerin Yahudilere de hitap ettiğine dair rivâyetler dikkate alındığında, Medine'de Yahudilerin yaşadığı tarihî kaynaklarla sabittir. Dolayısıyla Peygamber'in Yahudilerle dinî konularda diyaloglar yürüttüğünü gösteren âyetlerin de hicretten sonra nazil olmuş olması gerekir. Ancak tarihî kaynaklar ve mezkur rivâyetler kesin bir tarih vermediğinden, sadece dönemsel bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bu sebeple, söz konusu âyetlerin tarihî tasnifi kesin olarak yapılamamaktadır, ancak Bedir Gazvesi'nden sonra nazil olduğu söylenebilir.

1.5. Mübâhele Hadisesi (2. Yıl: Âyet 61)

Resûlullah, Necran heyetine Hz. Îsâ'nın misalinin Allah katında, Hz. Âdem'in misali gibi olduğunu söyleyince, onlar Peygamberin ortaya koyduğu bu örneğin uygun olmadığını, dolayısıyla Hz. Îsâ ile Hz. Âdem arasında bir benzerlik bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine, "mübâhele" veya "mulâane" âyeti olarak bilinen Âl-i İmrân Sûresi'nin 61. âyetinin nazil olduğunu bildirilmektedir.[50] Söz konusu âyet, Hz. Peygamber'e hitaben, kendisine gerçek bilginin gelmesinin ardından, onunla tartışanlara "Oğullarımızı, hanımlarımızı ve kendilerimizi çağıralım; sonra da Allah'a, yalancı olanların üstünde lanetin inmesi için dua edelim" demesini ifade etmektedir.

Câbir bin Abdillah'tan gelen bir rivâyet ise, Necran heyetinin, İslam dinine girmeleri için yaptığı daveti reddetmeleri üzerine, Resûlullah'ın, İslâm'a girmelerine engel olan şeyleri saydıktan sonra kendilerini mübâheleye çağırdığını ifade etmektedir. Necran heyeti, Peygamber'in bu çağrısına sabahleyin geleceklerine dair söz vermiş; Peygamber Efendimiz de ertesi sabah Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin ile birlikte gelmiştir. Resûlullah, Necran Hristiyanlarını çağırmış, ancak onlar bu çağrıya cevap vermemiş ve cizye vermek suretiyle sulh yapmak istediklerini belirtmişlerdir. Necran heyetine,

---

[48] Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürʿaî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meʿâd fî Hedyi Hayri'l-ʿİbâd* (Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 3/561.
[49] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/515-537.
[50] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/281; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 41-42.

cizye olarak her yıl iki bin elbise vermeleri şart koşulmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu elbiselerin binini Receb ayında, kalan binini ise Safer ayında almaktaydı.[51] Süddî kanalıyla gelen bir rivâyette ise cizyenin dirhem, zırh, deve, savaş atı ve elbise olarak kararlaştırırıldığı nakledilmektedir.[52] Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, eğer Necran heyeti mübâheleye girmiş olsaydı Allah'ın helâkına kesinlikle uğrayacaklarını ifade etmiştir. Mezkur hadise üzerine de, sûrenin 61. âyetinin nazil olduğu ileri sürülmektedir.[53] Necran heyetinin Peygamber'in mübâhele çağrısına cevap vermemesinin ana sebebi, kendilerinin Resûlullah'ın hak peygamber olduğunu ve bir peygambere karşı gelen topluluğun Allah tarafından nasıl bir cezaya uğrayacağını, peygamberlerine karşı gelmiş önceki kavimlerin başına gelen akıbeti göz önünde bulundurarak bildikleridir. Dolayısıyla, Necran heyetini Peygamber Efendimiz'le sulh yapmaya teşvik eden ana neden korkuları olup, Peygamber'in hak peygamber olduğunu kabul etmeleri; ancak kendilerinin bizzat müşahede etmedikleri ve vahiy dışında muttali olma imkânı bulunmadığı, Hz. Îsâ'nın yaratılışı gibi konularda bilgi sahibi olmamalarından kaynaklanmaktadır.[54]

Mübahele ve Mulaane hadisesi olarak zikredilen bu hadise Necran heyetinin Medine'ye gelişi ve Peygamber Efendimiz'le din hakkındaki tartışmaları üzerine nazil olduğu ileri sürülmektedir. Kaynaklarda Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihi hakkında tam bir ittifak sağlanamamış olsa da, ağırlık kazanan ve tarihî serüvenlerle en çok uyum gösteren görüş, heyetin kaynaklarda "Heyetler Yılı" olarak anılan hicretin 9. yılında geldiği yönündedir. Mezkûr görüşü destekleyen husus, Necran heyetinin cizye vermek suretiyle Peygamber Efendimizle sulh yapmalarıdır. Bu durum, cizye ile ilgili Tevbe Sûresi 29. âyetinin nüzulüyle birlikte sabit olmaktadır. Daha önce zikredildiği üzere, mezkûr hadiselerin tamamı hicrî 9. yıla tekabül etmektedir. Bu kronolojik bağlam, Necran heyetinin Medine'ye gelişi ve Peygamber Efendimizle aralarında gerçekleşen teolojik tartışmaların da aynı yıl içerisinde vuku bulmasını gerektirir.[55] Fakat hicretin 1. ya da 10. yılında geldiklerini ileri süren görüşler de mevcuttur. Bu ihtilafın temelinde ise, siyer âlimleri İbn İshak veya İbn Hişâm gibi Necran heyetiyle ilgili hadiseleri eserlerinde tarihî açıdan net bir belirleme yapılamayacak kadar karmaşık bir bağlam içinde aktarmış olmaları yatmaktadır.[56] Dolayısıyla, cizye ile ilgili olayın Necran heyetinin ilk gelişini temsil etmediği; bilakis söz konusu heyetin gelişi ve bu bağlamda nâzil olmuş âyetlerin tarihi, Bedir Gazvesi'nden sonraki bir zaman dilimine tekabül ettiği neticesi, kanaatimizce tarihî vakalar göz önünde bulundurulduğunda ve tartışıldığında en makul sonucu teşkil etmektedir. Bu bağlamda, sûrede Hz.

[51] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/478-479.
[52] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/481.
[53] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 105.
[54] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/583-584.
[55] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 14/200-201.
[56] Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele", *AÜ İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* (Ankara, 1975), 143-149.

Îsâ'nın yaratılışı ve mucizeleri, Hz. Meryem ve Zekeriyyâ'nın kıssaları, Hz. Îsâ ile Âdem'in Allah katındaki benzerliği ve mübâhele olayını konu edinen âyetlerin aynı tarihî dönem ve bağlamda nazil oldukları sonucuna varılmaktadır. Nitekim rivâyetlerin ve daha önce zikrettiğimiz kaynakların neredeyse tamamı bu duruma işaret etmektedir.

1.6. Ehl-i Kitap'a Ortak Kelimeye Gelme Çağrısı (2. Yıl: Âyet 64)

Âl-i İmrân Sûresi'nin 61. âyetinden 64. âyetine kadar olan kısmın Mübâhele olayıyla ilgili olarak nazil olduğuna dair çeşitli kaynaklarda rivâyetler yer almaktadır. Ancak 64. âyette geçen "Ehl-i Kitap" ifadesinde muhatap kitlenin kim olduğuna dair görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Nitekim bazı müfessirler, burada muhatap alınanların Yahudiler olduğunu belirtirken; bazıları ise bu kişilerin Necran heyetinde bulunan Hristiyanlar olduğunu ileri sürmektedir. Zira âyette, aralarındaki ortak kelime olan Allah'a ibadet etmeye ve O'na şirk koşmamak üzere birleşmeye çağırdığı ve bunu "Ehl-i Kitap" lafzıyla belirttiği görülmektedir. Bu lafız, hem Yahudileri hem de Hristiyanları kapsayacak şekilde umumî bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla bazı müfessirler, Necran heyeti bu bağlamda öne çıksa da, lafzî analizlere dayanarak âyetin muhatabının sadece onlarla sınırlı olmayabileceğini ve diğer Ehl-i Kitap gruplarının da kast edilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir.[57] Âyetin yalnızca Necran heyetine hitap ettiğini savunanlar ise, Hristiyanların yaratılmış bir varlık olan Hz. Îsâ'yı Allah'a ortak koşarak Rab edinmelerinden dolayı bu sonuca ulaştıklarını ileri sürmektedirler.[58]

Âyetin muhatap kitlesinin kim olduğu konusunda ortaya konan görüşler arasında, her iki topluluğun da (Yahudiler ve Hristiyanlar) kast edilmiş olmasının en tutarlı ihtimal olduğu anlaşılmaktadır. Zira Necran heyeti Medine'ye geldiğinde, Müslümanlar zaten Medine'deki Yahudilerle birlikte yaşıyorlardı. Dolayısıyla aralarında herhangi bir diyaloğun veya beşerî ilişkinin oluşmamış olması düşünülemez. Bu çerçevede âyette yer alan davet, tevhid esasına dönüşe yönelik genel bir çağrıyı içermektedir. Nitekim bu çağrı, Yahudilerin "Üzeyr Allah'ın oğludur" ve Hristiyanların "Mesih Allah'ın oğludur" şeklindeki inançlarını terk etmeleri yönünde bir daveti de kapsamaktadır.[59]

Sonuç olarak, âyetin nüzulü tarihî bağlamda Necran heyetiyle ilişkilendirilerek değerlendirildiğinde, bu durum hicrî 2. yıla tekabül etmektedir. Öte yandan, eğer âyetin Yahudilere hitaben nazil olduğu kabul edilirse, bu da hicretten sonraki bir döneme karşılık gelmektedir.

1.7. İlâhî Ahid ve Misakın Konu Edildiği Âyetler (2. Yıl: Âyet 81)

Allah Teâlâ 81. âyette, Ehl-i Kitap'tan peygamberlerine ve kendisine gelenleri tasdik etmeleri

[57] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/483-485.
[58] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/268.
[59] Ebû'l-Berekât ʿAbdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâîku't-Teʾvîl*, thk. Yûsuf ʿAlî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419), 1/262.

için aldığı ahdi anlatmaktadır. Bu âyette, ahdin içeriği de açıklanmaktadır.[60] Müfessirler, ahid alınan kimselerin kimliği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim bir grup, âyette açıkça zikredildiği üzere, ahdin peygamberlerden alındığını savunurken; diğer bir grup ise bu kimseleri, kendilerine kitap verilen Ehl-i Kitap olarak yorumlamış; dolayısıyla burada kast edilen şahsın doğrudan peygamberin kendisi değil, ona tâbi olmak ve itaat etmekle yükümlü olan kavmi olduğu ileri sürülmüştür. Bir diğer görüşe göre ise, bu iki farklı yaklaşım birlikte değerlendirilmiş ve hem peygamberlerden hem de kavimlerinden ahid alındığı yönünde bir yorum benimsenmiştir. Ancak Taberî, Allah'ın peygamberlerden, birbirlerini tasdik etmeleri üzerine ahid aldığını; ardından bu peygamberlerin de kavimlerinden, hak peygamber olduklarına dair ahid aldıklarını ifade eden görüşü tercih etmektedir. Taberî, bu tercihine delil olarak, âyette Allah'ın peygamberlerden açık bir şekilde ahid aldığını ifade eden sözlerin farklı bir manaya çekilmesinin isabetsiz ve mantıksız olduğunu; bu sebeple hem peygamberlerin hem de onların kavimlerinin kastedildiğini vurgulamaktadır.[61]

Neticede, âyetin Ehl-i Kitap hakkında olduğu açık olmakla birlikte, nüzul tarihine dair kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak sûrenin bağlamı dikkate alındığında, söz konusu âyetin Ehl-i Kitap ile peygamber arasında gerçekleşen teolojik münazaralardan sonra nazil olduğu; Ehl-i Kitap'ın, kendi kitaplarında bulunan Resûlullah'a ait vasıflardan hareketle onun hak peygamber olduğunu bildikleri halde, bu bilgileri gizledikleri ve tahrif ettikleri için bir ahde vefasızlık sergilediklerinin bu âyetle kendilerine hatırlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, âyetin Medine döneminde, hicretin yaklaşık 2. yılında indirildiği tahmin edilmektedir. Ancak bu tespitin kesin bir bilgi niteliği taşımadığı; daha çok dönemsel bir tasnif imkânı sunduğu da ifade edilmesi gerekmektedir.

1.8. Yüzlerin Ak ve Kara Olması ve İlâhî Adalet (2. Yıl: Âyet 106)

106. âyette geçen "İman ettikten sonra inkâr mı ettiniz?" ifadesinin muhataplarının, Ehl-i Kıble'den olan Müslümanlar olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Buna göre bu kimseler, iman ettikten sonra yeniden küfre düştükleri için söz konusu âyetin kapsamına dâhil edilmektedir. Âyeti bu şekilde yorumlayanlar, görüşlerini Peygamber Efendimiz'in kıyamet gününde havuzun başında bazı ashabını göreceği; ancak bir kısmının gözleri önünde oradan uzaklaştırılacağı ve bunun üzerine kendisine, vefatından sonra o kimselerin ne yaptığını bilmediğinin söyleneceği yönündeki hadisle desteklemektedirler. Ayrıca, âyetin hitap ettiği grubun münafıklar olduğu da zikredilmektedir. Ebû Ümâme, âyetin muhatap kitlesinin Hâricîler olduğunu belirtmektedir. Ondan sonraki 107. âyette ise, Allah'a itaat eden kimselerin kastedildiği ifade edilmektedir.[62]

[60] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/555.
[61] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/550-559.
[62] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/95-96.

Âyetlerin tarihî tasnifi konusunda kaynaklarda bu hususa dair doğrudan bir bilginin mevcut olmaması sebebiyle net bir belirleme yapmak mümkün gözükmemektedir. Ancak sûrenin siyak ve sibakı göz önünde bulundurulduğunda, âyetlerin Medine'deki sosyal ve dinî ortamı tasvir ettiği ve iç ihtilafları ele aldığı söylenebilir. Buna ek olarak, âyetlerin Hâricîleri kastettiği görüşü, bu fırkanın Peygamber Efendimizin vefatından sonra ortaya çıkmış olması hasebiyle bir yorumdan öteye geçememektedir. Bu görüşü dillendirenler, âyette kastedilen davranışları sergileyenlere örnek olması için kendi dönemlerindeki Hâricîleri zikretmiş olabilir. Dolayısıyla âyetin, sûrenin bütünlüğü içerisinde yer alan Necran heyeti ve Yahudilerin Peygamber Efendimizle tartışmaları, Yahudilerin Müslümanlarla yapılan sözleşmeyi ihlal etmeleri, Evs ve Hazrec kabile mensuplarının yeniden câhiliye kalıplarına dönme eğilimleri gibi birçok konuyu içerdiği ve bu bağlamda kapsayıcı nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Âyetin, Evs ve Hazrec kabileleri arasında yeniden ateşlenen düşmanlık hakkında nazil olduğu kabul edildiğinde, söz konusu âyet, benzer olayı tasvir eden ve 98. ve 99. âyetlerle bağlantılı rivâyetlerle aynı değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir. Böylelikle, kesin ve kuvvetli karinelerin eksikliğinden kaynaklı bir ihtimali geçmemesiyle birlikte, âyetin nüzul tarihi, sûrenin 98. ve 99. âyetleriyle yani Medine dönemine ve hicretten sonra Ensar ve Muhacir kardeşlik müessesesinin kurulduğu döneme denk düştüğü söylenebilmektedir.

Elde edilen mezkur sonuç, âyetin net ve kesin tarihî tespitini mümkün kılmamakla birlikte, Medine döneminde nazil olduğu ve bu dönemin sosyal ve dinî meseleleriyle doğrudan ilişkili bulunduğu açıkça ifade edilebilmektedir.

1.9. Necâşî'nin Gıyâbî Cenaze Namazı Kılındığı Tarih (2. Yıl: Âyet 199)

Sûrenin 199. âyetinin nüzul sebebi olarak, Hz. Peygamber'in ashabına, aslen Hristiyan olan Habeşistan necaşisi için gıyabî cenaze namazı kıldırması ve bunun üzerine Ehl-i Kitap'tan gelen itiraz ve eleştirilerin ardından nazil olduğu ifade edilmektedir.[63] Nitekim, Resûlullah'ın Baki Mezarlığı'na çıktığı, Medine'den Habeşistan'a olan mesafenin kendisine açıldığı ve Necaşî'nin cenazesini gördüğü ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, âyetin nüzul sebebi bağlamında zikredilen bu olay, aynı zamanda Hz. Peygamber'in göstermiş olduğu mucizelerden birini de teşkil etmektedir. Orada hazır bulunan münafıkların Resûlullah'ın bu davranışını eleştirmelerinin sebebi ise, kendisinin görmediği ve başka bir din üzerine olan bir kimse için cenaze namazı kıldırmasından kaynaklandığı zikredilmektedir. Buna ek olarak, âyetin hususen bir şahıs hakkında değil, genel anlamda bütün Ehl-i Kitap hakkında nazil olduğu görüşü de ifade edilmektedir.[64] Rivâyetlerin sunduğu verilerden hareketle, âyetin Habeşistan'a hicretten sonra, Medine döneminde nazil olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Resûlullah'ın gıyabi cenaze

[63] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 52.
[64] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 139-140.

namazını kıldırdığı yerin Baki Mezarlığı olduğu kaynaklarda zikredilmekte olup, söz konusu mezarlığın Medine'de bulunduğu bilinmektedir. Buna ek olarak, Necaşî'nin ölüm tarihinin, kaynaklarda hicretin 9. senesi Receb ayında, Peygamber'in Tebük Gazvesi'ne çıkmasından önce vuku bulduğu zikredilmektedir.[65]

Netice olarak, sûrenin başında Necran heyetinin Medine'ye gelişinin hicretin 2. senesinde gerçekleştiği görüşü esas alındığında, sûrenin bitişi, Peygamber'in Necaşî'ye gıyabi namaz kılmasıyla birlikte, âyetlerin nüzûl tarihlerinin aynı zaman dilimine denk gelmediği ve aralarında büyük bir zaman diliminin bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

[65] Ebû ʿAbdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân Zehebî, *el-ʿİber fî Haberi men Ğaber*, ed. Ebû Hâcir Muhammed Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, ts.), 1/9.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YAHUDİLERLE İLGİLİ ÂYETLER

Bu bölümde, esas olarak Yahudilere hitap eden ve onlarla ilgili olaylara işaret eden âyetlerle bağlantılı rivâyetler zikredilmektedir. Bu çerçevede, Yahudilerin sahte imanlarının ifşası, Müslümanlarla mabetleri hakkında yürüttükleri üstünlük tartışmaları, Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki barışın sağlanması, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozmaları ve onlara karşı besledikleri düşmanlık, tahrif uygulamaları, Hz. İbrahim'e dair iddiaları ve Peygamber'in Beytu'l-Midras ziyareti gibi olaylara atıfta bulunan âyetler ile bunlara ilişkin rivâyetler karşılaştırmalı bir tahlile tabi tutulmuştur.

2.1. Sabah İman, Akşam İnkâr (2. Yıl/ Receb: Âyet 71-73)

Âl-i İmrân Sûresi'nin 71.-73. âyetlerinin nüzûl sebebine dair İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyete göre, Abdullah b. Sayf, Adiyy b. Zeyd ve Hâris b. Avf'in birbirlerine "Gündüz vakti Muhammed'e ve Müslümanlara indirilenlere iman edelim, akşam ise onu inkâr edelim" dedikleri rivâyet edilmektedir. Bu rivâyete göre, Ehl-i Kitap'tan bazı kimseler, Müslümanlar arasında dinlerine dair şüpheler oluşturmayı ve neticede onların kendi dinlerinden dönmelerini sağlamayı amaçlamışlardır. Ehl-i Kitap'ın planladığı bu dini manipülasyon girişimi, Allah Teâlâ tarafından, onların düşünce ve planlarının yanlışlığını ortaya koyan âyetlerle reddedilmiştir. Böylece, sûrenin bahsi geçen âyetleri, bu kişilerle ilgili olarak ilâhî bir karşılık olarak nüzul etmiştir.[66]

71. âyette geçen "hakkı bâtıl ile karıştırmak" ifadesi, Ehl-i Kitap'ın Hz. Muhammed'in hak bir peygamber olduğunu bilmelerine rağmen ona tâbi olmamaları, iman etmemeleri ve kendi kutsal kitaplarında onun niteliklerine dair bilgileri insanlardan gizlemeleri şeklinde açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra, bu ifadeyle onların dilleriyle iman ettiklerini söyleyip kalpleriyle hâlâ inkâr hâlinde olmalarının kastedildiği yönünde bir görüş de bulunmaktadır.[67]

Başka bir rivâyete göre, gündüzleyin iman edip akşamleyin inkâr edeceklerine dair anlaşan Ehl-i Kitap'tan kasıt, özellikle Hayber ve Ureyne köylerinden on iki Yahudi hahamıdır. Bu rivâyette, söz konusu hahamların kendi aralarında bu plana dair bir mutabakata vardıkları; kendi kutsal metinlerini inceledikleri hâlde Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna delalet eden herhangi bir bilgi bulamadıklarını, aksine onun bâtıl üzere olduğunu ifade ettikleri yönünde fikir birliğine vardıkları

[66] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/553; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 42.
[67] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/504-506.

aktarılmaktadır. Buna göre, bu Yahudi grubu, Müslümanların Ehl-i Kitap mensuplarını kendilerinden daha bilgili görerek dinlerinden vazgeçmelerini hedeflemişlerdir.[68]

Âyetlerin nüzul sebebi olarak İbn Abbas kanalıyla gelen ilk rivâyet ile aynı olayı aktaran diğer ikinci rivâyet arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Ancak ikinci rivâyet, birincisine kıyasla daha ayrıntılı olduğu için olayların gelişim süreci ve tarihî arka planı hakkında daha kapsamlı bir tasavvur imkânı sunmaktadır.

Aynı âyeti, Yahudi hahamlarının kendi aralarında yaptığı bir plan çerçevesinde değil de, kıblenin Mekke'ye çevrilmesiyle ilişkilendiren görüşler de mevcuttur. Nitekim kıblenin değişimi, kendi inançlarıyla çeliştiği için Yahudilere ağır gelmiş ve bu durum onları rahatsız etmiştir. Rivâyete göre, Yahudilerin önderlerinden sayılan Ka'b b. el-Eşref, halkına Kâbe konusunda Hz. Muhammed'e indirilen vahye sabah vakitlerinde sözlü olarak iman etmelerini, ancak gün sonunda bu inancı reddetmelerini; tekrar Beytü'l-Makdis'e yönelerek ibadet etmelerini telkin etmiştir. Böyle yapmak suretiyle, Müslümanların zamanla "Bu kişiler Ehl-i Kitap'tır, dolayısıyla dînî konularda bizden daha bilgili olabilirler" şeklinde düşünmelerini ve nihâyetinde yeniden Yahudilerin kıblesi olan Beytü'l-Makdis'e yönelmelerini hedeflemiştir. Bu gelişmelerin ardından Allah Teâlâ, Müslümanları Yahudilerin bu türden planlarına karşı uyarmak ve onları korumak amacıyla Âl-i İmrân Sûresi'nin 72. âyetini indirdiği aktarilmaktadir.[69] Mezkur rivâyeti âyetin nüzul sebebi olarak dikkate alacak olursak, öncelikle kible değişikliğinin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye doğru olması, kaynaklarda genellikle hicretin ikinci senesinde ve Recep ayının ortasında gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, bu tarihler esas alındığında, kible değişikliğinin Bedir Gazvesi'nden yaklaşık iki ay önce gerçekleştiği söylenebilir.[70]

Âyetin nüzul sebebiyle ilgili aktarılan her iki rivâyetin ortak özelliği, Ehl-i Kitap'tan olan Yahudilerin Müslümanları dinlerinden döndürmek amacıyla geliştirdikleri stratejik planları içermeleridir. Bu rivâyetler, Yahudilerin Müslümanları saptırmak ve onların imanlarını zayıflatmak için tasarladıkları planların detaylarını aktarmaktadır. Ancak iki rivâyet arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. İlk rivâyet, Yahudilerin Müslümanları kendi dinlerinde şüpheye düşürmek amacıyla geliştirdikleri planı öne çıkarırken; ikinci rivâyet, özellikle kıblenin değişmesi bağlamında Yahudilerin nasıl bir tepki verdiklerini anlatmaktadır.

Her iki rivâyettede, Yahudilerin stratejik şekilde Müslümanları iman konusunda zayıflatmaya çalıştıkları ve onları doğru yoldan saptırmak için bir plan geliştirdikleri vurgulanmaktadır. Ancak, ilk rivâyet, âyetin nüzul sebebini doğrudan kıble değişikliği ile ilişkilendirmemekle birlikte, rivâyette

[68] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 109.
[69] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 109-110.
[70] Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Es-Sîre el-Nebeviyye es-Sahîha* (Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hükm, 1415), 2/349-350.

zikredilen Yahudi hahamlarının isimleri, ikinci rivâyete kıyasla farklıdır. Bununla birlikte, rivâyeti aktaran râvi birkaç ismi zikretmiş ve bu isimlerle yetinmiş olabilir. Dolayısıyla, ilk rivâyette isimlerin geçmemesi, onların orada bulunmadıkları anlamına gelmemektedir. Ayrıca, rivâyetlerde Yahudilerin gündüzleri iman edip akşamları inkâr etmeleri, Müslümanların kıblelerine uyma bağlamında da belirtilmektedir.

Sonuç olarak, her iki rivâyet aslında aynı olayı tasvir etmekle birlikte, farklı açılardan yaklaşmaktadır. Bu farklı bakış açıları, rivâyetlerin birbirlerinden farklı iki olayı aktardığı izlenimini uyandırabilir. Ancak, aslında bu iki rivâyet birbirini tamamlamaktadır. Böylelikle, kıble değişikliği üzerine Yahudilerin toplumsal ve dini anlamda nasıl bir tepki verdiklerini daha geniş bir perspektiften görme imkânı doğmaktadır. Buna ek olarak, söz konusu âyetin hangi tarihi olaylar silsilesi çerçevesinde nazil olduğuna dair bilgiye de ulaşılmaktadır. Nitekim rivâyette zikredildiği üzere kıble değişikliğinin hicretin ikinci senesinde Receb ayının ortasında gerçekleştiği ileri sürülmektedir; bu ise, âyetin nüzul tarihinin bu zamana denk gelme ihtimalini güçlendirmektedir.

2.2. Antlaşmayı Bozanlar: Medine Yahudilerinin İhaneti (2. Yıl/ Receb: Âyet 12-13)

İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre, Medine'de bulunan Yahudiler, Müslümanların Bedir Gazvesi'nde Allah'ın yardımıyla müşrikleri hezimete uğrattıklarını gördükten sonra, Peygamber Efendimiz hakkında onun hak peygamber olduğunu tasdik etmiş ve taşıdığı sıfatların kendi kitaplarında da zikredildiğini ikrar etmişlerdi. Dolayısıyla Medine Yahudileri, peygambere tâbi olmayı arzulamışlardı. Ancak aralarından bazıları, bu konuda aceleci davranılmaması gerektiğini öne sürerek, bir savaşın daha sonucunu görüp, buna göre hareket etmenin daha isabetli olacağını ifade etmişlerdi. Nitekim Uhud Gazvesi gerçekleştiğinde ve Resûlullah ile ashabı yenik düştüğünde, Yahudiler şüpheye kapılmış ve peygambere tâbi olma kararından vazgeçmişlerdi. O süreçte Yahudilerin Resûlullah ile yapmış oldukları bir antlaşma bulunmaktaydı; ancak Yahudiler söz konusu antlaşmayı bozarak, Ka'b b. Eşref ile birlikte 60 kişi Mekke'ye, Ebû Süfyân ve arkadaşlarına gitmek üzere yola çıkmışlardı. Bu iki grup, birleşerek sözlerinin bir olacağına dair bir antlaşma yapmışlardı. Dolayısıyla bu iki grubun yapmış oldukları antlaşma, Resûlullah'a ve Müslümanlara karşı ortak bir amaç güttüklerine dair açık bir beyanda bulunmaları anlamına gelmekteydi. Bu hadisenin ardından, Vâhidî, muhakkak mağlup olacaklarını ve cehenneme gideceklerini ifade eden sûrenin 12. âyetinin nâzil olduğunu belirtmektedir.[71]

İbn Abbas'tan İbn İshak'tan başka bir tarikle gelen bir rivâyette zikretmiş olduğumuz rivâyete ziyade bir bilgi bulunmaktadır. Nitekim Resûlullah'ın Bedir Gazvesi'nde müşriklere karşı galip geldikten sonra Benî Kaynuka çarşısına gidip Yahudileri topladığını ve orada onları İslam'ı kabul

[71] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 98.

etmeye davet ettiğini söylenmektedir. Ancak orada bulunan Yahudilerin Müslümanların elde etmiş olduğu Bedir Gazvesi'ndeki zaferi küçümseyip, karşı tarafın savaş ehli ve tecrübe sahibi kimseler olmadıklarını, dolayısıyla elde etmiş olduğu bu zaferle peygamberin kendisini aldatmaması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Binaenaleyh Müslümanların kendilerine karşı kesinlikle kazanamayacaklarını söyleyerek hem onlara meydan okumuşlar hem de Resûlullah'ın İslam'a girmelerine dair davetini ret etmişlerdir. Rivâyetin sonunda, bu olayın üzerine Âl-i İmrân Sûresi'nin 12. âyetinin ve Bedir Gazvesi'nde karşı karşıya gelen iki grupta kendileri için büyük bir ibretin bulunduğunu; gruplardan birinin Allah yolunda savaşırken diğerinin kâfir olup karşı tarafı kendilerinin iki katı gibi gördüklerini ve Allah'ın böylelikle dilediğine yardımıyla destek verdiğini, bunda basiret sahipleri için bir ibret bulunduğunu ifade eden 13. âyetlerinin nâzil olduğu belirtilmektedir.[72]

Bir diğer rivâyet, İbn Abbâs'ın azatlısı olan İkrime'den gelmektedir. Peygamberin Bedir Gazvesi'nde elde ettiği zaferin, Kureyş ehlinin savaşı bilmemesinden kaynaklandığını ve bu durumun kendisini aldatmaması gerektiğini söyleyen kimsenin Yahudi bir haham olduğu ve bu olay üzerine söz konusu âyetin nâzil olduğu zikredilmektedir.[73]

Zikredilen rivâyetler, olay bütünlüğünü tamamlamaktadırlar. Dolayısıyla söz konusu âyetlerin (Âl-i İmrân 3/12-13) Yahudiler hakkında nâzil olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bu âyetlerin, Peygamberin çağdaşı olan kâfirlerin tamamını kapsadığına dair görüşler de mevcuttur; ancak kanaatimizce bu, zayıf bir görüşü temsil etmektedir.[74] Nitekim âyet hakkında mevcut rivâyetler, Bedir Gazvesi'nde Müslümanların Kureyşli müşriklere karşı Allah'ın inâyetiyle galip gelmelerinin ardından, Peygamber ile Yahudiler arasında vuku bulan diyaloğu ele almaktadırlar. Binaenaleyh Taberî de bu görüşü tercih etmektedir ve bu tercihini, selef âlimlerinden gelen rivâyetlere dayandırmaktadır.[75]

İbn Âşûr, Muhammed b. İshâk'tan gelen bir rivâyete göre, yine âyetlerin Müslümanların Bedir Gazvesi'nde elde ettikleri zafer ve özellikle Peygamber ile Yahudiler arasında geçen konuşma üzerine nâzil olduğunu, bununla birlikte âyette geçen "yakında galip edileceksiniz" kabilindeki uyarının, Kurayza, Nadîr ve Hayber'in fethine işaret ettiğini öne sürmektedir. Ayrıca İbn Âşûr, nüzûl sebebi husûsî olsa dahi, mesajın umumî olduğunu ve hem müşrikleri hem de Yahudileri kapsadığını vurgulamaktadır. Ancak, husûsî olarak Yahudilerin kast edildiği görüşün varlığını zikrettikten sonra, bu kanaatin Vâhidî'nin Esbâbü'n-Nüzûl eserinde belirttiği gibi, âyetlerin Yahudilerin Müslümanlarla olan

[72] Suleymân b. el-Eşʿas es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Delhi: el-Matbaʿatu'l-Ensâriyye, 1323), 3/115; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 40.

[73] Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân,* ed. Saʿd b. Muhammed Saʿd (Medine: Dâru'l-Meʾâsir, 1423), 1/138.

[74] Ebû Muhammed İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* 6 c. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/406.

[75] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/229.

antlaşmalarını Uhud Gazvesi'nde mağlup gelmelerinin ardından bozmalarıyla ilgili olduğu ve bu sebeple nâzil olduğu bilgisinden kaynaklandığını öne sürmektedir. 13. âyette geçen "قَدْ كانَ لَكُمْ آيَةٌ" ifadesiyle yapılan hitabın ayrıca Müslümanlara yönelik olabileceği görüşü zikredildikten sonra, bu yorumun benimsenmesi durumunda, ondan önce geçen âyetteki "kesinlikle siz yenileceksiniz" cümlesine bağlı olarak bunun yeni bir cümle olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[76]

Siyer kaynaklarında âyetler hakkında işaret edilen nüzûl sebebiyle zikredilen bilgilerin karşılaştırılmasında, neredeyse görüş birliğinin mevcut olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Hişâm da sûrenin 12. ve 13. âyetleri hakkında, Peygamber Efendimizin Müslümanların Bedir Gazvesi'nde zafer elde etmesinin ardından Yahudileri Benî Kaynuka Çarşısı'nda toplayıp onları İslâm'ı kabul etmeye davet ettiği, ancak Yahudilerin bu davete icabet etmedikleri hadisesini açıkladıktan sonra, bu bağlamda nüzul sebebinin Yahudiler hakkında olduğu yönünde izah etmektedir.[77]

İbn İshak'ın söz konusu âyetler hakkında belirttiği görüşlere gelince, Peygamber Efendimizin hicretin 3. senesinde Cemâziyelevvel ayında gerçekleşmiş olan Bahran Gazvesi'nin üzerinden biraz zaman geçtikten sonra Benî Kaynuka Çarşısı'na gitmiş ve Yahudilere hitap etmiş gibi bir izlenim vermektedir. Dolayısıyla bu anlatım tarzı, ilk başta olayların tarihî serüvene doğru bir şekilde yerleştirilmesinde bir engel gibi görünse de, İbn İshak âyetlerin nüzûl sebebinin Yahudiler olduğunu belirttikten sonra 13. âyette "iki topluluk" olarak bahsedilen tarafların Kureyşli müşrikler ile Bedir ashabı olduğunu açıklamaktadır. Böylelikle Benî Kaynuka Çarşısı'nda vuku bulan olayın, İbn İshak'a göre de Bedir Gazvesi'nin ardından, yani hicretin 2. senesinde gerçekleşmiş olması gerekir.[78] Nitekim olayların kronolojik sıralaması önce Bedir Gazvesi, bunun ardından Benî Kaynuka hadisesi ve son olarak da Bahran Gazvesi şeklindedir.

Bahran Gazvesi'nin ise Medine'ye yaklaşık 200 km uzaklıkta bulunan Bahran bölgesinde, Süleymoğullarına veya bazı görüşlere göre Kureyşlilere ya da hem Süleymoğulları hem Kureyşlilere karşı düzenlenmiş bir gazve olduğu belirtilmektedir.[79]

Sûrenin 12. ve 13. âyetlerinin nüzûl sebebini teşkil eden olayı Vâkidî ise Benî Kaynukâ Gazvesi başlığı altında ele almaktadır. Zira Peygamber Efendimiz, Yahudilerle bir barış ve güvenlik antlaşmasında bulunmuştur. Antlaşma şartlarından biri, düşmana Peygamber Efendimize karşı yardımda bulunmamaktı. Ancak Müslümanlar Bedir Gazvesi'nden galip olarak dönünce, Yahudiler Resûlullah'a ihanet etmeye kalkışmışlardır. Vuku bulan bu olay üzerine Peygamber Efendimiz,

[76] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/175-176.
[77] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye,* 2/144.
[78] Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsḥâḳ b. Yesâr el-Muṭṭalibî İbn İsḥâḳ, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)* (Beyrut: y.y., 1398/1978), 313-314.
[79] Ahmet Önkal, "Bahran Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

Yahudileri İslâm'a davet etmiş, onlar ise bu daveti reddetmiş ve Müslümanlara karşı düşmanlıklarını açıkça sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, Araplardan bir kadın Benî Kaynukâ Çarşısı'na gelmiş, ziynetleriyle bir kuyumcuda otururken, Yahudi bir adam arkasına oturup elbisesinin arkasını iğneyle çözerek sırtına kadar açmıştır. Kadın ayağa kalktığında örtüsü açılmış ve mahrem yerleri görünmüştür. Olayı müşahede eden Yahudiler ise kadına gülmüşlerdir. Bunun üzerine bir Müslüman adam kalkarak o Yahudi adamı öldürmüş, Yahudiler de o Müslüman adamı öldürmüştür. Böylelikle Yahudi topluluğu ile Müslümanlar arasındaki antlaşma nihai olarak bozulmuştur. Benî Kaynukâ Yahudileri böylelikle tarih boyunca Resûlullah'la savaşan ve antlaşmayı bozan ilk topluluk olarak kayda geçmiştir. Nitekim Peygamber Efendimizin, söz konusu Yahudileri kendi kalelerinde on beş gün boyunca kuşattığı ve ancak onun hükmüne boyun etmek şartıyla kalelerinden inip gidebileceklerini ifade ettiği, onların Medine'den çıkarılmalarını emrettiği yönünde rivâyetler bulunmaktadır. Vâkidî, Benî Kaynukâ Gazvesi'nin Şevvâl ayının ortasına denk gelen bir Cumartesi günü ve hicretten 20 ay sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen hadiselerin, Bedir Savaşı'ndan sonra ancak Uhud Savaşı'ndan önce vuku bulduğu gerçeği netleşmektedir.[80]

Vâkidî, Benî Kaynukâ Gazvesi'ni detaylı biçimde anlatmasına rağmen, olay bağlamında nâzil olan ve şimdiye kadar zikretmiş olduğumuz bütün kaynaklarda, Âl-i İmrân sûresinin 12. ve 13. âyetlerinin nüzûl sebebi olarak gösterilen Peygamber ile Yahudiler arasında gerçekleşen diyalog bağlamında âyetlerle doğrudan ve açıkça hiçbir nüzûl sebebi zikretmemektedir. Dolayısıyla İbn İshak'ın rivâyetlerinin bu minval açısından daha açık ve net bilgiler sunduğunu söylemek mümkündür. Vâkidî'nin Benî Kaynukâ Gazvesi'ni ayrıntılı açıklaması ise tarihi olayların tasvirini kolaylaştırmaktadır. Vâkidî, tarihi olayların ifadesi kapsamında sebeb-i nüzûlü açıkça belirtmese dahi, bu durum âyetlerin bu bağlamda nâzil olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira kendisi sebeb-i nüzûl bağlamında net ifadeler kullanmadığı gibi, bahsi geçen âyetlerin nüzûlü hakkında farklı bir görüş de serdetmemiştir. Nitekim hem müfessirlerin çoğu hem de diğer siyer âlimleri âyetlerin bu hadise üzerine nâzil olduğunu açıkça beyan etmişlerdir.

Hulâsa, mevzûbih âyetlerin hicrî 2. senede, Bedir Gazvesi'nden sonra nâzil olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak Vâhidî, söz konusu âyetlerin Uhud Gazvesi'nden sonra nâzil olduğunu, Yahudilerin antlaşmayı Müslümanların mağlubiyetini öğrendikten sonra bozduklarını ifade etmekte ve bu vakaları âyetlerin sebeb-i nüzûlü olarak göstermektedir. Dolayısıyla Vâhidî'nin nüzûl sebebine dair izah ettiği olay ile Vâkidî'nin nüzûl sebebi olarak gösterdiği hadise arasında cem' edilemeyecek nitelikte, zahiren bir çelişki söz konusudur. Müfessirlerin ve siyer âlimlerinin birçoğu, söz konusu âyetlerin Bedir ve Uhud Gazvesi arasında nâzil olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Vâhidî'nin âyete

[80] Vâkidî, *el-Meğâzî*, 1/176-178.

dair nüzûl sebebi olarak gösterdiği hadise Uhud Gazvesi'nden sonra gerçekleşmekle birlikte, âyetin doğrudan sebeb-i nüzûlü olmayıp, daha çok âyetin anlamını pekiştirme niteliği taşıyan tarihî bir örneği temsil ettiğini söylemek daha isabetli olmaktadır. Dolayısıyla âyet Bedir Gazvesi'nden sonra ancak Uhud Gazvesi'nden önce inmiştir; zira zikredilen kaynaklar ve rivâyetler, yeterince güçlü karineler içermektedir. Sonuç itibarıyla Vâkidî âyetin metinsel iniş zamanını, Vâhidî ise Yahudilerin âyetin nüzûlünden sonra mevzûbih âyete uyumlu davrandığını göz önünde bulundurarak anlamı esas aldığını söylemek mümkün görünmektedir. Vâhidî'nin, tıpkı Vâkidî gibi, Müslümanların Bedir Gazvesi'nde elde ettikleri zaferi esas aldığı; ancak âyetle bağlantılı anlatımını Uhud Gazvesi'nin gerçekleşmesine kadar uzattığı yorumu da ihtimaller arasında yer almaktadır.

Dolayısıyla sûrenin başında bahsedilen ve hicrî 9. senede Medine'ye geldikleri öne sürülen Necran heyeti hakkında nâzil olan âyetlerle sûrenin 12. ve 13. âyetleri arasında zamansal olarak büyük bir zaman diliminin varlığından bahsetmek mümkündür. Müfessir ve tarihçilerin serdettiği yorumlar bağlamında, âyetlerin muhatap kitlesi ilk önce Necran heyetinde bulunan Hristiyanlar, bunun ardından Yahudiler ve sonra tekrar Hristiyanlara yönelik olduğu sonucunu göstermektedir. Dolayısıyla âyetlerin birbirinden tarihî açıdan uzak düştükleri için kronolojiye uygunluk göstermediğini ifade etmek mümkündür. Buna ek olarak sûrenin 12. ve 13. âyetlerinin nüzul tarihi, siyer kaynaklarında açık bir şekilde bu olay ve zaman bağlamında zikredilmekte olup, âyetlerin Yahudiler hakkında olduğu belirtilmektedir. Ancak 13. âyette geçen iki gruptan kasıt sahabeler ve müşrik Araplar olup, âyetin Yahudilere hitaben nazil olduğu ileri sürülmektedir.[81]

2.3. Yahudi-Müslüman Tartışmalarında Mabetlerin Üstünlüğü Meselesi (2. Yıl: Âyet 96-97)

Yahudiler ile Müslümanların birbirlerine karşı övündükleri ve her iki grubun da kendi mabetlerinin karşı tarafın mabedinden daha üstün olduğunu iddia ettikleri rivâyet edilmektedir. Buna göre, Yahudiler, Beytü'l-Makdis'in peygamberlerin hicret ettiği bir mekân olması sebebiyle Kâbe'den daha faziletli olduğunu ileri sürerken; Müslümanlar ise Kâbe'nin diğer tüm mabetlerden daha üstün olduğunu savunmuşlardır. Söz konusu mabetlerin fazileti konusundaki bu tartışma sebebiyle, yeryüzünde ilk mabedin insanlar için bereket ve hidâyet kaynağı olan Mekke'deki Kâbe'nin bulunduğunu ifade eden sûrenin 96. âyetinin nâzil olduğu, çeşitli rivâyetlerde belirtilmektedir.[82] Buna ek olarak, İbn Cüreyc'den gelen bir rivâyete göre, Yahudiler ile Müslümanlar arasında mabetler hakkında yaşanmış olan bu tartışma, sadece sûrenin 96. âyetinin nüzûl sebebi olmakla sınırlı kalmayıp, 97. âyetin de bu bağlam çerçevesinde nâzil olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim söz konusu âyetler,

[81] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/47.
[82] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 115.

Kâbe'nin üstünlüğünün hangi yönlerden olduğunu apaçık ortaya koymakta ve böylelikle hangi mabedin diğerinden daha faziletli olduğu tartışması ilahî bir cevapla son bulmaktadır.[83] Bazı görüşlere göre, âyetin Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki kıble konusundaki ihtilaf bağlamında nazil olduğu beyan edilmektedir. Nitekim Müslümanlar, kendi kıblelerinin Kâbe olduğunu söylerken, Yahudiler ise kıblenin Beytü'l-Makdis olduğunu savunmuşlardır. Bunun üzerine Allah Teâlâ'nın, sûrenin 96. âyetinden 98. âyetine kadar olan bölümü indirdiği zikredilmektedir. Söz konusu âyetlerde, Kâbe'nin kıble oluşunun gerekçeleri olarak, onun yeryüzünde kurulan ilk mescit olması, Hz. İbrahim'in makamını içermesi, orada bulunan kimsenin emniyette olması ve gücü yetenler üzerine hac ibadetinin farz kılınması belirtilmektedir. Bu hususların zikredilmesiyle Kâbe'nin kıble olması gerekliliği desteklenmektedir.[84]

Zikredilen son görüşte, daha çok Yahudilerin ve Müslümanların bu iki mabetin üstünlüğü açısından neden birbirleriyle tartıştıkları açıklanmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu görüş, başka bir tartışma konusunu ifade etmekten ziyade, diğer rivâyetlerde zikredilmeyen tamamlayıcı ve yaşanan senaryoyu tasavvur etme imkânını güçlendiren ek bir bilgi sunmaktadır.

96. âyette ifade edildiği üzere, yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin Kâbe olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca sahâbîlerden Ebû Zerr'in, Peygamber Efendimiz'e yeryüzünde ilk olarak inşa edilen mescidin hangisi olduğunu sorduğu ve Peygamber Efendimiz'in bu soruya "Mescid-i Haram", ardından "Mescid-i Aksâ" şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. Ebû Zerr, buna ek olarak söz konusu iki mescidin inşa edilmesi arasında kaç yıl bulunduğunu sorduğunda ise, Resûlullah (s.a.v.) bu süreyi kırk yıl olarak bildirmiştir.[85] Mezkûr rivâyette zikredilen yıl mesafesini âlimler pek tutarlı görmemektedirler. Bunun sebebi, Hz. İbrahim ile Hz. Süleyman arasında yüzyılların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, tutarlı olmayan mezkûr kırk yıllık zaman farkını bazıları, Hz. İbrahim'in Beytü'l-Makdis'in bulunduğu bir mevkide bir mescid inşa ettiği ve Hz. Süleyman'ın söz bu mescidi daha sonra yenilediği yönünde yorumlamaktadırlar. Fakat bu açıklama bir zorlama teşkil etmektedir. Nitekim Beytü'l-Makdis'in Hz. Süleyman tarafından inşa edildiği bilgisi Yahudi kitaplarında da mevcuttur. Dolayısıyla, Hz. İbrahim'in Şam topraklarına geldiğinde o bölgeyi fethedeceği bilgisinin kendisine verildiği ve bu bilgi üzerine orada küçük bir mescid inşa ettiği ve bir kayanın üstünü kurban yeri yaptığı görüşü zikredilmektedir. Bu taşın, Hz. Süleyman'ın mescidini yaptığı kaya olduğu söylenmektedir.[86]

Sûrenin 97. âyetinin, Mekke'de haccetmenin vacip olmadığını iddia eden Yahudiler hakkında

[83] Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân,* ed. Saʿd b. Muhammed Saʿd (Medine: Dâru'l-Meʾâsir, 1423), 1/298-299.
[84] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/291-292.
[85] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh* (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1955), 1/370.
[86] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/13-16.

nâzil olduğu zikredilmektedir.[87] Dahhâk'tan gelen bir rivâyette, Peygamber Efendimiz'in söz konusu âyet nazil olduğunda Arap müşriklerini, Yahudileri, Mecusileri ve Sâbiîleri, yani tüm din mensuplarını bir araya topladığı ve haccın farz kılındığını bildirdiği nakledilmektedir. Ancak Peygamber'in bu çağrısına yalnızca Müslümanların olumlu karşılık verdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetten hareketle, âyetin yalnızca Yahudiler hakkında değil, haccın farziyetini reddeden diğer din mensuplarını da kapsadığı ve 97. âyette geçen "Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah âlemlerden müstağnidir" ifadesinin bu gruplar hakkında nazil olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.[88] Buna ek olarak, gücü yetip de buna rağmen hac ibadetinin farziyetini yerine getirmeyen kimseleri kastettiği görüşü de zikredilmektedir. Hal böyle olursa, âyetin muhatapları Müslümanlar da olabilmektedir.[89]

Haccın farziyetini bildiren 97. âyetin nüzul tarihi hakkında âlimler arasında bir ittifak sağlanamadığı görülmektedir. Nitekim, haccın farz kılınma zamanı hakkında bazıları hicretin beşinci, yedinci veya dokuzuncu senesini zikretmişlerdir. Bunun sebebi ise, Benî Sa'd b. Bekr kabilesine mensup olan Dimâm b. Sa'lebe'nin Peygamber Efendimiz'e gelerek İslam hakkında sorular sormasıdır. Resûlullah, kendisine İslam'ın beş şartını temsil eden şehadeti, namazı, zekâtı, orucu ve haccı sayarak cevap vermiştir. Dolayısıyla, mezkur hadisten yola çıkarak Peygamber'in haccı bu bağlamda zikretmesi, bunun o zamanlarda farz olduğuna işaret etmektedir. Âlimler, sahabi Dimâm'ın gelişi hakkında ihtilafa düştükleri için âyetin tarihlendirilmesinde doğan ihtilaf bundan kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, siyer alimi İbn Hişam, Vâkıdî'den naklettiği bir görüşe göre âyetin Hendek Senesi'nde, yani hicretin beşinci yılında Ahzâb ordularının çekilmesinden sonra nâzil olduğunu ileri sürmektedir.[90] Âyetin nüzul tarihi tespiti açısından zikredilen görüşler arasında en tutarlı olanı, âyetin Uhud Gazvesi'nden hicretin üçüncü yılından sonra nazil olduğu görüşü oldguu yönünde bir izlenim uyanmaktadir.[91] Bahsi geçen görüş, Âl-i İmrân Sûresi'nin nüzul tarihiyle desteklenmektedir. Nitekim sûre, hicretin üçüncü yılında inmeye başladığı kaynaklarda yer almaktadır.[92] Ancak sûrelerin kronolojik sıralamasını inceleyen kaynaklar, Âl-i İmrân Sûresi'nin hicretin ikinci senesinde, Bedir Gazvesi'nden sonra inmeye başladığını ve Uhud Gazvesi'nin ardından, yani hicretin üçüncü senesinden sonraki bir zaman diliminde tamamlandığını; ayrıca sûreler arasında Enfâl Sûresi'nden sonra nazil olduğunu ileri sürmektedir.[93] Bu durum, sûrenin üçüncü senede inmeye başlamış olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Sûrenin üçüncü

[87] Begavî, Me*ʿâlimü't-tenzîl,* 1/476.
[88] Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd ibn Mansûr,* thk. Sa'd b. Abdullah (y.y.: Dâru's Samiî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1997), 3/1074.
[89] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/24.
[90] Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyiş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 4/144.
[91] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/21.
[92] Kurtubî, *el-Câmiʿ,* 4/144.
[93] Tuncer Namlı, *Kur'an Aydınlığı: Kronolojik Kur'an Meali* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2015), 701; Ebu'l-Fazl Celâluddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1394), 1/43.

seneden sonra nazil olduğunu ifade eden görüş ise, sûrenin büyük kısmının bu dönemde nazil olduğunu dikkate alarak "galip olana hamletme" yöntemiyle böyle bir sonuca varmış görünmektedir. Ancak bu yaklaşımın zorlama bir yorum olduğu ve zayıf bir ihtimal teşkil ettiği kanaatindeyiz. Buna ek olarak, şahsî görüşümüz âyetin Bedir Gazvesi'nden sonra, dolayısıyla hicretin 2. senesinde nâzil olmuş olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğu yönündedir. Nitekim belirttiğimiz üzere, Uhud Gazvesi'nden sonra sürgün edilmeleri sebebiyle Yahudi nüfusu yok denecek kadar azalmış olmakta, bu da âyetin bundan önceki bir tarihte inmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, âyetlerin muhataplarının Yahudiler olduğu görüşü, bu yöndeki rivâyetlerin çokluğu ve kuvvetliliği nedeniyle daha tutarlı görünmektedir. Nitekim tarihi vakalar da bu görüşü desteklemektedir. Buna ek olarak, Uhud Gazvesi'nden sonra sürgün edilmeleri sebebiyle, âyetin nüzul tarihinin hicretin 2. senesine denk düşebileceğini tespit etmekteyiz. Bu durum, sûrenin şimdiye kadar olan kısmının Ehl-i Kitap ve özellikle Necran heyetinin Medine'ye gelişi konusunu işlediğini; bu olayın tarihi ise hicretin dokuzuncu senesine tekabül ettiği görüşünü kabul ettiğimiz takdirde, sûrenin ortasında tarihi açıdan yeni bir bölümün başladığını ve konuların sûrede kronolojik sıraya göre aktarılmadığını göstermektedir. Bu gerçek, sûre içerisindeki âyetlerin tarihî tespitini ve birbirleriyle bağlantısını kurmayı zorlaştırmaktadır. Bunun aksine, Necran heyetinin hicretin 2. senesinde Medine'ye geldiklerini ileri sürdüğümüzde, sûrenin içerdiği âyetlerin tarihleri birbirinden çok uzak olmamakla beraber, bir olay bütünlüğünün tasvirini ve tehayyülünü de kolaylaştırdığı söylenebilmektedir.

Söz konusu âyet bağlamında, Muhammed b. İshak kanalıyla Zeyd b. Eslem'den, Şâs b. Kays'in Ensar'dan bazı sahâbîlerin bir meclisine rastladığı ve Müslümanlar arasında bulunan ümmet bilincinden rahatsızlık duyduğu nakledilmektedir. Bu manzaraya şahit olan Şâs b. Kays, yanında bulunan Yahudiye, Müslümanların yanlarına gidip onlara, "Bu'âs günü" olarak tanınan; Ensar'dan iki büyük kabileyi temsil eden Evs ve Hazrec arasında meydana gelen ve Evs'in galip geldiği savaşı hatırlatmasını emretti.[94] Yahudi genç, emredileni yerine getirdiğinde, Ensarlı Müslümanlar o günleri hatırlayıp tekrar tartışmaya başlamışlardır. Tartışmaların devamında, her iki kabileden birer adam karşılıklı diz çöküp diğer tarafı yeren şiirler inşad etmeye başlamışlardı ve nihâyet Câhiliye döneminde aralarında vuku bulmuş kavga günlerine geri dönmüşlerdi. Mezkur olayların haberi Resûlullah'a ulaştığı vakitte, kendisi Müslümanları toparlayarak Evs ve Hazrec kabile mensuplarının karşısına çıkıp, onlara hitaben Allah'ın onları İslâm ile hidâyete erdirdikten sonra tekrar câhiliye dönemindeki fitneleri mi başlattıklarını sorduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine, her iki taraf bu tartışmanın şeytanın bir oyunu olduğunu anlayıp pişmanlık duymuşlardır. Bunun üzerine Allah, Şâs b. Kays'in yaptıkları hakkında sûrenin 98. ve 99. âyetlerini indirdiği ileri sürülmektedir.[95] Evs ve Hazrec'in yaptıkları hakkında ise

[94] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/555-556.
[95] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 45.

sûrenin 100. ila 105. âyetlerinin nâzil olduğu zikredilmektedir.[96] Rivâyette işaret edildiği üzere "Buâs Günü" olarak tarihe kaydedilmiş, Evs ve Hazrec arasında vuku bulmuş savaş, hicretten önce gerçekleşmiştir. Kaynaklarda olayın, hicretten beş veya altı sene önce cereyan ettiği ileri sürülmektedir.[97] Söz konusu savaşın hicretten üç sene önce vuku bulduğu görüşü de nakledilmektedir.[98] Farklı görüşlerin mevcut olması hasebiyle, net bir tarihin zikri geçmediği gibi, hicretten kaç yıl önce vuku bulduğuna dair de bir ittifak sağlanamadığı görülmektedir. Dolayısıyla, âyetin nüzul sebebi olarak gösterilen Şâs bin Kays olayı, hadisenin Medine'de vuku bulması ve Peygamber'in Câhiliye dönemine işaret etmesiyle, âyetin ancak tahmini olarak tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Zikredilen bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğu takdirde, âyetin Medine döneminde, Hz. Peygamber'in Muhacir ve Ensar'ı birbiriyle kardeşleştirmesinin ardından nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Başka rivâyetlere göre, sûrenin 99. âyetinde kast edilen kitlenin Ehl-i Kitap olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, sûrenin 99. âyetinde kimlerin kast edildiği kendisine sorulduğunda Hasan el-Basrî'nin, "Yahudiler ve Hristiyanlar" şeklinde cevap verdiği aktarılmaktadır.[99] Bu bağlamda, onlara biri gelip Hz. Peygamber'e dair bir bilgi gelip gelmediğini sorduklarında, insanları ondan alıkoymak amacıyla böyle bir bilginin mevcut olmadığını söyledikleri bildirilmektedir. Âyette geçen "eğrilik" lafzından da kastın, Hz. Peygamber için helak istemeleri olduğu yönünde yorumlanmaktadır. Başka bir görüşe göre ise muhatap kitlenin hususi olarak Yahudiler olduğu ve Resûlullah'ın hak peygamber olduğunu, kendi kitaplarında geçen vasıflarını gizleyerek insanları alıkoydukları ifade edilmektedir. Âyette geçen "es-sebîl" lafzından kastın, bir görüşe göre Hz. Peygamber, bir diğer görüşe göre ise İslâm olduğu zikredilmektedir.[100]

2.4. Evs ve Hazrec Arasında Kardeşlik Kurularak Fitnenin Önlenmesi (2.Yıl: Âyet 98-105)

Sûrenin 100. âyeti, zikredilen Evs ve Hazrec arasındaki fitnenin, yaşlı ve Müslümanlara kin ve haset besleyen Yahudi Şâs bin Kays'ın emriyle, yanında bulunan bir Yahudi gencin, her iki kabileye cahiliyye döneminde aralarında vuku bulan tartışmaları hatırlatmasıyla söz konusu tartışmaların tekrar alevlenmesi hadisesi bağlamında nazil olduğu zikredilmektedir. Dolayısıyla, iki kabile arasında hicretten sonra tekrar vuku bulan tartışma, bazı görüşlere göre 99. âyetin de nüzul sebebini teşkil etmektedir. Ancak farklı rivâyetler olaya 100. âyetin iniş sebebi olduğunu ileri sürmektedir. 100. âyet bağlamında nazil olduğu görüşü kabul edildiği takdirde, söz konusu âyette geçen "kitap verilenlerden

[96] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/55-56.
[97] Asri Çubukcu, "Buâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).
[98] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/28.
[99] Ebû Muhammed ʿAbdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kurʾâni'l-ʿAzîm,* ed. Esʿad Muhammed et-Tayyib (b.y.: y.y., 1419), 3/716.
[100] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 5/629-631.

bir grup" ifadesi, cahiliyye dönemine ait kabile tasavvurlarına geri dönen Evs ve Hazrec kabilelerini kast etmektedir.[101]

Âl-i İmrân Sûresi'nin 100. âyeti bağlamında, âyette geçen bazı lafızlarla kimlerin kastedildiği hususunda farklı rivâyetler mevcuttur. Bir görüşe göre, âyetteki "Ey iman edenler!" hitabıyla Evs ve Hazrec kabileleri; "kendilerine kitap verilenlerden bir grup" ifadesiyle ise, daha önce zikri geçen Yahudilerden Şâs b. Kays kastedilmiştir. Buna göre, Yahudilerden bazı kimseler, İslam öncesinde birbirleriyle savaş hâlinde olan Evs ve Hazrec kabilelerini eski düşmanlıklarını hatırlatarak kışkırtmak istemişler, bu girişim üzerine âyet inmiştir. Bir diğer görüş ise, tartışmanın iki kabile arasında değil, Ensar'dan bir şahıs ile başka biri arasında meydana geldiğini ve bu nizânın Yahudi bir kimse tarafından kasten körüklendiğini ifade etmektedir. Rivâyetlerde bu kişinin Ensar'dan Sa'lebe b. Aneme el-Ensârî olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu görüşe göre âyet, özel olarak Sa'lebe b. Aneme el-Ensârî hakkında nazil olmuştur.[102]

Sûrenin 101. âyetinden 103. âyetine kadar olan bölümün, Evs ve Hazrec kabileleri arasında barış sağlandıktan sonra yeniden vuku bulan tartışmaları ele aldığı nakledilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu olayları işitince onların yanına gitmiş ve o sırada sûrenin 102. âyetinden 103. âyetine kadar olan kısmın vahyedildiği ileri sürülmüştür.[103] Resûlullah söz konusu âyetleri iki kabileye hitaben tilavet etmiş, âyetleri işiten kabile mensupları ise pişman olarak aralarındaki barışı yeniden tesis etmişlerdir.[104]

103. âyetin nüzul sebebine dair, Resûlullah'ın Ensar'dan bir grup ile Mekke'de karşılaştığı ve onların İslam'ı kabul ettikleri, Peygamber'in de onlarla beraber Medine'ye gitmek istediği nakledilmektedir. Ancak söz konusu grup, Evs ve Hazrec kabileleri arasında bulunan düşmanlıktan Peygamber Efendimiz'e bahsetmişler ve onun Medine'ye korumasız bir şekilde girmemesinin daha güvenli olacağını ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine, söz konusu grup Peygamber Efendimiz'le gelecek sene gideceklerine dair anlaşmışlardır. Mevzubahis savaş "Buas Günü" olarak isimlendirilmektedir. Buna ek olarak, gelecek sene Peygamber Efendimiz'in Medine'ye gitmesiyle iman etmiş kişilerin sayısı 70 olmakla beraber, Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri arasında da İslam sayesinde düşmanlıkların bittiği zikredilmektedir. Aralarındaki kardeşliğin kaim olması üzerine ve tekrardan tartışmalara dönmeleri hasebiyle hatırlatma amacıyla sûrenin 103. âyetinin nazil olduğu söylenmektedir.[105]

---

[101] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 116-117.
[102] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/58-60.
[103] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 118.
[104] Ebu'l-Kâsim Musnidu'd-Dunyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Muʿcemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî bin Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), 12/126-127.
[105] Ebû Bekr ʿAbdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanʿânî ʿAbdurrezzâk, *Tefsîru ʿAbdurrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed ʿAbduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1419), 1/408.

105. âyette geçen "bölünüp ayrılanlar" lafzından kastın Ehl-i Kitap olduğu zikredilmektedir. Nitekim onlar, hakikati bildikleri hâlde ona tâbi olmamışlar ve İslâm'a muhalefet etmişlerdir. Ayrıca, peygamberin vasıfları kitaplarında zikredilmesine rağmen, bunları insanlardan gizlemişlerdir. Dolayısıyla burada Allah, müminlere seslenerek, öncekilerin bulundukları durumdan ibret almalarını ve aynı duruma düşmemelerini; 104. âyette zikri geçen sıfatların temsilcisi olan bir ümmet olmalarını nasihat etmektedir.[106]

Netice itibarıyla, söz konusu âyetlerin, Câhiliye döneminde aralarında düşmanlık ve savaşların vuku bulduğu iki Arap kabilesi olan Evs ve Hazrec hakkında nazil olduğu ve İslâm geldikten sonra bu kabilelerin eski kalıplarına dönmeye meylettikleri bir olayı aktardığı, çeşitli rivâyetlerde zikredilmektedir. Âyetin nüzul sebebi bağlamında, özellikle Ensar'dan Sa'lebe b. Aneme el-Ensârî hakkında nazil olduğu yönündeki rivâyetler de mevcuttur. Tüm rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda, 99. âyette geçen Şâs b. Kays'in fiillerinin de âyetin nüzul sebebi olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla zahiren iki farklı âyetin aynı olayı temsil etmesi kafa karıştırıcı gibi görünse de, bu rivâyetlerin birbiriyle çelişmediği; bilakis birbirini tamamlayıcı unsurlar niteliğinde olduğu görülmektedir. Nitekim tamamı aynı olay bütünlüğünü aktarmaktadır. Sonuç olarak, âyetlerin, Evs ve Hazrec kabileleri ile Yahudi şahsiyet Şâs b. Kays hakkında nazil olduğuna dair görüş, rivâyetlerin kuvvetliliği sebebiyle genel kanaati temsil etmektedir. Mevzubahis âyetin özellikle Sa'lebe b. Aneme hakkında nazil olduğuna dair görüş ise, aynı olay bağlamında daha özel bir durumu tasvir etme ihtimali açısından güçlü görünmektedir. Bu bağlamda, âyetlerin iniş sebeplerine dair nakledilen rivâyetlerin içerik bakımından birbirini tamamladığı ve nihâyetinde aynı olay bütünlüğünü temsil ettiği anlaşılmaktadır. Âyetin nüzul sebebine dair daha genel bir ifade kullanılarak Ehl-i Kitap hakkında nazil olduğu görüşü ileri sürülse de, sûrenin siyak ve sibak açısından Evs ve Hazrec'i de kapsaması oldukça makul görünmektedir. Nitekim olaya şahitlik etmiş olan Müslümanların, onların bu durumundan ibret alması ve kendilerine ders çıkarmaları da istenmiş olabilir. Âyetlerin nüzul sebebini gösteren, Evs ve Hazrec arasındaki tekrar vuku bulan düşmanlığı gösteren rivâyetlerin hem farklı kanallarla gelmesi, hem de neredeyse birbirlerinden hiç fark olmayacak derecede aynı hadiseyi tasvir etmeleri bakımından neredeyse ittifak sağlandığı söylenebilir. Dolayısıyla sûrenin 98. ila 105. âyetlerine kadar Evs ve Hazrec kabile mensupları hakkında nazil olduğu açıktır. Buna ek olarak, mevzubahis âyetlerin tarihlendirilmesi, buna dair bilgi sunabilecek rivâyetlerin zayıflığı ve belirsizliği sebebiyle oldukça güç olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen, sûrenin bütünü dikkate alındığında, âyetlerin Bedir Gazvesi'nden sonra, hicretin 2. senesinde nâzil olma ihtimalinin var olduğu söylenebilmektedir.

[106] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/92-93.

2.5. Yahudi Toplumunda Emanet Algısı (2. Yıl: Âyet 75)

Âl-i İmrân Sûresi'nin 75. âyeti, özellikle Yahudilerin ahlaki ve dini meselelerde sergiledikleri tutumları ele almaktadır. Âyette, Ehl-i Kitap'tan bazılarının, kendilerine büyük miktarlarda emanet verildiğinde, ihanet etmeden bu emanetleri sahibine geri verecekleri belirtilmektedir. Ancak aynı şekilde, bu topluluğun içinde öyle bireyler de vardır ki, onlara bir dinar bile emanet etsen, ihanet etmeyi dinen caiz gördükleri ve buna gerekçe sundukları için, bu emaneti geri vermezler. Böylece, Allah Teâlâ, Ehl-i Kitap'ı emanete vefa gösterme konusunda iki gruba ayırmaktadır. Bu âyet, bir yandan güvenilir olanları övmekte, diğer yandan ihanet edenlerin ahlaki zafiyetlerini ve dini tutarsızlıklarını ortaya koymaktadır.[107]

Kaynaklarda, kendilerine emanet verildiğinde bu emaneti yerine getiren kişiler arasında Abdullah bin Selam'ın ismi zikredilmekle birlikte, Finhas bin Azûrâ ve Ka'b bin Eşref gibi şahıslar ise emanete ihanet edenler arasında anılmaktadır. Dolayısıyla, âyetlerin mesajı genel anlamda tüm Ehl-i Kitap'a yönelik olmakla birlikte, tarihsel bağlamda bu isimlerin sergiledikleri davranışlar nedeniyle söz konusu âyetin bu kişilerle ilişkili olarak inmiş olabileceği söylenmektedir.[108] Ehl-i Kitap'tan bazı Yahudilerin, emanete ihanet etmeyi meşru görmelerinin ana sebebi, Araplardan aldıkları borçları ve emanetleri iade etmeleri konusunda hiçbir sorumluluk taşımadıklarına inanmalarıdır. Bu kişiler, kendi kitaplarında ve dini öğretilerinde, Araplardan gelen borçlar ve emanetlerle ilgili herhangi bir yükümlülük belirtilmediğini ve onların mallarının kendilerine helal olduğunu savunarak, bu tür davranışları dinen caiz görmüşlerdir. Bu anlayış, onların Araplara karşı adaletli ve dürüst bir şekilde davranma yükümlülüğünden kaçınmalarına neden olmuştur. Mevzubahis âyetin son kısmında ise Allah Teâlâ, Yahudilerin yaptıkları gayrimeşru işlere kendi kitaplarından dini bir referans gösterme çabalarını, hakikati bildikleri halde Allah adına iftira atmak olarak nitelendirerek, bu davranışlarının batıllığını ve asılsızlığını ortaya koymaktadır.[109]

Hülasa, söz konusu âyetlerin Yahudiler hakkında nazil olduğu tespit edilmekle birlikte, âyetlerin nüzul tarihi hakkında kesin bir bilgi aktarılmamaktadır. Ancak, sûrenin siyak ve sibak ilişkisi göz önünde bulundurularak, âyetlerin nüzulünün hicretten sonra ve Medine dönemiyle ilişkili olduğu söylenebilinmektedir. Ancak Yahudilerin Müslümanlara ihanet etmeleriyle birlikte aralarında bulunan antlaşmayı bozmaları gerçeğini dikkate aldığımız takdirde, âyetin nüzul tarihinin Bedir Gazvesi'nden sonra ve böylelikle hicretin ikinci senesi ve sonrasına denk geldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

[107] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/285.
[108] Kurtubî, *el-Câmi',* 4/115-116.
[109] et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 6/519-525.

2.6. Yahudilerin Kitabî Tahrif Uygulamaları (2. Yıl: Âyet 78)

78. âyet, Yahudilerin Müslümanlara Tevrat'ta yer aldığı zannını uyandırmak amacıyla kelimelerin telaffuzlarında oynama yaptıklarını ifade etmektedir. Böylece Müslümanlara, doğru olmayan ve kendi kitaplarında bulunmayan anlamlar telkin etmeyi hedeflemektedirler. Dolayısıyla bunları yapmalarının asıl amacı, emanete hıyanet gibi ahlak dışı davranışlarına dinî mazeret ve gerekçeler üretebilmektir. Buna ek olarak, kelimelerin telaffuzlarını değiştirmekten ziyade, Tevrat'ta bulunmayan şeyleri, aynı Tevrat'ı okudukları melodilerle okumaları ve böylece sanki kendi kutsal kitaplarını okuyorlarmış izlenimi verdikleri şeklinde bir yorum da bulunmaktadır. Her ne olursa olsun, ileri sürülen iki anlam da şahsî menfaatleri elde edebilmek için dinî gerekçeler sunma hedefini taşımaktadır. Binaenaleyh, kandırılmak istenen kitle Müslümanlar olmaktadır. Nitekim İbn Sûriyâ hadisesinde olduğu gibi, Tevrat'ta yazan recm cezasını gizlemeleri bu âyetin gerçekteki yansımasına bir örnek teşkil etmektedir.[110] Dolayısıyla âyete dair rivâyetler, Yahudilerden olan bir grubun Tevrat'ı hem lafzen hem de manen tahrif ettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca sûrenin 78. âyetinin 75. âyetle bağlantılı olduğu ve her iki âyette geçen grupların aynı olduğu da ifade edilmektedir. Böylelikle, âyette kast edilen grubun Medineli Yahudiler olduğu ve nüzul tarihinin aynı zamana, yani hicretin ikinci senesi ve sonrasına denk geldiği netleşmektedir.[111]

2.7. Yahudi Önderlerinin Müslümanlara Karşı Düşmanlıklar (2. Yıl: Âyet 111-115)

Sûrenin 111. âyetinin, Abdullah b. Selâm gibi Yahudi olup İslam'ı kabul etmiş kimselere eziyet eden; Yahudilerin önde gelenleri arasında sayılan Kâ'b b. Mâlik, Şu'be, Bahriy, Nû'mân, Ebû Yâsir, Ebû Nâfi', Kenâne b. Ebi'l Hakîk ve İbn Sûriyâ hakkında nazil olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla âyet, bu kişilerin gösterdikleri eziyetlerin sözlü eziyetlerden öteye geçemeyeceğini ifade etmektedir.[112] Bundan ötürü söz konusu âyetin özellikle Yahudiler hakkında nazil olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim onlar, Hayber, Nadîr, Kaynuka ve Kurayza gibi bölgelerde yayılmış; sayıca Müslümanlardan çok ve askerî açıdan daha güçlü durumdadırlar.[113] Allah, bu âyette Müslümanların Yahudilerden gelebilecek muhtemel saldırılardan korkmamaları gerektiğini ve onların verebilecekleri maksimum zararın sözlü zararların ötesine geçemeyeceğini beyan etmektedir. Nitekim onlar, kendi kitaplarında yer alan bilgileri yalan uydurarak tahrif etmiş ve Allah adına iftira atmışlardı.[114] Âyetin, Müslümanlara imanlarında sabit olmalarını ve kendilerinin Yahudilerin zararlarından güvende olduklarını, Yahudilerin Müslümanlarla savaşmaya kalkışmaları halinde mutlaka yenileceklerini ve bunun ardından tekrar güç

[110] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/291-293.
[111] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/535-536.
[112] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/295.
[113] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/54.
[114] eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr,* 1/426.

ve kuvvet sahibi olamayacaklarını telkin eden mesajlar içermektedir.[115] Nitekim Hayber, Nadîr, Kaynuka ve Kurayza gibi Yahudilere ait bölgelerin fethedilerek Müslümanlar tarafından alındığı ve Hz. Ömer zamanında sürgün edildikleri nakledilmektedir.[116]

Aynı bağlamda, sûrenin 113. âyetinin nazil olduğuna işaret edilmektedir. Nitekim zikri geçen Abdullah bin Selam, Sa'lebe b. Sa'ye, Usayd b. Sa'ye, Esed b. Ubeyd gibi Yahudiler İslam'ı kabul ettikleri vakitte, onlar hakkında Yahudiler, kendi içlerindeki en kötü kişiler olduklarını; eğer iyilerden olsalardı, kendi atalarına ait dinleri terk etmezlerdi şeklinde söylendikleri nakledilmektedir.[117] Buna ek olarak, dinlerini değiştirdikleri için kaybettiklerini de söyledikleri ileri sürülmektedir. Yahudilerin sergilemiş oldukları bu tutum hakkında Allah Teâlâ'nın söz konusu âyeti indirdiği zikredilmektedir. İbn Mes'ud'dan gelen başka bir rivâyete göre, mevzubahis âyetin Müslümanların yatsı namazını kıldıkları zaman çerçevesinde nazil olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim Yahudiler, gecenin o vaktinde ibadet etmezlerdi; çünkü günlük ibadetleri sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç ayrı vakitte gerçekleşir ve bu vakitlerde dualar okunarak yerine getirilirdi.[118] Bu çerçevede, Peygamber Efendimiz'in bir gün mesciddeyken yatsı namazı için toplanmış olan Müslümanlara hitaben, bu saatte Allah'ı zikreden sadece onların olduğunu; diğer dinlerde böyle bir uygulamanın mevcut olmadığını söylediği ileri sürülmektedir.[119] Resûlullah'ın bu sözleri üzerine Âl-i İmrân Sûresi'nin 113-115. âyetlerinin nâzil olduğu nakledilmektedir. Benzer olayı ve bağlamını tasvir eden, ancak ziyade ve farklı ayrıntılar içeren, yine Abdullah bin Mes'ûd kanalıyla gelen bir diğer rivâyette ise, Peygamber Efendimiz'in gece namazını geciktirdiği ve gecenin bir kısmını ailesi veya eşlerinin yanında geçirdiği ifade edilmektedir. Nitekim Resûlullah mescide geldiğinde sahabilerin bir kısmının gece namazını kılarken, diğer bir kısmının yataklarında olduğu ileri sürülmektedir. Mezkûr olayın ardından Hz. Peygamber Müslümanlara yönelerek, Ehli Kitap'tan kimsenin bu namazı kılmadığını belirttiği ve bunun üzerine sûrenin 113-115. âyetlerinin nâzil olduğu ifade edilmektedir. Rivâyetlerde söz konusu gece namazı "Salatu'l-'Atame" olarak zikredilmekte olup, bunun da yatsı namazının son vaktine tekabül ettiği ileri sürülmektedir.[120]

Sonuç itibarıyla, âyetlerin nüzul sebebinin, Müslümanlara bir motivasyon sağlamak amacıyla, Yahudilerden korkmamaları gerektiğini bildirmek; Yahudilerin kendi içlerinden Müslüman olanlara yönelik zorbalık ve küçümseyici tavırları zikretmek ve Müslümanların, Yahudilere kıyasla gece namazı gibi onların eda etmediği ibadetleri yerine getirdiklerinden dolayı sahip oldukları üstünlüğü beyan etmek

[115] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* 8/327.
[116] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/56.
[117] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 45.
[118] Ahmet Güç, *"Yahudilik (Mabed ve İbadet)"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).
[119] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 45.
[120] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 119-120.

üzere nazil olduğu ortaya çıkmaktadır. Sûrenin ortalarının ağırlıklı olarak Yahudiler hakkında olduğu görülmekle birlikte, âyetlerin nüzulüne dair kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Bunun sebebi, klasik kaynaklarda bu hususa dair açık bir bilginin bulunmamasıdır. Ancak dönemsel bir tasnif yapıldığında, söz konusu âyetlerin Hz. Peygamber ve Müslümanların Medine'ye hicretten ve özellikle Bedir Gazvesi'nden sonraki bir döneme tekabül ettiği söylenebilir. Nitekim bu dönemde Müslümanlar ve Yahudiler iç içe yaşadıklarından, aynı hayat alanını paylaşmaları sebebiyle aralarındaki beşerî ilişkilerin vuku bulması kaçınılmaz hâle gelmiştir.

2.8. Müslümanların Yahudilerle Gizli Dostluklarının Yasaklanması (2. Yıl: Âyet 118)

Sûrenin 118. âyetinin, münafıklarla samimi ilişkiler kuran müminlerden oluşan bir grup hakkında nazil olduğu ileri sürülmektedir. Buna ek olarak, bu Müslümanların, Yahudilerle İslâm öncesinden kalma bazı akrabalık, dostluk, antlaşma ve süt kardeşlik sebebiyle oluşmuş ilişkileri sürdürmeye devam etmeleri dolayısıyla, Allah'ın bu yakınlıklara[121], fitne çıkma tehlikesine karşı son vermeleri bağlamında bu âyeti indirdiği, kaynaklarda ayrıca belirtilmektedir.[122]

Mevzubahis âyetin muhataplarının, Abdullah b. Übey, Mâlik b. Duhşem el-Ensârî ve arkadaşları olan münafıklar olduğu da ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, Yahudi reislerinden sayılan Asbaʾ ve Râfiʿ b. Harmale gibi şahısların, söz konusu kimseleri İslâm'ı terk etmeye teşvik ettikleri ve onları kendi dinlerine davet ettikleri nakledilmektedir. Nitekim, Yahudiliğe davet edilen münafıklar, küfürlerini açıkça ortaya koymayı dahi düşünme noktasına gelmişlerdir. Bu olay üzerine, Yahudileri dost edinmeyi yasaklayan mevzubahis âyetin nazil olduğu nakledilmektedir. Dolayısıyla bu rivâyet, âyetin muhataplarının yalnızca Müslümanlar değil, bilakis zahiren öyle görünen ancak bâtınen inanmayan münafıkları da kapsadığını göstermektedir.[123]

Âyetin, Müslümanların müşrik kâfirleri dost edinmeden yasaklandıkları görüşü de zikredilmektedir. Dolayısıyla burada dostluk kurmadan nehyedilen kitlenin, İslam'a karşı içlerinde besledikleri düşmanlık ve küfrü açıkça dışa vuran kimseler olduğu ileri sürülmektedir. Ne var ki, bu görüş isabetli gözükmemektedir; nitekim Müslümanlar, düşmanlıklarını açıkça ortaya koyan kimseleri zaten sırdaş ve dost edinmemektedirler. Buna ek olarak, düşmanlıklarını bilmedikleri kimselerle yakınlık kurmalarından nehyedilmeleri düşünülememektedir; çünkü bilinmeyene karşı önlem almak mümkün gözükmemektedir. Sonuç olarak, âyetten kast edilen kitlenin münafıklardan ziyade, Medine'de Müslümanlarla birlikte yaşayan ve insani ilişkiler kurulan Yahudiler olduğu söylenebilir.[124]

[121] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/558.
[122] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 120; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 45.
[123] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/ 297-298.
[124] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/138-148.

2.9. Yahudi ve Hristiyanların İbrahim Hakkındaki İhtilafı (2. Yıl: Âyet 65-68)

Rivâyetlere göre, Necranlı Hristiyanlar ve Yahudi hahamları, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına giderek Hz. İbrahim hakkında tartışmışlardır. Her iki topluluk da Hz. İbrahim'in kendi dinlerine mensup olduğunu iddia etmektedir. Bu tartışma bağlamında, Âl-i İmrân Sûresi'nin 65. âyetinden 68. âyetine kadar olan kısmının nazil olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu âyetler, Ehl-i Kitap'a hitap ederek, neden Hz. İbrahim'in dini hakkında ihtilafa düştüklerini sorgular ve onun ne Yahudi ne de Hristiyan olduğunu, bilakis hanif ve Müslüman olduğunu açıkça ortaya koyar.[125]

Söz konusu hadise bağlamında, Abdullah bin Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Yahudiler ve Hristiyanlar arasında Hz. İbrahim hakkında bir tartışma yaşanmış; 65–68. âyetlerin nüzulünden sonra her iki topluluk, Hristiyanlardan Rebîs ve Yahudilerden Ebû Râfi' el-Kurezî isimli kişiler aracılığıyla[126] Peygamber Efendimiz'e, İsa'ya ibadet ettikleri gibi kendisine de ibadet edilmesinin istenip istenmediğini sordukları ifade edilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz onları İslam'a davet etmişti ve bu bağlamda zihinlerinde batıl düşünceler canlanmıştı. Peygamber Efendimiz, böyle bir şey istemekten Allah'a sığındığını belirttikten sonra, bir peygamberin kendisine ibadet edilmesini istemesinin yakışmayacağını ifade eden ve Allah'ın onlardan, peygamber geldiğinde ona iman edeceklerine dair söz aldığını hatırlatan 79. âyetten başlayıp 81. âyete kadar olan âyetlerin nazil olduğu belirtilmektedir.[127]

Hz. İbrahim'in dininin tarihsel arka planını anlamak için, onun hem Mekkeli müşrikler hem de Yahudi ve Hristiyan topluluklar tarafından geniş bir kabul gördüğünü ve bu nedenle inançlar arası tartışmalarda merkezi bir konum kazandığını bilmek gerekmektedir. Bu durum, ilgili âyetlerin muhatapları olan Yahudiler ve Hristiyanların, Hz. İbrahim'in dinini kendi dinlerinin bir parçası olarak kabul etmelerine, onun dinine bağlı olduklarını ve dolayısıyla Hz. İbrahim'in de kendi dinleri üzere olduğunu iddia etmelerine zemin hazırlamıştır. Ancak Kur'an'da geçen ilgili âyetler, Hz. İbrahim'in tevhide dayalı, şirkten uzak hanîf bir inanç sistemine sahip olduğunu ve Yahudilik ile Hristiyanlığın, Hz. İbrahim'den sonra gelen dinler olması sebebiyle onun diniyle özdeşleştirilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kur'an, Yahudi ve Hristiyanların, hakkında bilgi sahibi olmadıkları bir konuda tartışmalar yürüttüklerine dikkat çekmekte ve bu kişilerin, Hz. İbrahim'in dinini anlamada yeterli bilgi kaynağına sahip olmadıklarını vurgulamaktadır. Zira Tevrat ve İncil, Hz. İbrahim'den çok sonra indirilmiştir; dolayısıyla bu metinler esas alınarak Hz. İbrahim'in dini hakkında kesin bilgiye ulaşmak mümkün olmamakla birlikte kendisinin de onların dinine mensup olma ihtimali imkansız

[125] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/553; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 42.
[126] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/554.
[127] Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, 5/384; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 43.

olmaktadır.[128] Nitekim, Hz. İbrahim'in dininde hac farîzası mevcut olup Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulunmamaktadır; bu durum, her iki dinin Hz. İbrahim'in dinini temsil eden Hanîflik ile bir alakasının olmadığını göstermektedir.[129]

Başka bir rivâyete göre, sûrenin 68. âyeti, Müslümanların Habeşistan'a hicret etmeleri ve Bedir Gazvesi'nden sonra, Habeşistan Kralı'na gidip Müslümanları geri isteme talepleriyle ilgili olduğu söylenmektedir. Nitekim bu olay çerçevesinde, Habeşistan Kralı, müşrik Araplar ve Müslümanlar, Hz. İsa ve Hz. İbrahim gibi dini konular hakkında tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Buna ek olarak, en sonunda müşrikler, Hz. İbrahim'in dinine en yakın olan kim olduğunu sorduklarında, Negus adlı Habeşistan Kralı, "Müslümanlar" diyerek cevap vermiştir. Bu olay bağlamında da söz konusu âyetin nazil olduğu ileri sürülmektedir. Ancak rivâyetin sonunda, mevzubahis âyetin Peygamber Efendimiz Medine'deyken nazil olduğu zaten belirtilmektedir.[130] Dolayısıyla, bu kaydın âyetin iniş bağlamı ve tarihine ilişkin daha net bir anlayış sağladığı söylenebilir. İbn Hacer'in de ifade ettiği üzere, Habeşistan kralı ile müşrik Araplar arasında gerçekleşen diyalog, kesinlikle bu âyetin nüzul sebebini teşkil etmemektedir. Âyetin bu olayla ilişkilendirilmesinin temel nedeni, rivâyetlerin râvisi olan Sa'lebî'nin, konuyla ilgili farklı ravilerden gelen rivâyetleri karıştırarak ve bir arada sunarak aktarmış olmasıdır.[131]

Âl-i İmrân Sûresi'nin 69. âyetinde geçen "tâife" kelimesiyle özellikle Yahudilerden oluşan bir grubun kastedildiği ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, söz konusu grup, Benî Kurayza, Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ kabilelerine mensup bazı Yahudilerden oluşmakta olup; bunların, Ammâr b. Yâsir, Muâz b. Cebel ve Huzeyfe b. Yemân gibi sahâbîleri İslâm'dan vazgeçmeye ve yeniden şirke dönmeye davet ettikleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla 69. ve 70. âyetlerin, Yahudiler ve bu bağlamda yaşanan olaylar üzerine nazil olduğu ileri sürülmektedir.[132] Bu bilginin özellikle zikredilmesinin sebebi, önceki âyetlerde "Ehl-i Kitap" ifadesinin hem Yahudileri hem de Hristiyanları kapsamasıyla ilgilidir. Ancak bu âyette, iki grubun da yeniden kastedildiği yönünde bir yanlış anlamanın önüne geçmek amacıyla "tâife" kelimesi tercih edilmiş ve böylece yalnızca bu topluluklardan belirli bir grubun kastedildiği açıkça ortaya konulmuştur.[133] Bununla birlikte, "tâife" kelimesiyle hem Yahudilerden hem de Hristiyanlardan oluşan bir grubun kastedildiğini ileri süren bir görüş de bulunmaktadır.[134]

Mezkûr iki zıt görüşün birbiriyle uzlaştırılması mümkündür ve hiçbir görüş diğerini bu açıdan çürütmemektedir. Nitekim sûrenin ve âyetlerin bağlamı ile tarihî arka planı göz önünde

[128] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/270-272.
[129] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/274-275.
[130] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 106-108.
[131] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ʿAlî b. Muhammed el-ʿAskalânî İbn Hacer el-ʿAskalânî, *el-ʿUcâb fî Beyâni'l-Esbâb*, thk. ʿAbdulhakîm Muhammed el-Enîs (b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, ts.), 2/692.
[132] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/283.
[133] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/278.
[134] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/500.

bulundurulduğunda, Medineli Yahudilerin Müslümanları dinlerinden saptırma çabalarının var olduğu malumdur. Ancak bu durum, Hristiyanların benzer bir çaba içinde olmadığı anlamına gelmemektedir; zira Hristiyanlar da Müslümanlarla teolojik tartışmalar yürütmüşlerdir. Dolayısıyla sûrenin genel kapsamı dikkate alındığında, âyetin her iki grubu da içine alması muhtemel gözükmektedir. Rivâyetlerden hareketle, âyetin nüzul tarihinin Bedir Gazvesi'nin vuku bulmasının ardından nazil olduğu netleşmektedir. Nitekim bir rivâyet, âyetin tarihi arka planına dair Müşrik Araplar ile Habeşistan Kralı arasında vuku bulmuş diyaloğu göstermektedir. Zikredilen rivâyet âyetin nüzul sebebini teşkil etmese dahi, tarihi hadiseleri zikretmesi hasebiyle, mevzubahis âyetin bu olaylardan sonra nazil olduğuna dair bir ipucu sunduğu söylenebilmektedir.

2.10. Allah'ın Dininden Başkasını Aramak (2. Yıl: Âyet 83)

"Onlar Allah'ın dininden başka bir din mi arıyorlar?" (Âl-i İmrân 3/83) âyeti, İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre, Ehl-i Kitab'ın yani Yahudi ve Hristiyanların, Hz. İbrâhim'in milleti ve dini konusunda aralarında meydana gelen ihtilafı Resûlullah'a taşıdıklarına işaret etmektedir. Nitekim her bir grup, Hz. İbrâhim'in diniyle kendilerinin daha çok ilişkisinin bulunduğunu ve bu dine daha layık olduklarını iddia etmişlerdir. Tartışmaya şahit olan Peygamber, her iki tarafın da Hz. İbrâhim'in diniyle herhangi bir ilgisinin bulunmadığını beyan ederek aralarında hüküm vermiştir. Hz. Peygamber'in bu sözlerine Ehl-i Kitap öfkelenmiş ve Resûlullah'ın ne hükmünü ne de dinini kabul edeceklerini ileri sürmüşlerdir. Rivâyete göre, bu hadise üzerine söz konusu âyet nâzil olmuştur.[135]

Başka bir görüşe göre, âyetteki muhatap kitlenin doğrudan Yahudiler olduğu ifade edilmektedir. Bu görüş, hemen ardından gelen sûrenin 84. âyetiyle desteklenmekte olup, burada peygamberin Yahudilere inanç esaslarını öğretmesinin emredildiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla âyetin bağlamından anlaşıldığı kadarıyla, onların "Allah'ın dini dışında başka bir dini tercih etmeleri durumunda şöyle söyle" anlamına gelen bazı ara cümlelerin hazfedilebileceği ifade edilmektedir. Söz konusu inanç esasları, âyette geçtiği üzere, Allah'a, Kur'an'a ve ona bağlı tüm vahiylere; geçmiş peygamberlere indirilen her şeye iman etmeyi; peygamberler arasında ayrım gözetmemeyi ve yalnızca Allah'a teslim olmayı kapsamaktadır.[136]

Hulasa sebeb-i nüzûlü olarak gösterilen rivâyet, sûrenin 83. âyetinin konusunun da 65. âyette başlayan, Hz. İbrâhim hakkında Ehl-i Kitap'ın birbirleriyle düştükleri ihtilaf olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla âyetlerin birbirinden parça parça ayrı olması veya birkaçının bir yerde, diğerlerinin başka yerde zikredilmesi, bunların birbirinden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Bilakis âyetler, bir ve aynı hadiseyi aktaran bir bütünlerdir. Dolayısıyla mevzubahis âyet, Hristiyan ve

[135] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 113.
[136] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/569-570.

Yahudilerin Hz. İbrâhim hakkında yapmış oldukları tartışma ve münazarayı ele almaktadır. Zikretmiş olduğumuz ikinci görüş ise, doğrudan bir nüzûl sebebinden ziyade, âyete dair bir tefsirî yorumu teşkil etmektedir. Bu nedenle, bağlayıcılığı daha zayıf olmaktadır. Ayrıca, âyetin yalnızca Yahudiler hakkında nâzil olduğunu düşünmek, onun anlamını daraltmakta ve tarihî vakıalarla da tam bir mutabakat göstermemektedir.

İkrime'den, Ebî Necîh kanalıyla gelen bir rivâyete göre, sûrenin 85. âyeti nazil olduğu anda Yahudiler, kendilerinin Müslüman olduklarını ileri sürmüşler ve bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, onların sözlerinin samimi olmadığını ortaya koymak için kendileriyle tartışmasını ve aleyhlerine bir delil getirmesini istemiştir. Bu bağlamda da Allah Teâlâ, haccın farziyetini ortaya koyan Âl-i İmrân Sûresi'nin 97. âyetini indirmiştir. Nitekim Yahudilerin dinlerinde hac ibadeti mevcut değildir. 97. âyet nazil olunca da iman ettiklerine dair ikrarlarının gerçekçi olmadığı ve sözleriyle fiillerinin birbiriyle çeliştiği, hacca gitmeyi reddetmeleriyle ortaya çıkmıştır.[137]

Başka bir rivâyete göre, âyetten kasıt yalnızca Yahudi topluluğu değil, aksine diğer din mensuplarını da kapsadığı belirtilmektedir. Buna ek olarak İbn Abbas'tan Müsenna tarikiyle gelen bir rivâyette söz konusu 85. âyetin Bakara sûrenin 62. âyetinden sonra nazil oldugu belirtilmektedir.[138] Rivâyette zikredilen bu bilgi, âyetin nüzul tarihi açısından dönemsel bir tasnif yapmayı mümkün kılmaktadır. Nitekim öncelikle Âl-i İmrân Sûresi'nin, Bakara Sûresi'nden sonra nazil olduğunu buradan çıkarabilmekteyiz. Buna ek olarak, Bakara Sûresi de Medenî bir sûre olduğundan hicretten sonra nazil olmuştur.[139] Dolayısıyla mevzubahis âyetin de hicretten sonra, Medine döneminde nazil olduğu böylelikle kesinlik kazanmaktadır. Söz konusu âyetin, hususi olarak Evs kabilesinin Benî Sakr koluna mensup olan Tuʾme b. Ubeyrik el-Ensârî isimli bir şahıs hakkında nazil olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim mezkûr şahsın, İslâm'ı kabul ettikten sonra irtidat ederek Mekke'de bulunan kâfirlere katıldığı nakledilmektedir.[140]

Rivâyetlerin geneline bakıldığında, çoğu söz konusu âyetin muhataplarının Yahudiler olduğunu belirtmektedirler. Kanaatimizce bu, en uygun olan görüştür. Nitekim Yahudilerin, kalpleriyle tasdik etmedikleri imanlarının sahteliğini ortaya koymak için haccın farziyetini bildiren âyetin bu hadiseden sonra nazil olduğu bilgisini göz önünde bulundurduğumuz takdirde, Yahudiler hakkında nazil olmuş olması daha makul gelmektedir. Zira Hristiyanların dinlerinde, Müslümanlardan farklı olsa dahi hac ibadeti mevcuttur. Âyetin, belli bir şahsın irtidâdı hakkında nazil olduğu rivâyeti, âyetin anlamı açısından uygunluk göstermekle beraber, bu görüşü destekleyen rivâyetlerin azlığından mütevellit tercih

[137] İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân,* 1/277-278.
[138] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/570-572.
[139] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr* (Beyrut: Daru'l Fikr, ts.), 1/46-47.
[140] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/288.

edilmemektedir. Sonuç olarak, Ehl-i Kitap'tan Yahudiler hakkında nazil olmuş olması, sûrenin geneline en çok uygunluk gösteren görüş olmaktadır.

2.11. Kur'an'da İsrailoğullarının Helâl-Haram Düzenlemeleri (2. Yıl: Âyet 93)

Yiyeceklerin hepsinin İsrailoğullarına helal olduğunu bildiren sûrenin 93. âyeti, Kelbî kanalıyla gelen bir rivâyete göre, Peygamber Efendimiz'in Hz. İbrahim'in dini üzere olduğunu belirtmesinden sonra Yahudilerin, deve eti ve sütünü nasıl yediğini sordukları ve Resûlullah'ın, bunların Hz. İbrahim için helal olduğunu ve kendilerinin de onu helal kıldığını ifade ettiği yönünde nakledilmektedir. Bu çerçevede Yahudiler, Peygamberin sözüne itirazda bulunmuşlar ve kendilerinin Hz. Nuh ve İbrahim zamanında söz konusu gıdaların yasaklanmış olmasından ötürü onları yasakladıklarını beyan etmişlerdir. Bu hadise bağlamında âyetin nazil olduğu ileri sürülmektedir.[141] Yahudilerin, söz konusu gıdaların haram olduğunu ve kendilerine de haram kılmalarının sebebinin ise, Hz. Yakub'un kendi nefsine bazı şeyleri haram kılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun üzerine Hz. Yakub'un oğulları, babalarının kendisine haram kılmış olduğu şeyleri aynen böyle uygulamışlardır. Kendi nefsine haram kıldığı şeylerin arasında, Tevrat'ın Tekvîn kitabında uyluk kemiğindeki siyatik sinir olduğu ifade edilen ibareler mevcuttur. Başka bir görüşe göre, Hz. Yakub'un buna ilaveten deve etini ve sütünü de haram kıldığı belirtilmektedir. Bunu yapmasının sebebi, ya bir adakta bulunmuş olması ya da dönemin doktorlarının, bu siniri taşıyan yiyeceklerin sağlıklı olmadığı yönündeki ifadeleri dolayısıyla bu gıdalardan uzak durmaya karar vermiş olmasıdır.[142] Fakat söz konusu haram kılma, Tevrat'ın nazil olmadığı süreç içerisinde gerçekleşmiştir ki, bu da olayın vahiy kaynaklı olmadığını işaret etmektedir. Buna ilaveten, Tevrat nazil olduğunda Allah Teâlâ, İsrailoğulları için bütün yiyeceklerin helal olduğunu, ancak İsrailoğullarının kendilerine haram kıldıkları gıdalar müstesna diyerek, bu haramların vahiy kaynaklı olmadığını ve Yahudilerin haksız yere kendilerince kısıtlamalar getirdiklerini bizzat ortaya koymaktadır.[143]

Âyetin nüzul sebebi olarak gösterilen rivâyetlerin aktardığı olaylar, âyetin zahirinin de ifade ettiği üzere, İsrailoğulları, yani Yahudilerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, söz konusu âyetin nüzul sebebinin, yine Yahudiler ile Hz. Peygamber arasında geçen Hz. İbrahim'in dini ve milleti hakkındaki bir tartışma olduğu göz önüne alındığında, sûrenin 65. âyetindeki olayla bağlantılı olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Nitekim aynı sûrede yer alan diğer âyetler de Hz. İbrahim hakkındaki tartışmaları ele almaktadır. Bu yönüyle münazaranın aynı bağlamda gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu bilgiler ışığında, birçok müfessir ve siyer âliminin, sûrenin yaklaşık ilk 80 âyetinin Necran heyeti hakkında nazil olduğu yönündeki görüşü bir yönüyle doğru kabul

[141] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 115.
[142] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/9.
[143] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/7-16.

edilebilir. Zira bu âyetlerin önemli bir kısmı Yahudi toplumunu hedef almakta ve onlarla yapılan tartışmalara işaret etmektedir. Bununla birlikte, ilk 80 âyette ele alınan hadiselerin birbirinden tamamen bağımsız ve müstakil olarak değerlendirilmesi de isabetli görünmemektedir. Hristiyanların, Yahudiler ve Hz. Peygamber arasında birlikte sürdürülen münazaraların bitiminde oradan ayrıldıkları ve sonrasında İsrailoğulları ile Hz. Peygamber arasında ikili tartışmaların devam ettiği tasavvur edildiğinde, söz konusu âlimlerin görüşleri daha makul bir zemine oturmaktadır. Ancak bu değerlendirme, bazı yönleriyle zorlama bir yorum olarak da okunabilmektedir.

Bu çerçevede, Allah'a yalan söz isnat edenlerin, zalimlerin ta kendileri olduğunu ifade eden 94. âyetten kastın Yahudiler olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim onlar, Tevrat'ı okumalarına rağmen, içinde Allah'ın damarları, deve etini ve sütünü haram kıldığına dair bir şey bulmamışlardır; ancak buna rağmen, Allah'a bunu isnat etmişlerdir.[144]

2.12. Hz. Peygamber'e Yönelik Ulûhiyet İddiası ve Cevabı (2. Yıl: Âyet 79-80)

79.- 80. âyetlerin nüzul sebebi hakkında, Ehl-i Kitap'tan bir kısmının Resûlullah'ın kendilerini İslâm'a davet etmesinin ardından, O'na ibadet etmeye mi çağırdığı kabilinden bir soru yönelttiklerine ve bu tartışma üzerine söz konusu âyetin nâzil olduğuna dair rivâyetler nakledilmektedir.[145] Nitekim, mezkûr hadisenin zikri, Yahudi ve Hristiyanların Hz. İbrahim hakkında ihtilafa düştüklerini bildiren sûrenin 65. âyetinden itibaren başlayan bölümün tefsirinde de yer almaktadır. Dolayısıyla, söz konusu âyetin aynı hadise ve zamanda nâzil olduğu ve 65. âyetteki olayın bir devamı mahiyetinde olduğu ifade edilebilinmektedir. Nitekim, Ehl-i Kitap'ın yönelttiği bu tür soruların bâtıllığını bizzat vahyin kendisi ortaya koymaktadır.

İbn Abbâs'tan, Kelbî ve Atâ yolu ile gelen bir rivâyette, her iki din mensubu tarafından Peygamber Efendimiz'e böyle bir soru yöneltildiği nakledilmektedir. Buna ek olarak, kastedilen kitlenin sadece Necran heyetinden olan Hristiyanlar olduğunu ve âyette geçen "beşer" lafzından Hz. Îsâ'nın, "kitap" ifadesinden ise İncil'in kastedildiğine dair bir görüşün varlığı da zikredilmektedir. Âyetle ilişkili üçüncü bir rivâyet ise Hasan el-Basrî'den nakledilmekte ve bir adamın Resûlullah'a, kendisine birbirlerine selam verdikleri gibi selam verdiklerini, buna karşılık secde etmelerinin gerekip gerekmediğini sorması üzerine âyetin bu bağlamda nâzil olduğu ifade edilmektedir.[146] Zikredilen rivâyetlerin dışında, İbn Cüreyc kanalıyla gelen bir rivâyette, âyetin nüzul sebebinin Yahudilerden bir grubun Tevrat'ı tahrif ederek insanları kendilerine ibadet etmeye sevk etmeleri olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda, âyetin söz konusu Yahudi grubuna bir uyarı, kınama ve yaptıkları işlerin

[144] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/16-17.
[145] Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/250.
[146] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 112-113; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 43.

bâtıllığını ortaya koyma amacıyla nâzil olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim, mezkûr kişiler Allah'ın koymuş olduğu hükümleri değiştirerek insanlara, Allah'ın indirmediği başka şeyleri emretmektedirler.[147]

Rivâyetler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, âyetin nüzûl sebebi olarak Hristiyan ve Yahudilerin Peygamber Efendimize bu soruyu yöneltmeleri en tutarlı görüş olarak öne çıkmaktadır. Nitekim önceki âyetlerin genelinde bu iki gruptan bahsedilmekte olup, mübâhele ve Hristiyanlar ile Yahudiler arasında Peygamber Efendimizle yapılan teolojik diyaloglar tasvir edilmektedir. Bu nedenle, âyetin nüzûl sebebini yalnızca Necran heyetine hasretmek hem tarihsel hem de bağlamsal açıdan bir kısıtlama olacaktır. Öte yandan, Yahudilerin kendi kitaplarını tahrif etmeleri üzerine nâzil olduğu görüşü ise, kanaatimizce nüzûl sebebinden ziyade âyete dair tefsirî bir yorum mahiyetindedir. Buna ek olarak, Müslümanların, Allah'ın Resûlünü diğer insanlardan farklı kılmak amacıyla ona secde etmeleri gerekip gerekmediğine dair yönelttikleri soruyu aktaran rivâyet de özel bir olaya dayalıdır. Ancak bu rivâyetin, âyetin doğrudan nüzûl sebebini teşkil etmediği sonucuna ulaşmaktayız. Sûre ve önceki âyetlerin tarihî bağlamı da göz önünde bulundurulduğunda, âyetin nüzûlünün tekrar Medine dönemine, yani hicretten sonraya ve özellikle hicrî 2. seneye ve bunu izleyen bir döneme tekabül etmesi kuvvetle muhtemeldir.

2.13. Müminlerin Kâfirleri Dost Edinmemesi Meselesi (5-8. Yıl: Âyet 28)

Sûrenin 28. âyetinin, Medine'de bulunan Haccâc b. Amr, Kahmas b. Ebî'l-Hukayk ve Kays b. Zeyd gibi bazı Yahudilerin, Ensar'dan olan bazı Müslümanlara yaklaşarak onları dinlerinden döndürmeye çalışmaları üzerine; buna şahit olan Rifâa b. Münzir, Abdullah b. Cübeyr ve Hayseme'nin, Müslümanlara Yahudilerden uzak durmaları ve onlarla dostluk kurmamaları gerektiğini söylemeleri, ancak söz konusu Müslümanların Yahudilerle kurmuş oldukları dostluğu sürdürmekte ısrar etmeleri üzerine nazil olduğu rivâyet edilmektedir.[148]

Âyetin, muhacirlerin faziletlilerinden olan Hâtib bin Ebî Beltea'nın yanlış bir içtihatta bulunarak, Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmek üzere hazırlıklara koyulduğunu Kureyşlilere haber vermesi üzerine nazil olduğu görüşü de zikredilmektedir.[149]

Bunun dışında, âyetin Yahudilerle antlaşması bulunan ve Hendek Gazvesi gününde Resûlullah'la yola çıkan, Bedir Gazvesi'ne de katılmış olan Ubâde b. Sâmit hakkında nazil olduğu da ileri sürülmektedir. Nitekim bu rivâyete göre, Ubâde'nin Yahudilerle bir antlaşmasının bulunduğu ve onlardan, Mekkeli müşriklere karşı destek vermeleri için teklifte bulunduğu ifade edilmektedir. Bu

[147] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/540.
[148] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 102-103; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 41.
[149] Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân, s.270*.

düşüncesini Peygamber'e aktarmasının ardından da söz konusu âyetin nazil olduğu söylenmektedir.[150]

Âyetin ayrıca, dinini terk etmeye zorlanan Mekkeli müşrikler tarafından yakalanan Ammâr bin Yâsir hakkında veya Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın, annesi Müslüman değilken Peygamber'e ona karşı iyilik yapıp yapmayacağını sorması üzerine nazil olduğu da ileri sürülmektedir.[151]

Netice olarak, sûrenin siyak-sibak ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, son iki ihtimalin âyetin sebeb-i nüzulü olma açısından daha düşük bir olasılık taşıdığı söylenebilir. Âyetin, Yahudilerin Müslümanları dinlerinden döndürme gayretleri üzerine nazil olduğu görüşü, âyetin bağlamında geçerli bir temel sunmakla birlikte, tarihsel açıdan yalnızca bir dönemsel veri sunmaktadır. Dolayısıyla, âyetin Hendek Gazvesi sırasında Ubâde b. Sâmit hakkında nazil olduğuna dair görüş, tarihî gerçeklik bağlamında en tutarlı olanıdır. Bu, hicrî 5. yıla denk gelmekte olup, Mekke'nin fethinden önce meydana gelmiştir. Aynı zamanda, Hâtib b. Ebî Beltea'nın Mekke müşriklerine Peygamber'in Mekke'nin fethine dair hazırlıklarını haber vermesiyle ilgili rivâyet, zaman açısından bu görüşle örtüşmektedir. Böylece, bu iki rivâyet birleştirildiğinde âyetin hicrî 5-8. yılları arasında nazil olduğu sonucuna varılmaktadır.

2.14. Dünyalık Sevginin Evrensel Eleştirisi (2. Yıl: Âyet 14-19)

Taberî, sûrenin 14. âyetinin, Hz. Peygamber'in doğruluğunu bildikleri halde dünyayı ve dünyadaki makam sevgisini tercih eden Yahudileri kınamak ve azarlamak amacıyla nâzil olduğunu belirtmiştir.[152] Siyak-sibak açısından Taberî'nin öne sürdüğü bu yorumun tutarlı olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte, mesajın yine de umumî ve bütün insanları kapsayacak nitelikte olduğu görüşü daha isabetli görünmektedir.

Taberî, 14. âyetin muhataplarının Yahudiler olduğunu belirtirken, 18. âyete gelindiğinde muhatap kitlenin değiştiğini ve bu âyette kast edilenlerin Hristiyanlar ile diğer müşrikler olduğunu ifade etmektedir. Nitekim mevzûbih âyetin içeriği, Allah'ın kendisi dışında başka ilah olmadığını; kendisi, melekler ve kendisine ilim verilen kimselerin doğruluk, hakkaniyet ve adalet içinde şahitlik ettiklerini açıklamaktadır. Bunu belirttikten sonra tekrar tek ilah olduğunu vurgulayarak, O'nun kudret sahibi ve hikmetli olduğunu ifade etmektedir.[153] Taberî, bu âyetten kast edilen kimselerin Yahudiler değil, Hristiyanlar olduğunu; bunun sebebini ise onların "İsa Allah'ın oğludur" inancı ve müşriklerin Allah'a şirk koşarak O'na ortak koşmaları olarak açıklamaktadır. Ayrıca, âyetin muhatap kitlesini oluşturan Hristiyanların Necran heyetinden olan kimseler olduğunu da belirtmektedir.[154] Âyetin muhtevası, belirli

[150] Ebû ʿAbdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1420), 8/192.
[151] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/215-217.
[152] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/243.
[153] Al-i Imran 3/18.
[154] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/271-272.

bir dine mensup olan bir kitlenin lafzını barındırmadığı için, kast edilen kimselerin doğrudan Necran heyeti olabileceği düşüncesini ilk olarak çağrıştırmamaktadır. Bununla birlikte, Taberî'nin âyeti muhatap kitlenin Hristiyanlar ve müşrikler olduğu yönünden yorumlaması ve bunu, onların Allah'a oğul isnat etmeleri ile ortaklar koşmalarından kaynaklandığı şeklinde açıklaması tarihî vakıalarla uyum göstermektedir. Ancak Taberî, âyetin inzâlini tarihî bir olaya bağlayamamakla birlikte nüzul sebebi konusunda herhangi bir rivâyet sunamamaktadır. Dolayısıyla âyetin muhatap kitlesi hakkında izah ettiği görüşler, yorum kabilinden değerlendirilebilmektedir. Buna rağmen, Taberî'nin söz konusu âyet için öne sürdüğü yorum doğru kabul edildiğinde, âyetin Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihine ve Peygamber Efendimiz ile münazarada bulundukları vakte denk gelmesi gerekmektedir; ki bu da İbn Kesîr'in ve çoğu müfessirin belirttiği üzere hicretin 9. senesine tekabül etmekte olup, kanaatimizce esas olan tarih hicretin 2. senesidir.[155]

Ancak Vâhidî, söz konusu âyet hakkında İbn Abbâs'tan gelen ve Kelbî aracılığıyla nakledilen bir rivâyeti nüzûl sebebi olarak göstermektedir. Nitekim söz konusu rivâyet, Hz. Peygamber Medine'ye gelince ve İslam'a dair daveti yayılınca, yanına Şam bölgesinden iki Yahudi din aliminin geldiğini aktarmaktadır. Öyle ki, Medine'yi gördüklerinde bir haham diğerine, bu şehrin âhir zamanda zuhur edecek peygamberin yaşayacağı şehrin özelliklerine ne kadar benzediğini söylemiştir. Bunun üzerine iki Yahudi din alimi Peygamber'in huzuruna gitmiş ve kendisinin hak peygamber olduğunu kendi kitaplarında zikredilen sıfat ve özelliklerden tanımışlardır. Akabinde Peygamber'e kendisinin Muhammed ve Ahmed olup olmadığına dair sorular yöneltmişlerdir. Resûlullah, bu iki soruya "Evet" ile karşılık verdiğinde, kendileri ona şahitlik hakkında bir soru yönelteceklerini ve sorularına doğru cevap verdiği takdirde onu tasdik edip iman edeceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Allah'ın kitabındaki en büyük şahitliğin ne olduğunu sordular; Allah da Âl-i İmrân sûresinin 18. âyetini vahyetti ve Peygamber Efendimiz böylelikle kendisine yönelttikleri bu soruya söz konusu âyeti tilavet ederek cevap vermiştir. Olay üzerine bu iki haham İslam'ı kabul etmiş ve Peygamber Efendimizin peygamberliğini tasdik etmişlerdir.[156]

Vâhidî'nin âyetin sebebi nüzûlü olarak gösterdiği hadise, önceki âyetlerin de Yahudilerden bahsetmesi ve ayrıca bunu bir rivâyetle desteklemesi açısından Taberî'nin izah ettiği görüşe kıyasla daha tutarlı görünmektedir.

Mukatil bin Süleyman, Âl-i İmrân sûresinin 18. âyetinin sebeb-i nüzûlü hakkında, Abdullah b. Selâm ve onunla birlikte Tevrat'a inanan kimselerin, Yahudilerin önde gelenlerine, Resûlullah'ın hak peygamber ve onun getirdiği dinin hak din olduğunu söylediklerini, bu sebeple ona tabi olmaları

[155] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 2/5.
[156] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s.99.

gerektiğini aktarmaktadır. Nitekim bu olayın ardından söz konusu âyetin nâzil olduğu belirtilmektedir. Ne var ki, kendisi bu değerlendirmelerini yalnızca 18. âyete hasretmeyip, 19. âyeti de bu olay bütünlüğünün içine katmaktadır.[157] Dolayısıyla Mukatil bin Süleyman, Vâhidî gibi âyetin Yahudiler hakkında nazil olduğunu belirtmekle beraber, sebep gösterdikleri hadiseler birbirinden farklıdır. Ancak Vâhidî'nin aktardığı rivâyet ile Mukatil bin Süleyman'ın öne sürdüğü rivâyetin, birinin diğerinden önce ya da aralarında çok az bir zaman farkıyla yaşandığı veya aynı hadise bağlamında vuku bulduğu kabul edilerek birleştirilmesi mümkün görünmektedir.

Müfessir İbn Aşur ise âyeti daha geniş bir perspektiften ele alarak farklı bir yorum ortaya koymaktadır. Ona göre, âyet, sûrenin indiriliş gayelerinden biri olan Necran heyeti ile gerçekleşen tartışmaya giriş mahiyetindedir. Bunu belirttikten sonra, 19. âyetten önceki âyetlerin Yahudi ve Hristiyanlara yönelik gönderme ve Necran heyetinin ileri sürdüğü iddiaların reddi niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Ardından Peygamber Efendimiz'in Yahudileri İslam'a davet edişi ve onların bu çağrıyı reddedişine dair hadiseyi aktarmaktadır. Dolayısıyla İbn Aşur, bağlam açısından söz konusu âyetin Kur'an'ın getirdiği dinin hak oluşunu vurgulamak amacıyla nazil olduğunu düşünmektedir.[158]

Bu durum, İbn Aşur'un 19. âyette zikredilen olayı Necran heyetiyle yapılan münazaranın bir devamı olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim İbn Âşûr'un bu âyet hakkındaki yorumları kabul edildiğinde, birçok müfessir ve âlimin Âl-i İmrân sûresinin yaklaşık ilk 80 âyetinin Necran heyeti hakkında nazil olduğu yönündeki görüşleriyle mutabakat sağlandığı görülmektedir.

Ebû Ca'fer et-Taberî, sûrenin 19. âyetinde geçen "Kitap Ehli" kavramından kastın İncil ehlinin, yani Hristiyanların olduğu yönündedir. Nitekim bu kimseler, Allah hakkında hakikate uymayan şeyleri iddia ederek O'na karşı iftira attıkları ve bunun da aralarında ayrılıklara sebep olduğu ileri sürülmektedir. İhtilafında, âyette geçtiği üzere, kendilerine ilim verildikten sonra ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla âyet, Allah'ın tek ilah olduğunu ve Hz. İsa'nın O'nun oğlu olmadığını bildikleri halde aralarında ihtilafa düştüklerini izah etmektedir. Bu da Taberî'nin belirttiği gibi, aralarındaki ihtilafın ve haksızlığın kaynağının cehalet değil, kalplerinde besledikleri dünya, makam ve saltanat sevgisi olduğunu açıkça göstermektedir. Müfessir, bu doğrultudaki yorumunu destekleyen bir rivâyeti Rebî'den nakletmektedir. Rivâyette, Musa'nın (a.s.) ölüm vakti yaklaştığında yanına Benî İsrail'in ileri gelenlerinden yetmiş hahamı çağırdığı, onlara Tevrat'ı emanet ettiği ve her birine Tevrat'tan bir bölüm verdiği belirtilmektedir. Akabinde yerine Yuşa bin Nûn'u tayin ettiği ifade edilmektedir. Birinci, ikinci ve üçüncü nesil geçtikçe, bu yetmiş kişinin çocuklarından ilim sahibi olan kimseler arasında kan dökmeye varan ihtilaflar çıktığı zikredilmektedir. Rivâyette, bu ihtilafların ana

[157] Ebû'l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belḫî Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân,* 5 c. (Beyrut: y.y., 1423/2002), 1/267.
[158] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/188.

sebebinin kalplerinde besledikleri dünya ve saltanat sevgisi olduğu vurgulanmaktadır. Son olarak, Allah'ın bu olayları dile getirmek için "Allah katında makbul olan din ancak İslam'dır" [159] kısmından "Allah kullarını hakkıyla görmektedir"[160] âyetine kadar indirdiği bilgisi ifade edilmektedir.[161]

Rebî bin Enes, âyette zikredilen birbirleriyle ihtilafa düşen kimselerden kastın Yahudi kavmi olan Benî İsrail olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, ona göre âyet Yahudilerden bahsetmektedir. Buna rağmen, bir kısım müfessirler, Zübeyr'den nakledilen bir rivâyete dayanarak âyetin muhataplarının Yahudilerden ziyade, kendilerine İncil ve Allah'ın birliği bildirilen Hristiyanlar olduğunu savunmaktadırlar.[162]

Âyet hakkında zikredilen tüm görüşler, hitap edilen ve kastedilen kitlenin hem Hristiyanlar hem de Yahudiler olabileceğini göstermektedir. Nitekim her iki grup da kendilerine ulaşan doğru bilgiye rağmen, makam ve dünya arzuları ile şahsî menfaatlerini gözetmeleri sebebiyle bu bilgileri ya saklamakta ya da onlara itibar etmemektedirler. Böylelikle her iki grubun benzer tavırlar sergilediği ve bu nedenle âyetin muhatap kitlesine eşit oranda dâhil olma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir. Ancak, âyetin hitap ettiği kitle bağlamında zikredilen rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda, muhatap kitlenin Yahudiler olduğu görüşünün güç kazandığı söylenebilir. Buna rağmen, iki grup arasında bir tercihin yapılması zorunlu olmadığı; âyetin vermek istediği mesaj ve içerik açısından Hristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere her iki gruba da hitap edebileceğine dair bir uygunluğun mevcut olduğu gözlemlenebilmektedir.

Sonuç olarak, müfessirlerin âyet bağlamında muhatapların kimlikleri hakkında ortaya koydukları görüşlerin, âyetin kapsamını genişlettiği gözlemlenmektedir. Buna ek olarak, âyetin nüzul tarihi hakkında net bir bilginin zikredilmediği, rivâyetlerde sunulan malumatlardan hareketle hicretten sonra nazil olduğu kesin olmakla birlikte, yalnızca tasnifsel bir zamanlamanın yapılmasının mümkün göründüğü ileri sürülebilir. Böylelikle, mevzubahis âyetin hicretin ilk senelerinde olabileceği gibi, ilerleyen vakitlerde de nazil olduğu söylenebilir; zira peygamberlik hakkındaki tartışmalar ve kendi kitaplarında buna dair bilgileri saklama faaliyetleri belirli bir zaman dilimine hasredilememekte ve Yahudi ile Hristiyan bilginlerin süregelen uygulamalarını yansıtmaktadır.

2.15. Zekâtın Engellenmesi ve Resûlullah'ın Vasfının Gizlenmesi (2. Yıl: Âyet 180)

Sûrenin 180. âyetinden itibaren Uhud Gazvesi ve o zaman diliminde yaşanmış olan olaylara dair anlatımın sona erdiği, bu kısımda yeniden Yahudilerden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, söz

[159] Âl-i İmrân 3/19.
[160] Âl-i İmrân 3/20.
[161] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/276-278.
[162] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/278.

konusu âyette geçen cimrilik kavramının anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim bir görüşe göre, burada Allah yolunda malını infak etme hususunda cimri davranarak, zekât gibi farz bir ibadetten kaçınılmasına işaret edilmektedir. Bir diğer görüşe göre ise, burada kastedilenin kendi kitaplarında Resûlullah'a dair bulunan bilgi ve vasıfları insanlardan gizleyen Yahudiler olduğu ifade edilmiştir. Âyet, Resûlullah'ın vasıflarını insanlardan gizleyen Yahudilere işaret ettiği takdirde, hakiki bilgileri saklamaları hususunda bir tür cimrilik gösterdikleri ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak, müfessirlerin cumhuruna göre âyette, farz bir ibadet olan zekâtı ifa etmekten kaçınarak mal hususunda cimri davranan kimseler kastedilmektedir. Bilgileri insanlardan gizleyerek ilmî açıdan bir cimrilik sergileyen Yahudiler olduğu ise, Atıyye el-Avfî'nin İbn Abbâs'a dayandırdığı bir rivâyette bu şekilde yer almaktadır. Âyeti her iki anlam çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmekle birlikte, birinci görüş bağlam ve bu çerçevede gelen rivâyetlerin çokluğu nedeniyle daha kuvvetli görünmektedir.[163]

Kaynaklarda âyetin nüzul tarihine dair net bir bilgi bulunmamasından dolayı, sûrede yer aldığı bağlam ve içerdiği mesaj dikkate alınarak, hicretin ikinci yılında nazil olmuş olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.

2.16. İnkâr ve Zulmün Karşılığı: Elem Verici Azap (2. Yıl: Âyet 21-26)

Taberî, 21. âyetin tefsiri bağlamında Benî İsrail'e vahiy geldiğinde kendi kavimlerini bu vahiy doğrultusunda uyarıp nasihat ettiklerini belirtmekte, ancak söz konusu kimselerin o dönemde henüz yazılı bir kitabın verilmediğini, vahiy ve ilhamlar vasıtasıyla kavimlerine uyarıda bulunduklarını ve bu sebeple öldürüldüklerine dair Makil b. Ebî Meskîn'den gelen bir rivâyeti aktarmaktadır. Mezkûr rivâyette, bu nasihatçilerin ardından gelenlerin aynı görevi üstlendikleri ve akıbetlerinin ölümle sonuçlandığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla rivâyetten hareketle, âyetin Benî İsrail hakkında bahsettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Taberî, âyetin tefsirinde peygamberlerini haksız yere öldüren kimselerin Ehl-i Kitap olduğunu belirten Katâde'den gelen bir rivâyeti de nakletmektedir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh vasıtasıyla aktarılan bir diğer rivâyette ise, İsrailoğullarının bir sabah vakti 43 peygamberi öldürdükleri ve ardından bu katli gerçekleştirenleri iyiliğe çağırıp kötülükten men etmeye çalışan 112 kişiyi aynı günün sonunda katlettikleri aktarılmaktadır.[164] Hulasa, âyette kastedilen kimselerin Ehl-i Kitap, yani İsrailoğulları olduğu; bu görüşü destekleyen rivâyetlerin çokluğu dikkate alındığında, söz konusu yorumun isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

Sûrenin 22. âyeti ise peygamberlerini haksızca öldüren kimselerin dünya ve ahirette amellerinin

[163] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/432-433.
[164] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/285-286.

boşa gideceğini ve onların yardımcılarının olmayacağını ifade etmektedir.[165]

Netice itibarıyla, âyetin anlamı önceki âyetle bağlantılı olup, muhatap kitlenin tekrar Yahudiler olmasını gerektirir. Nitekim İbn Aşur da sûrenin siyak-sibak ilişkisini dikkate alarak, âyette zikredilen niteliklerle özellikle Peygamber Efendimizin döneminde yaşayan Yahudilerin kastedildiğini ileri sürmektedir. Buna ek olarak, Hristiyanlarla yapılan tartışma bağlamında da muhatap kitlenin Ehl-i Kitap olabileceği yönünde bir görüşü dile getirmektedir.[166] Söz konusu görüşün kabulü durumunda, âyetin hem Yahudileri hem de Hristiyanları kapsadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Taberî, İbn Aşûr'dan farklı olarak, âyetin hususen Peygamber Efendimizin döneminde yaşamış Yahudileri değil, genel anlamda Ehl-i Kitabı kastettiğini belirtmektedir. Bu görüşünü, Zübeyr'den nakledilen bir rivâyetle desteklemektedir. Nitekim rivâyette, âyetin muhataplarının hem Hristiyanlar hem de Yahudiler olduğu ve her iki topluluğun da dinle ilgili bid'atler ve bozulmalar ortaya koydukları açıklanmaktadır. Üstelik Taberî, Âl-i İmrân Sûresi'nin 21. ile 26. âyetleri arasında geçen hükümlerin hem Hristiyanları hem de Yahudileri kapsadığını ve bu âyetlerde onların dinle ilgili ortaya koydukları bid'atlerin açıklandığını ifade etmektedir.[167] Mezkur rivâyetlerden hareketle, âyetlerin ancak tasnifsel bir kronolojiye tabi tutulabileceği ve hicretten sonra nazil oldukları gerçeğinin zorunlu olmakla birlikte, tam tarihinin, buna dair net bilgi sunan verilerin eksikliği nedeniyle tespit edilemeyeceği söylenebilmektedir. Böylelikle, mevzubahis âyetin kendisinden önceki âyetlere yakın veya paralel bir zamanda nazil olduğu ileri sürülebilmekle beraber, bunların Müslümanların ve Ehl-i Kitabın aynı ortamda yaşamalarının neticesi olarak iletişim ve etkileşimin vuku bulduğu ve bu vesileyle hayatın doğallığını da yansıttığı gerçeğini tespit edebilmekteyiz. Böylelikle, âyetlerin nüzûl tarihleri hicrî 2. senesinden itibaren ve bunu izleyen bir döneme tekabül ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.17. Peygamber Efendimizin Beytü'l-Midras Ziyareti (2. Yıl: Âyet 23-24)

İbn Hişâm, Abdullah bin Abbas'tan, Peygamber Efendimiz'in bir gün Yahudilerin toplandığı Beytü'l-Midras'a giderek onları Allah'a iman etmeye davet ettiğini ifade eden bir rivâyet nakletmektedir. Söz konusu olayda, orada bulunan Nu'man bin Amr ve Hâris bin Zeyd isimli Yahudiler, Resûlullah'a hangi din üzere olduğunu sormuşlardır. Peygamber Efendimiz ise bu soruya, İbrahim'in milleti ve dini üzere olduğunu cevaben vermiştir. Bunun üzerine onlar, Hz. İbrahim'in Yahudi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Peygamber Efendimiz, ortaya attıkları bu iddianın doğruluğunu Tevrat'a bakarak teyit etmeyi teklif etmiş ve Tevrat'ın aralarında hakem olmasını istemiştir. Ancak orada bulunan Yahudiler, Peygamberimizin bu teklifini reddetmişlerdir. Mezkûr rivâyet, Âl-i İmrân Sûresi'nin 23. ve 24.

[165] Âl-i İmrân 3/22.
[166] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/205-206.
[167] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/283-287.

âyetlerinin bu vakanın üzerine nazil olduğunu ifade etmektedir.[168] Sûrenin 24. âyeti, onların yüz çevirip gitmelerinin sebebinin, ateşin kendilerine sayılı günler dışında dokunmayacağına inanmaları ve dinleri konusunda uydurdukları şeylerin kendilerini aldatmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.[169]

Taberî, ilgili âyetin tefsirinde aynı rivâyeti naklederek, söz konusu âyetin sebeb-i nüzûlünün Peygamber Efendimiz ile Yahudiler arasında Hz. İbrâhim'in hangi dine mensup olduğu konusundaki görüş ayrılıklarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Buna ek olarak, Taberî âyet hakkında Katâde'den gelen bir rivâyeti de zikreder. Bu rivâyette, söz konusu kimselerin Allah'ın düşmanları olan Yahudiler olduğu; onların, Peygamber'in vasıflarını Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları hâlde yine de ondan yüz çevirdikleri belirtilmektedir. Binaenaleyh, Taberî de İbn Hişâm gibi, bu hadisenin sûrenin 23. ve 24. âyetlerinin sebeb-i nüzûlünü teşkil ettiğini ifade etmektedir.[170]

Müfessir İbnü'l-Münzir de âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında Taberî'nin yaptığı açıklama gibi aynı rivâyetlere dayanarak, 23. ve 24. âyetlerin sebeb-i nüzûlünün Hz. Peygamber ile Yahudiler arasında geçen Hz. İbrahim hakkındaki konuşma olduğunu ifade etmektedir.[171]

Sa'lebî ise âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında farklı bir görüş bildirmektedir. Bu bağlamda, İbn Abbâs'tan, Kelbî'nin Ebu Salih'ten rivâyetiyle gelen bir haberi referans göstererek, Hayber halkından bir erkek ve bir kadının zina ettiği hadiseden bahsetmektedir. Zikredilen iki zânî toplum içinde itibarlı kişilerdi ve kendi kitapları olan Tevrat'ta zina eden kimseler için recm cezasının öngörüldüğü yazılıydı. Fakat bu kişiler toplumda itibarlı oldukları için Yahudiler, kitaplarında yazılı olan recm cezasını uygulamak istememiş ve bu nedenle Peygamber Efendimizin yanına giderek ondan cezanın hafifletilmesini ummuşlardı. Ne var ki Peygamber Efendimizden umduklarını bulamamışlardı. Resûlullah onların hakkında Tevrat'ın hükmüne uygun biçimde recm cezasının uygulanmasına karar vermişti. Bunun üzerine Yahudilerden Numan b. Ebî Evfâ ve Bahriy b. Amr, Peygamber'e, kendilerine haksızlık ettiğini ve bu kişilerin recmi hak etmediğini söyleyerek itiraz ettiler. Resûlullah da aralarında Tevrat'ın bulunduğunu ve Tevrat'ta recm cezasının mevcut olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Yahudiler, onun kendilerine adaletle hükmetmediğini ifade etmişler, Peygamber Efendimiz de içlerinden Tevrat hakkında en bilgili kişinin kim olduğunu sormuştur. Onlar da Fedek'te yaşayan, tek gözlü ve adı İbn Sûriyâ olan bir adamı işaret etmişlerdir. Ona haber gönderilmiş, o da Medine'ye gelmiştir. Peygamber Efendimiz huzuruna geldiğinde, Tevrat hakkında en bilgili kişinin o olup olmadığını kendisine sormuş ve bu bilgiyi bizzat onun ağzından teyit ettirmiştir. Bunun ardından Resûlullah, içinde recm âyeti bulunan bir Tevrat parçası getirterek onu İbn Sûriyâ'ya okutmuştur. Ancak

[168] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/552-553; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 40.
[169] Âl-i İmrân 3/24.
[170] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/288-290.
[171] İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân,* 1/154-156.

İbn Sûriyâ okuduğu sırada recm âyetinin geçtiği kısmı eliyle örtmüş ve o kısmı atlayarak okumaya devam etmiştir. Buna şahit olan Abdullah b. Selâm duruma itiraz etmiş, bunun üzerine Peygamber Efendimiz İbn Sûriyâ'nın elini o kısmın üzerinden çekerek recm âyetini bizzat kendisi Yahudilere okumuştur. Bu hadise üzerine Resûlullah, söz konusu zina yapan erkek ve kadın hakkında, onların kitabında belirtilen şekilde recm cezasını uygulamıştır. Akabinde Yahudiler öfkelenerek oradan ayrılmışlardır. Yaşanan bu olay üzerine Allah Teâlâ, Âl-i İmrân Sûresi'nin 23. âyetini indirmiştir. Sa'lebî, Yahudilerin bu bağlamdaki yüz çevirmelerini, "ateşin kendilerine sadece sayılı günler dokunacağı" şeklindeki inançlarıyla açıklamaktadır.[172]

İbn Aşur, 23. âyetten başlayarak sûrenin 25. âyetine kadar olan bölümün aynı bağlam ve aynı hadise üzerine nazil olduğunu ifade etmekte ve diğer müfessirler gibi Peygamber Efendimizin Yahudilerin eğitim ve öğretim gördükleri yere giderek onlarla Hz. İbrahim'in dini hakkında tartıştığı rivâyetini zikretmektedir. Bu doğrultuda, âyette geçen "kitap" lafzının elif-lam takısını ahd anlamında kabul ederek maksadın Tevrat olduğunu belirtmektedir. Ancak bu görüşe muhalif olarak, "kitaptan" kasıt Kur'an'dır diyen Katâde ve Hasan el-Basrî gibi müfessirler de bulunmaktadır.[173] Ancak bu görüş, âyetin siyak-sibak ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda isabetli görünmemektedir. İbn Aşur ayrıca, âyetten kast edilen kişilerin bu bağlamda Yahudiler olduğunu, ancak Necran heyetini teşkil eden Hristiyanların muhatap olabileceği yönünde görüşlerin bulunduğunu da ifade etmektedir.[174]

Neticede, zikredilen müfessirler ve siyer âlimi İbn Hişâm'ın belirttiği gibi, Sa'lebî de bu iki âyetin aynı hadise sebebiyle indiğini ifade etmektedir. Ancak Sa'lebî, âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında diğerleri gibi bunun Yahudiler hakkında olduğunu söylese de, onlardan farklı olarak bambaşka bir hadise ileri sürmektedir. Buna ilaveten, hiçbiri net bir tarih belirtmemiş; fakat Peygamber Efendimizin zamanında yaşayan Yahudilerin söz konusu olduğu, âyetin nüzûl sebebi olarak delil gösterdikleri rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim zikredilen bütün rivâyetlerin ortak özelliği, Yahudiler ile Hz. Peygamber arasında yaşanan bir hadisenin bulunmasıdır. Bir âyetin birden fazla sebeb-i nüzûlü olabilir görüşünü kabul ettiğimizde, referans olarak gösterilen bütün rivâyetler âyetlerin siyak ve sibâkına mutabakat göstermektedir. Nitekim her iki olayın arasında çok kısa bir zaman farkı olması, yani birbirini takip edecek şekilde yaşanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Böylelikle iki farklı rivâyeti cem etmiş oluruz. Fakat bir âyetin ancak tek bir sebeb-i nüzûlü olabilir görüşü esas alınırsa, Peygamber Efendimizin Yahudilerin yanına gidip Hz. İbrahim'in hangi millet ve din üzere olduğu tartışmasını ele

[172] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut -Lübnân: Daru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, 2002), 3/38-39.
[173] Şihâbüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-azîm ve's-seb'il-mesânî,* 16 c. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2/107.
[174] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/208-211.

alan rivâyetler, çokluğu sebebiyle daha kuvvetli görünmektedir.

Taberî, bu çerçevede söz konusu âyetler ve sebeb-i nüzûlleri olarak gösterilen rivâyetlerin aktardığı hadiseleri birbirleriyle uzlaştırma yöntemine başvurmaktadır. Kendisine göre en doğru görüş, Allah Teâlâ'nın, Peygamber Efendimiz zamanında Medine'de yaşayan ve Tevrat hakkında bilgi sahibi olan Yahudiler hakkında bilgi verdiği yönündedir. Buna ilaveten, söz konusu Yahudiler, aralarında Resûlullah ile tartıştıkları bir konuda Allah'ın kitabına çağrılmışlardı. Tartışma konusunun ne olduğuna dair müfessir Taberî farklı seçenekler sunmaktadır. Zira ihtilaf konusu, Hz. Peygamber'in peygamberliği olabileceği gibi, Hz. İbrahim'in hangi din ve millete mensup olduğu meselesi, Resûlullah'ın onları İslâm'a ve Allah'a imana daveti yahut -rivâyetlerde de zikredildiği gibi- bir had cezası hakkında da olabilir. Serdettiği bu görüşe göre Taberî, saydığı ihtilaf konularının hepsinin öncesinde Peygamber ile tartışılmış meseleler olup, Allah'ın kitabı olan Tevrat ile hüküm verilmesi için çağrıldıkları meseleler olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kimseler bu çağrıya cevap vermemiş, hatta bazıları Tevrat'ta yer alan bazı hükümleri gizlemeye kadar gitmiştir. Taberî, rivâyetlerden bir tanesini âyetin nüzûl sebebi olarak tayin etmekten kaçınmış ve daha çok mutedil bir yol izlemiştir. Bunu, âyette sarih bir olaya işaret edilmediği; onların çağrıldıkları hüküm ne olursa olsun Tevrat'ta yazan hükme bağlı olarak hareket etmeleri ve bu çağrıya cevap vermeleri gerektiği yönünde açıklamaktadır. Ancak bu kimseler bundan yüz çevirmeyi tercih etmişlerdir. Allah Teâlâ, bu sebepten ötürü sergiledikleri tavırlarıyla inkârcı olduklarını ve peygamberi ile kitabını yalanlamalarından dolayı, Hz. Mûsâ'yı zamanında yalanlayanlarla aralarındaki ortak noktadan ötürü onları onlara benzetmiştir.[175]

Sûrenin 23. ve 24. âyetleri hakkında Taberî'nin ileri sürdüğü görüş, kanaatimizce en isabetli olandır. Nitekim rivâyetlerin nüzûl sebebi bakımından mâna açısından uygunluk göstermesi sebebiyle, yalnızca birini tercih etmek oldukça güçtür ve doğruluk payı düşüktür. Rivâyetlerin tamamının, Peygamber Efendimiz'in Medine'ye hicretinden sonra Medine'de yaşayan Yahudiler hakkında olması konusunda ortak bir noktada birleşmeleri, bu âyetlerin tarihî olarak hicretten ve Bedir Gazvesi'nden sonra nazil olduğunu göstermektedir.

2.18. Hz. Ebû Bekir'in Beytü'l-Midrâs'a Girişi (2. Yıl: Âyet 181)

Sûrenin 181. âyetinin, Hz. Ebû Bekir'in Yahudilerin ibadethanelerini temsil eden Beytü'l-Midrâs'a girmesi ve orada bulunan, Yahudilerin önde gelenlerinden sayılan Finhâs isimli şahısla arasında geçen diyalog üzerine nazil olduğu nakledilmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in, kendisine kendi kitapları olan Tevrat'ta dahi Hz. Muhammed'in peygamberliğinin hak olduğuna dair bilgilerin mevcut olduğuna işaret ederek İslâm'a girmesini teklif ettiği zikredilmektedir. Ancak Finhâs isimli

[175] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/288-292.

Yahudinin, kendilerinin Allah'a muhtaç olmadıklarını; bilakis Allah'ın kendilerine muhtaç olduğunu, zira eğer zengin olsaydı kendilerinden borç istemeyeceğini vurgulayarak bu iddiasını temellendirdiği ileri sürülmektedir. Yahudi hahamın bu sözleri üzerine Hz. Ebû Bekir'in öfkelendiği ve Finhâs'a tokat attığı, aralarında bir antlaşma bulunmasaydı onu öldüreceğini söylediği nakledilmektedir. Bunun üzerine Finhâs'ın, Hz. Ebû Bekir'in yaptığını şikâyet etmek üzere Peygamber'in yanına gittiği ve Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'e neden böyle bir davranışta bulunduğunu sorduğu zikredilmektedir. Hz. Ebû Bekir'in, Finhâs'ın Allah hakkında serdetmiş olduğu iftiraları aktarması üzerine Yahudi haham bu sözleri inkâr etmiş; bunun üzerine olayın hakikatini ortaya koymak ve Hz. Ebû Bekir'i tasdik etmek üzere sûrenin 181. âyetinin nazil olduğu ileri sürülmektedir.[176] Bir sonraki âyet, Yahudilerin Allah hakkında uydurdukları bir diğer iftirayı ele almaktadır. Nitekim onlar, Tevrat'ta Allah katından gönderilmiş bir peygambere ancak gökten bir ateş tarafından yok edilen bir kurban getirmesi hâlinde iman edeceklerine dair ifadelerin bulunduğunu; bu nedenle Hz. Muhammed'e de ancak böyle bir kurban getirmesi durumunda iman edeceklerini söylemişlerdir. Bu sözleri üzerine âyetin nazil olduğu nakledilmektedir.[177] Buna ek olarak, âyetin özellikle bu iftiraları dile getiren Kâ'b b. Eşref, Mâlik b. ed-Dayf, Vehb b. Yehûzâ, Zeyd b. Tâbûh, Finhâs b. 'Âzûrâ ve Huyey b. Ahtab isimli Yahudiler hakkında indiği de ifade edilmektedir.[178]

Sûrenin 180. âyetinden 186. âyetine kadar olan bölümler, Beni Kaynukâ' hakkında, Allah ve Peygamber'iyle ilgili serdetmiş oldukları yalan ve yanlış ifadeler ile göstermiş oldukları eziyetler bağlamında nâzil oldukları ayrıca zikredilmektedir.[179] Nitekim 186. âyetin, Yahudi şairlerinden sayılan Ka'b b. Eşref'in Resûlullah'a hicivler söylemesi ve Müslümanlara karşı küçük düşürücü ifadelerde bulunması üzerine nazil olduğu ifade edilmektedir. Buna ek olarak, 181. âyetten 189. âyete kadar tasvir edilen olayların Benî Nadîr ile ilgili olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur.[180] Bu bilginin esas alınması hâlinde, söz konusu âyetlerin nüzûl tarihleri, Benî Nadîr'in Medine'den çıkarıldıkları tarihten önceki bir döneme tekabül etmelidir. Nitekim ilgili kabilenin hicretin 4. senesi Rebîülevvel ayında yaklaşık on beş gün süren bir kuşatmanın ardından Medine'den çıkarıldıkları nakledilmektedir.[181]

Mevzubahis âyetin Bedir Gazvesi'nden önce, Peygamber'in henüz İslâm'ı kabul etmemiş olan ve aralarında Müslümanlar ile Yahudilerin de bulunduğu bir meclise uğradığı sırada nazil olduğu da nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in orada bulunanları İslâm'a davet etmesi üzerine, mecliste bulunan Yahudi asıllı Abdullah b. Übey'in Resûlullah'ı meclisten kovmaya çalıştığı ve bunun sonucunda

[176] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/148-149; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 50-51.
[177] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/185-187.
[178] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 134.
[179] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/456.
[180] Namlı, *Kur'an Aydınlığı: Kronolojik Kur'an Meali*, 701.
[181] Nadir Özkuyumcu, *"Nadîr (Benî Nadîr)"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

mecliste bulunan Müslüman, müşrik ve Yahudilerin kendi aralarında tartışmaya başladıkları aktarılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber meclisi terk etmiş, Sa'd b. Ubâde'nin yanına vardığında, Sa'd ona Abdullah b. Übey'in sergilemiş olduğu bu tavrı affetmesini; zira kendisinin dışındaki bir kişinin reis olarak öne çıkmasının nefsine ağır geldiğinden ötürü bu tür davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in onu affetmesi sonucu, sûrenin 186. âyetinin nazil olduğu rivâyet edilmektedir.[182] Âyet hakkında ileri sürülmüş her iki rivâyet göz önünde bulundurulduğunda, birbirinden iki farklı nüzul tarihi ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ka'b b. Eşref hakkında nazil olduğunu ifade eden rivâyet, âyetin nüzul tarihinin Bedir Gazvesi'nden sonra ve hicretin 3. senesinin başlarında olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Abdullah b. Übey rivâyeti esas alındığında, âyetin nüzul tarihi; zikredilen hadisenin Bedir Gazvesi'nden önce yaşandığı dikkate alındığında, hicretin 2. yılına, ancak Ramazan ayından önceki tarihlere denk geldiği sonucu belirmektedir. Dolayısıyla buna göre, Müslümanların Medine'ye henüz yeni yerleştiği ve Yahudilerle ilk temasların kurulduğu bir vakitte âyetin nazil olduğu gözükmektedir.

Sonuç itibarıyla, âyetin nüzul tarihinin Ka'b b. Eşref olayı ile ilişkili olduğunu ifade eden rivâyetin, tarihî gerçekler açısından ve âyetin sûre içerisindeki siyak ve sibak ilişkisi bağlamında daha tutarlı olduğu söylenebilmektedir. Ancak bu, Bedir Gazvesi öncesi nazil olma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Nitekim Müslümanların Yahudilerle aynı yaşam alanını paylaşmaları hasebiyle, insani ilişkilerin vuku bulması nasıl kaçınılmazsa, fikir ayrılıklarının ve tartışmaların da vuku bulduğu bir o kadar kesin olmaktadır.

188. âyetin, Resûlullah'ın gazvelere çıktığı vakit bazı münafık kimselerin geride kaldıkları; Peygamber'in Medine'ye dönmesinin ardından savaşa katılamamalarına dair mazeret ve bahanelerini arz ettikleri, ancak fiilen yapmadıkları şeylerle övünmeyi istemeleri üzerine nazil olduğu ifade edilmektedir.[183] Bir diğer rivâyette ise, söz konusu âyetin, Resûlullah'ın Yahudilere bir mesele hakkında soru sordukları, ancak onların kendilerine sorulan soruyla ilgili bilgilerini Hz. Peygamber'den gizleyerek içten içe sevinmeleri üzerine, sûrenin 187. âyetiyle birlikte nazil olduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak, âyetin, hakikaten yapmadıkları ibadetleri yapıyor gibi gösteren ve kendi kitaplarında Hz. Peygamber'in nübüvvetine işaret eden vasıflarını gizleyen Yahudiler hakkında da indirildiği zikredilmektedir.[184]

Netice itibariyle, mezkur rivâyetlerden hareketle âyetlerin muhataplarının hem münafıklar hem de Ehl-i Kitap olabileceği sonucuna varılmaktadır. Nitekim, her iki grup aynı dönemde yaşamakla birlikte, âyetin her iki gruba hitap etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bundan mütevellit, âyetlerin nüzul

[182] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 134-136.
[183] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 51-52.
[184] Kurtubî, *el-Câmi',* 4/306-308.

tarihi tam olarak belirlenememekle birlikte, dönemsel bir tasnif yapmak mümkündür. Münafıklar hakkında nazil olduğu görüşü esas alındığında, âyetin hicretin üçüncü senesinde, Uhud Gazvesi çerçevesinde nazil olduğu söylenebilir. Ehl-i Kitap hakkındaki rivâyetler ise, Peygamber'in İslam'ı yayma faaliyetleri esnasında sergiledikleri tavırlara işaret etmekte olup, nüzul tarihi hicretin ikinci veya üçüncü senesine tekabül edebilmektedir. Eğer âyetlerin özellikle Benî Nadîr Yahudileri ile ilgili olduğunu ileri süren görüş kabul edilirse, söz konusu âyetlerin nüzûl tarihleri, hicretin 4. senesine ve bu Yahudilerin Medine'den henüz sürgün edilmediği veya ilgili hadiseden önceki bir döneme tekabül etmesi gerekmektedir.

2.19. Yeminle Haksız Kazanç Sağlama (2. Yıl: Âyet 77)

Hz. Peygamber, haksız yere yemin ederek bir Müslümanın malını gasbetmeye teşebbüs eden kimsenin, Allah'a kavuştuğunda O'nun gazabına uğrayacağını ifade etmiştir. Bu uyarıyı işiten sahâbî Eş'as b. Kays, bu sözlerin kendi yaşadığı bir olaya işaret ettiğini belirterek ilgili âyetin (Âl-i İmrân, 3/77) bu bağlamda nâzil olduğunu dile getirmiştir. Rivâyete göre, Eş'as ile bir Yahudi arasında bir arazi ihtilafı yaşanmış, karşı taraf arazinin Eş'as'a ait olduğunu reddetmiştir. Bunun üzerine Eş'as, meseleyi Resûlullah'a götürmüş; Hz. Peygamber ise ondan iddiasını destekleyecek bir delil istemiştir. Ancak Eş'as herhangi bir delil sunamayınca, Hz. Peygamber Yahudiye yemin etmesini söylemiştir. Eş'as ise, muhatabının yemin ederek haksız yere araziyi elde edebileceği endişesiyle bu karara itiraz etmiştir. Bu olay üzerine söz konusu âyetin indirildiği rivâyet edilmektedir.[185]

Âyetin nüzûl sebebi hakkında zikredilen bir diğer rivâyette, İmruu'l-Kays ile Hadramî bir adam arasında bir anlaşmazlığın meydana geldiği ve aralarındaki problemin çözüme kavuşması amacıyla Peygamber Efendimize başvurdukları aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyette karşı tarafın Yahudi olduğu açık bir şekilde zikredilmemektedir. Buna ilaveten, Peygamber Efendimize vardıklarında, kendisinin Hadramî'den delil getirmesini, aksi takdirde İmruu'l-Kays'ın yemin ederek davayı kazanacağını ifade ettiği belirtilmektedir. Bunun üzerine Hadramîli adam, karşı tarafın yemin etmesi hâlinde malının elinden gideceğine dair Peygamber Efendimize bir itirazda bulununca, Resûlullah, kardeşinin malını haksız yere gasp etmek için yalan yere yemin eden kimsenin, Allah'a kavuştuğunda O'nun gazabına uğrayacağını bildirmiştir. İmruu'l-Kays ise bunun üzerine, haklı olduğu hâlde yeminden imtina eden kimsenin durumunun ne olacağını merak edip sorunca, Peygamber Efendimiz, o kimsenin yerinin cennet olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine İmruu'l-Kays, söz konusu araziden vazgeçtiğini ifade etmiştir. Bu hadise üzerine de sûrenin 77. âyetinin nâzil olduğu rivâyet edilmektedir.[186]

[185] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, ed. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1414), 2/851; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 43.

[186] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, ed. Şuayb el-Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001), 5/428.

Abdullah b. Ebî Evfâ'dan, Seksekî tarikiyle gelen bir rivâyete göre, bir adam çarşıda malını satmak üzere sergilemiş, ardından da kendisine şu kadar para teklif edildiğini ileri sürerek yemin etmiştir. Ancak gerçekte kendisine böyle bir teklif ulaşmamış, sadece bir Müslümanı aldatıp o malı satın almaya teşvik etmek amacıyla bu beyanda bulunmuştur. Olay çerçevesinde, ilgili âyetin nazil olduğu ifade edilmektedir.[187]

Kelbî kanalıyla gelen bir rivâyete göre, bir grup fakir Yahudi, Medine'de bulunan Ka'b b. Eşref'in yanına gitmiş, Ka'b da onlara Hz. Peygamber'in Allah'ın Resûlü olduğunu Tevrat'ta bilip bilmediklerini sormuştur. Yahudiler, bu durumu onaylayıcı bir şekilde bildiklerini ifade edince, Ka'b da kendisinin bunu bilmediğini itiraf etmiş; ardından onların, Hz. Peygamber'in Allah'ın Resûlü olduğuna dair açık ifadelerle ikrarda bulunmaları üzerine, Ka'b b. Eşref Allah'ın onları büyük bir hayırdan mahrum ettiğini söyleyerek yardım edecekken yardım etmekten vazgeçtiğini belirtmiştir. Bunun üzerine, söz konusu fakir Yahudilerden oluşan grup, Ka'b'ın kendilerini yanılttığını ifade ederek Hz. Peygamber'e gideceklerini söylemiş ve onunla görüşmüşlerdir. Ancak döndüklerinde Ka'b'a, daha önceki ikrarlarından dönme mahiyetinde, Peygamber'in söylediklerinin Tevrat'ta yazılanlarla mutabık olmadığını iddia ederek peygamberliğini inkâr etmişlerdir. Bu hadise üzerine de 77. âyetin nazil olduğu ileri sürülmektedir.[188]

İkrime'den gelen bir rivâyete göre ise ilgili âyetin, Ebû Râfiʿ, Kinâne b. Ebî'l-Hukayk, Huyey b. Ahtab ve bunların dışındaki bazı kimseler hakkında nazil olduğu nakledilmektedir. Nitekim anılan şahısların, Tevrat'taki Hz. Peygamber'in vasıflarını gizledikleri ve değiştirdikleri ifade edilmektedir. Buna ek olarak, tahrif ettikleri bu bilgileri halka sanki Allah'tan gelen bir bilgiymiş gibi sundukları da belirtilmektedir. Sergilemiş oldukları bu tavırlarının temel hedefinin, hakikati gizleyerek elde ettikleri gelir ve nüfuzu yitirmemek olduğu aktarılmaktadır. Binaenaleyh, Allah'ın bu kimselerin içine düştükleri yanlış tutumu kınamak üzere bahsi geçen âyeti indirdiği nakledilmektedir.[189]

Âyetin nüzul sebebi olarak gösterilen rivâyetlerin ortak özelliği, aynı tema etrafında dönmesidir. Nitekim her bir rivâyet, Allah adına yapılan yeminlerin şahsî ve haksız menfaat elde etmek üzere suistimal edildiği yönündedir. Dolayısıyla sûrenin 77. âyeti, Allah'a dair yeminleri ve kutsal değerleri dünyevî menfaatler uğruna satmanın büyük bir günah olduğunu ileri sürerek genel bir ilkeyi vurgulamaktadır. Buna ek olarak, rivâyetler genelinde yine Yahudilerin ahlaksızlıkları ele alınmaktadır. Siyak ve sibak ilişkisi dikkate alındığında, sûrenin önceki âyetlerinde Yahudilerin, kendi din mensubu olmayanların emanetlerine ihanet etmeyi dinleri açısından meşrulaştırdıkları ve böylelikle Allah adına iftira ettikleri ileri sürülmektedir. Söz konusu âyet bağlamında, Yahudilerin peygamberin nübüvvetinin

[187] el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 2/950; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 43.
[188] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 112.
[189] Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl,* 5/1/459-462.

hakikatini gizlemek suretiyle onun hakkında kendi kitaplarında yazılı olan sıfatlarını örtbas ettikleri rivâyetlerde aktarılmaktadır. Dolayısıyla burada da makam sevgisi, yani dünyevilik uğruna uhrevi değerleri satmış olmaktadırlar. Âyet, tüccar bir adamın sergilemiş olduğu ticaret ahlakının temelsizliğini ortaya koymakta olup, yine âyetin genel ilkesine uygun şekilde, şahsî menfaatler elde etmek üzere Allah'ın ismini suistimal etmeyi vurgulamaktadır. Dolayısıyla âyet, tarihî bağlamda spesifik bir olaya işaret etse dahi, mesajının umumî olduğu kesindir. Âyetin sebeb-i nüzulü olarak zikredilmiş bütün rivâyetler de âyetin ana mesajına uygunluk göstermektedir.

Sonuç olarak, âyetin nüzul sebebinin Eş'as b. Kays rivâyeti olması en isabetli görüş olarak görünmektedir. Bunun temel nedeni, söz konusu rivâyetin Buhârî, Müslim[190], İbn Mâce[191] ve Ebû Dâvud[192] gibi birçok güvenilir hadis kaynağında yer almasıdır. Buna ilaveten, rivâyette tasvir edilen olay ile ondan çıkarılması gereken derslerin, âyetin ana mesajıyla birebir örtüşmesi bu görüşü daha da kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, rivâyetin ana aktörü olan Eş'as b. Kays'ın, âyetin nüzul sebebinin kendi yaşadığı hadiseye dayandığını bizzat ikrar etmesi de bu bağlamda kuvvetli bir karine teşkil etmektedir. Âyetin, rivâyetlerden hareketle net bir şekilde tarihlendirilmesinin yine de mümkün olmadığı özükmektedir.

[190] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, 1/122.
[191] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, ed. Muhammed Fuâd ʿAbdulbâkî (y.y.: Dârü İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), 2/2/778.
[192] Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd,* 3/347.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. UHUD GAZVESİ VE DİĞER KONULARLA İLGİLİ ÂYETLER

Çalışmanın son bölümünde, Uhud Gazvesi ve bunun dışındaki konulara işaret eden âyetlere ilişkin rivâyetlere yer verilmektedir. Bu bölümde, Uhud Savaşı sırasında dinden dönme, sevilen maldan infakın fazileti, Uhud'daki hezimetin ardından Müslümanların teselli edilmesi, faizin yasaklanması, Hamrâu'l Esed ve Hendek Gazvesi gibi konulara değinen âyetlerin tahliline yer verilmektedir.

3.1. İrtidat ve Tevbe (3. Yıl: Âyet 86-89)

İman eden, bizzat Peygamber'in hakk olduğuna şahit olan ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra tekrar küfre sapan kimselerin üzerinde, tövbe edenler istisna olmak üzere, meleklerin ve bütün insanların laneti olacağı ve onların ebedi olarak bu azabın içinde kalacakları ifade edilen 86. âyetten 89. âyete kadar olan anlamlar, çeşitli rivâyetlerle açıklanmıştır. Bunlardan biri Uhud Gazvesi'nde Hâris bin Süveyd isimli sahabenin, Mücazzar bin Diyâd el-Belvî ile Dubey'a kabilesinden Kays bin Zeyd'i öldürdüğü yönündedir. Söz konusu kişinin aslında Müslüman olduğu, ancak münafıklığından dolayı Uhud Gazvesi'nde taraf değiştirdiği ve sonrasında Mekke'ye döndüğü aktarılmaktadır. Başka bir rivâyette ise, Hâris bin Süveyd'in katlettiği Mücazzar bin Diyâd'ın, cahiliyye döneminde Evs ve Hazrec kabileleri arasında vuku bulan savaşlarda babasi Süveyd bin Sâmit'i öldürdüğü, dolayısıyla Hâris bin Süveyd'in Uhud gününde kendisinden babasının intikamını aldığı ileri sürülmektedir.[193] Buna ek olarak, katlettiği ikinci kişi olarak zikredilen Kays bin Zeyd'i İbn İshak'ın Uhud Gazvesi'nde öldürenler arasında zikretmediği için kendisinin onu öldürmediği ifade edilmektedir. Ayrıca, yine İbn İshak'a göre Süveyd bin Sâmit'in, Mücazzar tarafından değil, Muâz bin İfrâ tarafından katledildiği söylenmektedir. Bu da Muâz'ın Uhud Gazvesi'nin vuku bulmasından önce bir okla vurulduğu ve gazvenin başlamasından bir gün önce öldüğü şeklinde gerçekleştiği aktarılmaktadır. Rivâyetlerin devamında, Hz. Peygamber'in, Hâris bin Süveyd'in irtidat edip Müslümanlardan iki kişiyi katlettiğinde Hz. Ömer'e kendisini yakalayıp öldürmesini emrettiği, ancak Hz. Ömer'in onu yakalayamayarak Resûlullah'ın emrini yerine getiremediği zikredilmektedir. Akabinde Hâris bin Süveyd pişman olmuş ve Cülas isimli kardeşine kavmine geri dönebilmek için bir mektup yolladığı ifade edilmektedir.[194] Söz konusu mektupta Hz. Peygamber'e, kendisi için bir tevbe imkânının olup olmadığını sorduğu belirtilmektedir. Kardeşi, Hz. Peygamber'e durumu aktardığında ve ilgili âyet nazil

[193] Ebû'l-Hasen ʿAlî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fî Maʾrifeti's-Sahâbe*, thk. ʿAlî Muhammed Muʿavvid, ʿÂdil Ahmed ʿAbdulmevcûd (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1415), 2/613.
[194] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/520-521.

olduğunda, Cülas kardeşine dönerek Allah'ın kendisi için tevbe kapılarını açtığını bildirmiştir. Bunun üzerine Hâris bin Süveyd tekrar Medine'ye dönmüş, durumunu Resûlullah'a arz etmiş ve hem Allah'ın hem de Peygamber'in onun tevbesini kabul ettiği ancak onu Mücazzar'ın canına karşılık kısas yaparak öldürdüğü nakledilmiştir. Bu olay üzerine Âl-i İmrân Sûresi'nin 86. ila 89. âyetlerinin nazil olduğu ifade edilmektedir.[195]

Tekrar İbn Abbas'tan İkrime kanalıyla gelen bir rivâyette, olay bağlamında sûrenin 86. âyetinden başlayarak 89. âyetine kadar olan kısmın nâzil olduğu ifade edilmekle beraber, Hâris bin Süveyd'in mektup göndermesinin ardından kendisine söz konusu âyetlerin iletildiği, onun da bunun üzerine tekrar Müslüman olduğu nakledilmektedir.[196] Dolayısıyla, söz konusu rivâyette tekrar Müslüman olduğu bilgisi ve olayın sûrenin 89. âyetine kadar olan kısmının nüzul sebebini teşkil ettiği bilgileri ziyade olarak bulunmaktadır.

Genel itibarıyla, âyetin nüzul sebebine dair rivâyetler Hâris bin Süveyd'in irtidadı ve tevbesi üzerine nazil olduğunu ileri sürse de, müfessirler âyetin kimler hakkında ve kimlere yönelik indirildiği hususunda tam bir ittifak hâlinde değildirler. Nitekim, bir grup müfessir, âyetin kastettiği kişilerin Hâris bin Süveyd örneğinde olduğu gibi önceden Müslüman olup sonradan irtidat edenler olduğunu savunurken; diğer bir görüş ise maksud kitlenin Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hristiyanlar) olduğunu ileri sürmektedir. Buna ek olarak, eğer âyetin mürted kimseler hakkında nazil olduğu görüşü kabul edilirse, bu durumda âyetin sadece Hâris bin Süveyd'e değil, beraberinde irtidat etmiş olan Ebu Âmir er-Râhib, Vahvah b. el-Eslet, Tuayme b. Ubeyrik ve benzeri on iki irtidat etmiş kişiye de nazil olduğu görüşü dile getirilmektedir.[197] Ayrıca bazı rivâyetler, Uhud Gazvesi arka planını ve isim zikretmeden bir adamın irtidadından yalnızca bahsetmektedirler. Dolayısıyla bu tür rivâyetler, her iki kitlenin (mürtedler ve Ehl-i Kitap) kast edilmiş olma ihtimalini artırmaktadır. Nitekim İbn Cüreyc kanalıyla nakledilen ve yine İbn Abbas'a dayanan bir rivâyette, söz konusu kişinin Roma topraklarına gidip Hristiyan olduğu, bu irtidatından sonra kavmine kendisi için bir tevbe şansının olup olmadığını sorduğu ve sonrasında tekrar İslam'a girdiği rivâyet edilmektedir. İkrime ise, zikrettiğimiz gibi âyetin on iki kişi hakkında nazil olduğunu ileri sürmektedir. Ancak İkrime'nin bu görüşü, âyetin Hâris bin Süveyd hakkında nazil olduğu görüşünü çürütmemektedir; zira kendisiyle beraber başkalarının da İslam'dan çıkmış olma ihtimali mevcuttur. Âyetlerin özellikle Ehl-i Kitap hakkında nazil olduğunu savunan görüş ise, onların kitaplarında geçen ve gelecek hak peygamberin sıfatlarından Resûlullah'ı tanımalarına rağmen inkar etmeleri dolayısıyla, âyetin muhatabının kendileri olduğunu ifade etmektedir.[198]

[195] İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/612-613.
[196] Nesâî, *el-Kübrâ,* 10/46.
[197] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/303.
[198] et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 6/572-576.

Sonuç olarak, âyetlerin Hâris bin Süveyd ve onunla beraber Uhud Gazvesi esnasında irtidat etmiş kimseler hakkında nazil olduğu görüşü kanaatimizce daha isabetli olmaktadır. Bunun sebebi, âyetin nüzul sebebini bu hadise olarak gösteren ve İbn Abbas'a dayanan rivâyetlerin sayıca hem daha fazla olması, hem de İbn Abbas'tan nakledildiğinden dolayı tefsir ilmindeki bilgisinin daha derin olmasıdır. Dolayısıyla, âyetlerin Uhud Gazvesi bağlamında ve o sırada irtidat eden kimseler hakkında nazil olduğu görüşünü benimsediğimiz takdirde, âyetlerin nüzul tarihleri takriben hicretin üçüncü yılına denk gelmektedir. Şâyet âyetlerin Ehl-i Kitap hakkında nazil olduğu görüşünü kabul edersek, bu âyetin de geçmiş olan önceki âyetlerle muhteva açısından bir devamı olarak göründüğü ve yine Medine dönemine, yani hicretten sonra, ayrıca Hristiyanların da kastedildiği göz önünde bulundurulursa hicretin 2. yılına denk düşebilmektedir. Ancak âyetin Hâris bin Süveyd kissasi sebebiyle nazil olduğunu ifade eden rivâyetler daha kuvvetli olmaktadırlar.

Bazı görüşler, sûrenin 90. âyetinin mürtedler hakkında nazil olduğunu belirtmektedir. Ancak burada söz konusu olan mürtedlerin farkı, dinlerinden çıkıp tekrar girmeyi neredeyse alışkanlık hâline getirmiş olmalarıdır. Dolayısıyla ince bir ayrıntıyla birlikte, ilgili âyette Allah, bu durumu suistimal eden ve samimi olmayan kimselerin tevbelerinin kabul edilmeyeceğini bildirmektedir.[199] Buna ek olarak, 91. âyetin bağlamında Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'den gelen bir rivâyette, âyetin Hâris b. Süveyd ile beraber irtidat eden şahıslar hakkında nâzil olduğu ifade edilmektedir. Nitekim bu kimseler, Hâris İslâm'ı tekrar kabul ettiğinde, ona Mekke'de diledikleri gibi küfür üzere kalabileceklerini ve istedikleri zaman da tekrar dönebileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hâris b. Süveyd hakkında inen âyetlerin onlar için de nâzil olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Mekke'yi fethedince, onlardan iman edenler olduğu gibi, küfür üzere ölmüş olanlar da bulunmaktadır. Bunun üzerine sûrenin 91. âyetinin nâzil olduğu nakledilmektedir.[200]

Katâde tarikiyle gelen bir rivâyete göre, âyetin hususi olarak Yahudiler hakkında nazil olduğu, onların ilk olarak İncil'i ve Hz. İsa'yı inkâr ettikleri, bunun ardından da Peygamber'i ve Kur'an'ı inkâr ederek küfürlerinin artmasına sebep oldukları belirtilerek bu şekilde yorumlanmaktadır.[201] Buna ek olarak, âyetten muhatap kitlenin sadece Yahudiler değil, bunun yanında Hristiyanlar da olduğu ileri sürülerek, Ehl-i Kitap'ın iman ettikten sonra küfür ettikleri ve işlemiş oldukları günahlarla küfürlerini artırdıkları, daha sonra ise işlemiş oldukları günahlardan pişmanlık duydukları; ancak söz konusu tevbelerinde samimi olmamaları ve hâlâ küfür üzereyken yaptıkları bu tevbeler nedeniyle âyetin onlar hakkında nazil olduğu ileri sürülmektedir.[202] Tevbelerinin kabul edilmeyeceği ifadesi, söz konusu

[199] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/72.
[200] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Kur'an*, 3/109.
[201] Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/258.
[202] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-ʿAzîm,* 2/701-702.

ifadenin ölüm anında yapılan tevbeler için geçerli olduğu ve kişilerin böylelikle küfür üzere ölmeleri kastedildiği belirtilmektedir. Tercih edilen görüşler arasında, âyetin özellikle Yahudiler hakkında nazil olduğu yönü bulunmaktadır. Bu görüş, âyetin sûre içindeki siyak-sibak ilişkisini dikkate alarak, önceki âyetlerin de Yahudilerden bahsetmesinden dolayı 90. âyetin de bağlam açısından Yahudileri konu edinmesinin en makul tercih olduğunu desteklemektedir. Nitekim bu topluluk, Peygamber'in gönderilmesinden önce ona iman etmeleri gerektiği bilgisine sahip olmalarına rağmen, bilerek küfrü tercih etmiş ve çeşitli günahlar işlemiş, söz konusu küfürlerinden ise rücu etmemişlerdir. Bu sebeple Allah, onları uyarmak amacıyla, küfür halinde oldukları sürece tövbelerinin kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir. [203]

Hülasa, âyetin manasının rivâyetlerin gösterdiği bütün muhatap kitlelerin durumuna uygunluk gösterdiği ifade edilebilir. Nitekim Yahudi ve Hristiyanlar, Peygamber'in hakikatini bildikleri halde inkârı tercih etmişler; Müslüman olup sonradan birden fazla irtidat edenler de olmuştur. Buna ek olarak, ölüm halinde küfür üzere ölenlerin tövbesinin kabul edilmeyeceği gerçeği de Firavun örneğinden dolayı bilinmektedir. Fakat tüm bu bilgilerin tefsirî yorumlardan ibaret olduğu ve âyetin verilen tüm manalara uygunluk gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, hepsinin olabilme imkânı bulunduğu, ancak tercihen âyetin birden fazla irtidat etmiş olanlar veya Ehl-i Kitap hakkında nazil olduğu yönünün ağır bastığı söylenebilir. Nitekim sûrenin bağlamı bu iki manaya en uygun olanıdır.

3.2. Sevilen Maldan İnfakın Fazileti (3. Yıl: Âyet 92)

Rivâyetlerde, Medine'deki en çok hurma bahçesine sahip olan kişinin Ensar'dan Ebû Talha olduğu ve bu bahçelerinden en çok sevdiğinin "Beyruhâ" isimli bahçesi olduğu nakledilmektedir. Söz konusu bahçenin, Mescid-i Nebevî'nin tam karşısında bulunduğu, Resûlullah'ın belli aralıklarla bu bahçeye girdiği ve suyundan içtiği ifade edilmektedir. Gerçek iyiliğe ancak sevilen maldan infak edilince erişilebileceğini ifade eden Âl-i İmrân Sûresi'nin 92. âyeti indiğinde, Ebû Talha hemen Peygamber Efendimiz'in yanına gittiği, Beyruhâ bahçesinin kendisinin en çok sevdiği mal olduğunu söylediği ve âyetten ötürü onu infak etmek istediğini belirttiği zikredilmektedir. Resûlullah bunun üzerine, söz konusu bahçenin Ebû Talha'nın en yakın akrabalarına verilmesini uygun gördüğünü belirtmiş; bahçeyi onun akrabaları ve amcasının oğulları arasında taksim ettiği söylenmektedir.[204] Kaynaklarda rivâyette zikredilen Ebû Talha'nın Bedir Savaşı'na katılan sahabilerden olduğu ve Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra Resûlullah tarafından Ebû Ubeyde b. El-Cerrâh ile kardeş yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, söz konusu sahabi sadece Bedir Gazvesi'nde yer almakla kalmayıp, Resûlullah ile birlikte tüm gazvelere katılmış; özellikle Uhud Gazvesi'nde Peygamber'i kendi canı

[203] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 6/578-582.
[204] el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3/1012-1013.

pahasına koruduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda, mevzubahis sahabi, Medine döneminde Peygamber'e çok yakın olan ve önemli tarihi olaylara şahitlik eden sahabilerden biri konumundadır.[205]

Buna ek olarak, âyet nazil olduğunda Zeyd b. Harise'nin "Sebel" isimli, en çok sevdiği atını sadaka olarak vermek üzere Peygamber Efendimiz'in yanına getirdiği nakledilmektedir.[206]

Âyetin bağlamında zikredilen bir diğer hadiste de, Şehr bin Havşeb isimli bir kadının, âyet nazil olduğunda mülkiyetinde sadece hizmetçi olarak kullandığı bir cariyesinin bulunduğu ve onu yanında kalması için istediği, ancak bu konuda herhangi bir şart koşmaksızın cariyesini azat ettiği şeklindedir. Nitekim cariye, bu durumu onayladıktan sonra özgür kalınca eski efendisini terk etmiştir. Bunun üzerine Şehr bin Havşeb, olayı aktarmak üzere Peygamber Efendimiz'in yanına gitmiştir. Resûlullah ise onu bırakmasını, kendisine bir şey geldiğini işittiğinde kendisini terk eden cariyeye karşılık bir şey vermesi için yanına gelmesini söylemediği nakledilmektedir.[207]

Sonuç olarak zikredilmiş olan olaylar, âyetin bizzat nüzul sebebini göstermemekle birlikte, âyetin nüzul tarihi açısından ipuçları sunmaktadır. Nitekim âyetin Medine döneminde indiği kesinleşmiş olup, Müslümanların hicretinden sonra nazil olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, mevzubahis âyetin bir önceki âyet ile uyum içerisinde olduğu belirtilmektedir. Nitekim bir önceki âyet, inkar edenlerin en büyük harcamalarda bulunsalar dahi yaptıklarının kendilerinden kabul edilmeyeceğini ifade ederken, 92. âyet ise mümin bir kimsenin sevdiği şeyden infak etmesinin, miktar belirtilmeksizin fayda sağlayacağını ve Allah'ın bundan haberdar olduğunu bildirmektedir.[208]

Mezkûr âyet bağlamında zikredilen rivâyetleri bu bölümde yerleştirmemizin sebebi, araştırma konusu olan sûrenin bu bölümünün, Uhud Gazvesi'nin ardından Müslümanlara yönelik motivasyon ve morali yükseltmeye dair çağrılar içerdiğinin görülmesidir. Buna ek olarak, âyetin doğrudan Uhud Gazvesi ile ilişkili olmadığı açıktır; ancak içerik açısından Uhud Gazvesi sonrası Müslümanlara yönelik teşvik ve motivasyon barındırmasından ötürü, bu başlık altında yer alması en uygun olandır.

3.3. "En Hayırlı Ümmet" Kavramı ve Sahabe Mertebesi (3. Yıl: Âyet 110)

"İnsanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet" olduklarını ifade eden 110. âyette kastedilen kişilerin, sahâbîlerden İbn Mes'ûd, Ubey b. Ka'b, Mu'âz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, söz konusu âyetin nüzûlüne sebep, Mâlik b. Deyf ve Vehb b. Yehûdâ isimli iki Yahudinin, bu sahâbîlere hitaben, kendi dinlerinin onları çağırdıkları dinden daha hayırlı olduğunu ve kendilerinin en faziletli ümmet olduklarını iddia etmeleridir. Bu sebeple

[205] İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 6/178-179.
[206] Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd ibn Mansûr,* 3/1065.
[207] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an*, 8/498.
[208] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/5-8.

sûrenin 110. âyetinin nâzil olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.[209] Hz. Ömer, âyetten kast edilen kimselerin sahâbeler olduğunu; dolayısıyla bu nesilden sonra gelen kimselerin âyetin muhatap kitlesine dâhil olmadıklarını belirtmektedir. Söz konusu görüş, sahâbelerin Peygamber Efendimizle geçirmiş oldukları muaşeret ve bundan kaynaklı olarak diğer insanlardan üstün kılan faziletleriyle desteklenmektedir. Ancak Hz. Ömer'in sahâbeler hakkında sarf etmiş olduğu bu görüşün doğruluğu ile birlikte, âyetin tüm Müslümanları, nesil fark etmeksizin kapsayabileceği ihtimalini de ortadan kaldırmamaktadır. Ayrıca, kast edilen sahâbeler arasında özellikle Peygamber Efendimizle hicret edenlerin de bulunduğu görüşü zikredilmektedir. Söz konusu âyette geçen "Ehl-i Kitap" lafzından hem Hristiyanların hem de Yahudilerin kast edildiği ileri sürülmekle beraber, Yahudilerin kast edilme ihtimalinin, Müslümanlarla iç içe yaşadıklarından ötürü daha kuvvetli olduğu ifade edilmektedir. Nitekim onlardan Abdullah b. Selâm, Sâlibe b. Sa'ya, kardeşi ve başka bazı kimseler Peygamber'e iman edip İslâm'ı kabul etmişlerdi.[210] Çoğunun fâsık olduğunu ifade eden ibare ise, her iki grubun kendi kitaplarına uymaları gerektiği hâlde, Peygamberin vasıfları kitaplarında zikredilmesine rağmen ondan yüz çevirmiş ve böylelikle bilinçli bir şekilde kendi dinlerinin buyrukları dışına çıkmış olduklarını göstermektedir.[211]

Mevzubahis âyetin tarihî konumlandırması yapıldığında, âyetin sûre içerisindeki bağlamı, içeriği ve hakkındaki rivâyetler, Medine döneminde nâzil olduğuna işaret etmektedir. Binaenaleyh, kaynaklarda net bir tarih belirlenmediği için, ancak zikredilen bilgilerden yola çıkarak tahmînî tarihî bir tasnif yapmak mümkün gözükmektedir. Nitekim, âyetin Abdullah b. Selâm ve diğerleri hakkında nâzil olduğu rivâyeti kabul edildiğinde, kendisinin Medineli olduğu[212] ve hicretten sonra İslam'ı kabul ettiği zikredilmektedir.[213] Söz konusu bilgiler doğrultusunda, âyetin de bu dönemlerde nâzil olmuş olması zorunlu görünmektedir. Bunun yanı sıra, âyetin Peygamber Efendimizle birlikte hicret eden sahabiler hakkında nazil olduğu görüşü esas alındığında, nüzul tarihi yine Medine dönemine tekabül etmektedir; ancak dönemin tam olarak hangi kısmına ait olduğuna dair net bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Mevzubahis âyetin Uhud Gazvesi'nin vuku bulmasının ardından nazil olma ihtimalini uyandıran düşüncenin temel nedeni, hezimet sonrası Müslümanların moral düşüklüğüne bir motivasyon kaynağı teşkil edebileceği ve yaşadıkları travmalar karşısında imanlarını kuvvetlendirme amacını taşıyabileceğindendir. Ancak, Müslümanları irtidat ettirme hedefini taşıyan Yahudilerden bahseden rivâyeti baz aldığımız takdirde, âyetin bundan önceki bir zaman diliminde nazil olmuş olması da ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte, kanaatimizce âyetin Uhud Gazvesi esnasında veya sonrasında nazil

[209] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 118.
[210] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/48-54.
[211] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/100-107.
[212] Ebû'l-Kâsım ʿAlî b. el-Hasen İbn ʿ*Asâkir, Târîhu Dimeşk,* ed. ʿAmr b. Ğurâme el-ʿUmrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415), 74/245.
[213] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 22/103.

olmuş olması ve böylelikle Müslümanları psikolojik olarak güçlendirdiği vakıası daha isabetli gözükmektedir.

3.4. Uhud Gazvesi (3. Yıl/ Şevval: Âyet 120)

Sûrenin 120. âyetinden itibaren gelen âyetlerin Uhud Gazvesi hakkında nâzil olduğuna dair çeşitli rivâyetler ileri sürülmektedir.[214] Nitekim Uhud Gazvesi'nin Bedir Gazvesi'nden bir yıl sonra hicretin 3. yılı Şevval ayının yedinci gününde[215] veya on birinci günü gerçekleştiği nakledilmektedir.[216]

Her ne kadar 120. âyetin, sûrenin 121. âyetiyle bağlantılı olduğu ifade edilmekteyse de, âyette sabah evlerinden ayrılarak Resûlullah'ın savaşa katılan kimseleri mevzilerine yerleştirmesiyle kastedilen savaşın hangisi olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim İbn Abbas tarikiyle gelen ve birinci görüşü teşkil eden rivâyete göre, bu âyette kastedilen savaş Uhud Gazvesi'dir.[217] İkinci görüş ise Mukatil'in de savunduğu[218] ve Hasan el-Basrî tarikiyle gelen, âyette sözü edilen savaşın Hendek Gazvesi olduğunu ileri sürmektedir.[219] Bu iki görüş arasında, söz konusu âyetin Uhud Gazvesi'ne işaret ettiği kanaati; rivâyetlerin çokluğu ve tarihî vakalarla olan tutarlılığı açısından en isabetli görüş olarak değerlendirilmektedir. Zira sûre içerisindeki âyetin yer aldığı siyak ve sibâk göz önünde bulundurulduğunda da bu görüş daha tutarlı görünmektedir. Nitekim bir sonraki âyette "iki grup"tan söz edilmekte olup, müfessirler arasında bu iki taifeden maksadın Benî Seleme ve Benî Hârise olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Ayrıca, siyer âlimleri de aynı şekilde bu âyetin Uhud Gazvesi hakkında olduğunu belirtmektedir. Hasan el-Basrî'den gelen bir diğer görüşe göre, âyette geçen savaştan kastın Bedir Gazvesi olduğu yönündedir; ancak bu görüşün, sûrenin bağlamı ve tarihî gerçekler açısından uygunluk göstermediği ifade edilebilmektedir.[220] Sonuç itibariyle, ilgili âyetin Uhud Gazvesi'ni tasvir ettiği neticesine ulaşılmaktadır.[221] Zikredilen bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, sûrenin Uhud Gazvesi'nden sonra nazil olduğu kanaati uyanmaktadır. Ancak daha önceden zikrettiğimiz sebeplerden ötürü, sûrede Uhud Gazvesi'nden önce gerçekleşmiş olan olaylara işaret ettiği için, söz konusu gazvenin vukuundan daha önceki bir tarihe tekabül etmesi değerlendirmemize göre daha isabetli olmaktadır.

122. âyette, Müslümanların uğradığı bozgun açıklanmakta; bunun sebebi ise, münafıkların lideri konumundaki Abdullah b. Übey b. Selûl'ün planladığı tuzak olarak gösterilmektedir. Nitekim kendisi,

---

[214] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 120; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 45-46.
[215] Vâkidî, *el-Meğâzî*, 1/199.
[216] Zehebî, *el-ʿİber fî Haberi men Ğaber,* 1/6; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 1/103.
[217] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-ʿAzîm,* 3/748.
[218] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân,* 1/298.
[219] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/160-161.
[220] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Kur'an*, 9/199.
[221] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/161.

ordunun bir kısmıyla birlikte saflardan ayrılmıştır. Bu bağlamda, mevzubahis âyette iki taifeyi teşkil eden Benî Seleme ve Benî Hârise kabilelerinin de geri çekilme eğilimine kapıldıklarına işaret edilmektedir.[222] Bu bilgilerden hareketle, âyetlerin Uhud Gazvesi'ne atıfta bulunduğu görüşü güç kazanmaktadır.

123. âyetten itibaren Bedir Gazvesi'ne değinilmektedir. Bir görüşe göre, Bedir günü sayıca az ve güç bakımından daha zayıf oldukları hâlde Allah'ın kendilerine yardım edip onları zafere ulaştırdığını ifade eden âyetin, Uhud Gazvesi'nde Müslümanların karşılaştıkları yenilginin ardından, onlara teselli mahiyetinde Bedir Gazvesi'ni hatırlatma amacıyla nazil olduğu savunulmaktadır. Böylece Uhud'da elde ettikleri yenilginin onları ümitsizliğe düşürmemesi; bilakis, daima sebat göstermelerinin önemi vurgulanmaktadır. Bedir Gazvesi'nin ise hicretin 2. senesinde, Ramazan ayının 17. veya 19. günü vuku bulduğu ileri sürülmektedir.[223] Müfessirlerin çoğu, âyette zikredilen yardımın Bedir Gazvesi ile ilişkili olduğunu savunmakla beraber, Enfâl Sûresi'nde 1000 melekle desteklendikleri; Âl-i İmrân Sûresi'nin 124. ve 125. âyetlerinde ise sabır ve takvâyı şart koşarak önce 3000, sonradan 5000 melekle yardım vaad edildiği söylenmektedir. Dolayısıyla bu âyetler birbirlerine tearuz teşkil etmemekte; nitekim, yardımın tedricen artırıldığı kabul edilebilmektedir.[224] Söz konusu âyetlerin Uhud Gazvesi'nden sonra nazil olduğu görüşü kabul gördüğü takdirde, âyetlerin tarihlendirilmesi, içerikleri açısından farklı tarihî vakalara değinseler dahi, hicretin 3. senesinde nazil oldukları sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bir diğer görüşe göre ise, söz konusu âyet, Müslümanların savaşa başlamalarından önce Peygamber'in kendilerine hitabını teşkil etmektedir.[225] Dolayısıyla zikredilmiş iki görüş arasındaki fark, âyetin Uhud Gazvesi'nden sonra mı yoksa öncesiyle mi ilgili olduğu yönündedir. Bundan yola çıkılarak, içerik olarak önce olduğu takdirde Müslümanlara motivasyon ve teşvik amacı taşırken, Uhud Gazvesi'ndeki yenilgiden sonra ise teselli sıfatını barındırmaktadır. Ancak her iki durum da âyetin Uhud Gazvesi sonrası nazil olmuş olma ihtimalini barındırmaktadır. Nitekim olaylar yaşandıktan sonra hatırlatma babında da nazil olabilmektedir.

128. âyetin nüzûl sebebi hakkında, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Uhud Gazvesi'nde karşılaştıkları zulümler sonucunda İslâm düşmanlarına karşı bedduada bulunmasını ifade eden rivâyetler zikredilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in Uhud günü ön dişi kırılmış ve yüzü kanlar içerisinde olunca, peygamberine bu tür zulmü reva gören bir kavmin kurtuluşa nasıl ereceğini ifade ederek bedduada bulunmuş; bunun üzerine Allah Teâlâ, azap ve hidâyet tasarrufunun yalnızca kendisine ait olduğunu vurgulamak üzere, Peygamber'e bu hususta kendisinin bir dahli olmadığını âyet ile

[222] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/69-70.
[223] Mustafa Fayda, *"Bedir Gazvesi"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).
[224] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/72-74.
[225] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân,* 1/299.

bildirmiştir.[226] Buna ek olarak, İbn Hacer, Müslim'de mevzubahis âyetin nüzûl sebebine işaret eden bir rivâyeti daha zikretmektedir. Rivâyette, Peygamber Efendimiz'in sabah namazında "Ri'l, Zekvân ve Usayye" adlı üç kabileye lânet ettiği ifade edilmektedir. İbn Hacer, âyetin sebeb-i nüzûlünü ileri süren ve birbirinden farklı iki olayı aktaran rivâyetler arasında bir çelişkinin bulunduğunu belirtmektedir. Varmış olduğu bu kanaatini ise, tasvir edilen iki olayın farklı tarihlerde vuku bulduğunu; kronolojik sıralamaya göre önce Uhud Gazvesi'nin gerçekleştiğini, ardından Ri'l ve Zekvân hadisesinin meydana geldiğini ifade ederek temellendirmektedir. Buna ek olarak, rivâyetlerdeki karışıklığın sebebini rivâyetlerdeki aktarım farkına dayandırmakta ve sûrenin 128. âyetinin her iki olayı anlam açısından kapsadığını belirterek, rivâyetler arasında nüzûl tarihine dair kesin bir tercihte bulunmadan her iki rivâyeti birleştirmektedir. Ayrıca, Ri'l ve Zekvân rivâyetinin munkatı' olduğunu da ifade etmektedir. Bunun dışında, İbn Hacer, zahiren ortaya çıkan çelişkiyi, söz konusu olayların arasında kronolojik bir yakınlık bulunması ve âyetlerin birden fazla nüzûl sebebine binaen inmiş olabileceği şeklinde açıklayarak gidermektedir. Bununla beraber, kendisi Buhârî ve İbn İshâk'ın Sâlim b. Abdullah b. Ömer kanalıyla naklettiği bir başka rivâyeti de zikretmektedir. Nitekim bu rivâyette, bir Kureyşli'nin Resûlullah'ın yanına gelerek onun sövmeyi yasakladığını söylemesinin ardından arkasını dönüp kalçasını açarak edepsizlikte bulunduğu, bunun üzerine Peygamber'in ona bedduada bulunduğu ve Allah'ın bu hadise üzerine 128. âyeti indirdiği ifade edilmektedir. İbn Hacer, bu rivâyetin ayrıca mürsel ve garîb olduğunu belirtmektedir.[227]

Kanaatimizce mezkur rivâyetlerin sıhhat dereceleri ve senedleri dikkate alindiginda, âyetin Uhud günü, yani hicretin 3. Senesi Sevval ayinda nazil olduğunu ifade eden rivâyetin en isabetli oldugu ortaya cikmaktadir. Nitekim rivâyetler, Uhud Gazvesi sırasında Peygamber Efendimiz'in yaralanmasını ele almaktadırlar ve sûre içerisinde siyak-sibak acısından en uygun olanlar olarak degerlendirilebilinmektedir.

3.5. Faizin Yasaklanması (3. Yıl: Âyet 130)

Câhiliyye dönemindeki Arapların uyguladıkları faizli alışveriş, taraflardan birinin diğerinden belirli bir vadeye kadar alacaklı olması esasına dayanıyordu. Bu vade dolduğunda alacaklı borcunu talep eder, borçlu ise borcun ertelenmesi karşılığında borç miktarının artırılmasını teklif ederdi. Böylece alacaklı, aslî borç miktarının üzerinde bir meblağ elde etmiş olurdu. Allah Teâlâ, bu tür faizli alışverişi, kat kat faiz yemenin haram olduğunu belirten 130. âyet ile yasaklamaktadır.[228] Âyetin, sûrenin siyak ve sibakını göz önünde bulundurduğumuz takdirde Uhud Gazvesi'nin kıssasının anlatımının tam ortasında yer alması dikkat çekici olmaktadır. Bundan kaynaklı, mevzubahis âyetin Uhud kıssasının ortasında yer

[226] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 121-123.
[227] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 46-47.
[228] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/204.

alan bir ara cümle olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Uhud Gazvesi'nin anlatımının ortasında yer almasının sebebini ise, faizin Araplar arasında yaygınlığı sebebiyle özellikle zikredilmiş olması, böylelikle Uhud Gazvesi esnasinda dahi faizli borç ilişkilerin vuku bulduğu ve bunun terk edilmemesi durumunda kesinlikle mağlup olacaklarına işaret içerdiği belirtilmektedir.[229] Zikredilen yorumlar neticesinde, âyetin nüzul tarihinin, Peygamber'e muhalefet eden sahâbelere yönelik bir nevi uyarı olması hasebiyle, Uhud Savaşı zamanına tekabül ettiği söylenebilmektedir.[230] Buna ek olarak, sûrenin 130. âyetinin Uhud Gazvesi'nin anlatımı ortasında bir ara cümle teşkil etmesi oldukça makul olmaktadır. Nitekim bir sûrenin içerdiği âyetlerin, zorunlu olarak bir konu bütünlüğünü temsil etmeleri gerekmemektedir. Bilakis, sûrenin nüzul tarihinin doğallığını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki, nüzul süresince farklı tarihî ve birbirinden bağımsız olaylar yaşanabilmektedir ve bu oldukça ihtimallidir. Söz konusu âyet bağlamında, Bakara Sûresi'nde faizin yasaklanması hususunda detaylı bilgiler verilirken, tekrar Âl-i İmrân Sûresi'nde yer alması dikkat çekmektedir. 130. âyetin, faizi yasaklama bağlamında Bakara Sûresi'nde yer alan âyetlere kıyasen daha geniş kapsamlı olması hasebiyle, söz konusu âyetin Bakara Sûresi'nde yer alan faizi nehyeden âyetlerden daha önce nâzil olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, âyetin özellikle faizli alışverişi uygulayan ve savunan Sakîf Kabilesi hakkında nâzil olduğu söylenmekle beraber, hükmünün herkesi kapsayıcı nitelikte olduğu açık olmaktadır.[231]

Sonuç olarak, âyetin Uhud Gazvesi zamanında nâzil olduğu, tarihî gerçekler bağlamında en tutarlı görüşü teşkil ettigi söylenebilinmektedir.

3.6. Günah, Tevbe ve İlâhî Merhamet (3. Yıl: Âyet 135-136)

Sûrenin 135. ve 136. âyetleri, günah işledikten hemen sonra Allah'ı hatırlayıp O'na yönelerek tevbe eden ve O'ndan mağfiret dileyen kimseleri vasfetmektedir. Ayrıca bu kimselerin işledikleri kötülüklerde ısrarcı olmadıkları belirtilmekte; kendileri için gösterdikleri pişmanlığın karşılığı olarak, altından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine vaat edildiği ifade edilmektedir.

Mevzubahis âyetlerinin Nebbân et-Temmâr isimli şahıs hakkında nazil olduğu zikredilmektedir. Nitekim, kendisine hurma satın almak üzere bir kadının geldiği ve onu öpmesi neticesinde pişmanlık duyarak Peygamber Efendimiz'e durumu izah ettiği nakledilmektedir. Zikredilen bu olay üzerine 135. âyetin nazil olduğu ileri sürülmektedir.

Bir diğer rivâyette ise, Peygamber Efendimiz'in Ensar ve Sakîf kabilesinden iki kişiyi birbirine kardeş ilan ettiği, bunun üzerine ikisinden birinin gazveye katılmak üzere yola çıkmadan önce diğerine

[229] Kurtubî, *el-Câmi',* 4/202-203.
[230] et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 7/206-207.
[231] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/84-86; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 47.

ailesini emanet ettiği; ancak kendisine emanet edilen Ensarî'nin, emanete hıyanet ederek arkadaşının eşine yaklaştığı zikredilmektedir. Bu durum üzerine pişmanlık duyan şahsın Resûlullah'a durumu izah etmesi üzerine söz konusu âyetin nazil olduğu rivâyet edilmektedir.

Âyetin nüzûl sebebine dair üçüncü rivâyette ise, Müslümanların Resûlullah'a, İsrailoğullarının Allah katındaki kıymetlerinin daha mı yüksek olduğu yönünde soru yönelttikleri; zira onların günah işlemeleri durumunda, sabah vakitlerinde evlerinin kapısı önünde işledikleri günahların kefaretinin yazılı olarak görüldüğünü ifade ettikleri nakledilmektedir. Müslümanların bu kaygı ve soruları üzerine Allah Teâlâ'nın, sûrenin 135. âyetini indirdiği belirtilmektedir.[232]

Âyetlerin nüzûl sebebi bağlamında, birinci ve ikinci rivâyetlerin, aktardıkları mesaj açısından birbiriyle uyumlu olduğu söylenebilmektedir. Buna ek olarak, üçüncü rivâyet ise daha çok İsrailoğullarının tevbe ve kefaret geleneklerini ve buna dair Müslümanların endişelerini ortaya koymaktadır. Âyetlerin nüzûl tarihi açısından net bir tarih zikredilmese de, sûre içerisinde yer aldığı siyak ve sibak ilişkisi ve tefsir eserlerinde birlikte incelendiği âyetlerin içeriğini göz önünde bulundurulduğunda, mevzubahis âyetin de Uhud Gazvesi sonrasına, yani hicretin 3. senesine denk geldiği görüşü en makul sonuç olarak değerlendirilmektedir.[233]

3.7. Uhud Hezimeti Sonrası İlahi Teselli (3. Yıl: Âyet 137-179)

Sûrenin 137. ila 179. âyetleri incelendiğinde, içerik olarak Müslümanlara Uhud Gazvesi'nde elde etmiş oldukları hezimetin ve müşrikler karşısında görmüş oldukları mağlubiyetin ardından ilâhî bir psikolojik destek ve teselli verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu kısımdan önceki âyetler ara cümleler olarak kabul edilmekle beraber, sûre içerisinde tekrar Uhud Gazvesi'nin anlatımına dönüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Allah Teâlâ, sûrenin 137. âyetiyle Müslümanlara, sünnetullahın işleyişinin bazen zafer, bazen de hezimet şeklinde olabileceğini geçmiş ümmetlerin durumlarını hatırlatarak ve onların hallerinden ibret almalarını öğütleyerek teselli etmektedir.[234] Nitekim 139. âyetin, Müslümanların Uhud Gazvesi'nde bozgunluğa uğramalarının ardından, Hâlid b. Velîd'in müşriklerle birlikte Müslümanların üzerine çıkmak üzere yola çıktığı esnada, Peygamber'in Allah'a kendilerine yardım etmesi için dua etmesi üzerine nâzil olduğu nakledilmektedir. Dolayısıyla âyetin yine Uhud Gazvesi esnasında nâzil olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Müslümanlardan bir grup okçu toparlanmış ve müşriklerle savaşmak üzere dışarı çıktıkları kaynaklarda zikredilmektedir.[235] Bir başka görüşe göre ise âyetin Uhud gününde değilde, Uhud gününden sonra nâzil olduğu belirtilmektedir.[236] Âyeti, içeriği

[232] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 123-124.
[233] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/122-125.
[234] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/95-97.
[235] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* 124-125.
[236] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân `an Tefsîri'l-Kur'an*, 3/172.

ve sûrede yer almış olduğu konumu göz önünde bulundurduğumuz takdirde, Uhud gününde veya bir gün sonrasında nâzil olma ihtimallerinin her ikisi de mevcut olmakla birlikte, nüzûl tarihinin konumlandırılması açısından bariz bir fark ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla, söz konusu âyetin Uhud Gazvesi'nde Müslümanların yaşamış oldukları kayıplara cevaben bir teselli, psikolojik destek ve teşvik mahiyeti barındırdığı ortaya çıkmakla birlikte, nüzûl tarihinin yine hicretin 3. yılının Şevval ayına tekabül ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim bundan sonraki âyetlerde de Allah Teâlâ, kendilerinin Uhud Gazvesi'nde zarara uğradıkları gibi, düşmanların da Bedir Gazvesi'nde benzer bir zarara uğradıklarını, sünnetullahın bu şekilde işlediğini ve iyi günlerin yaşanacağı gibi kötü günlerin yaşanmasının da hayata dâhil olduğunu hatırlatarak, tekrar Müslümanlara moral verme babında, vermiş oldukları kayıplara üzülmemeleri gerektiğini ifade etmektedir.[237] Ayrıca Allah Teâlâ 143. âyette, Bedir Gazvesi'ne katılamayan ancak aynı şekilde şehitlik makamını zamanında arzulamış ve böylelikle onlara Uhud Gazvesi'ni yaşama imkânı kılmış olan Müslümanlara, Bedir Gazvesi'ne zamanında katılım sağlamayı arzuladıklarını ve bundan mütevellit şimdi bu durumla karşı karşıya geldikten sonra gevşeklik ve düşmanlara teslimiyet göstermenin yersiz olduğunu da bildirmektedir.[238] Dolayısıyla Uhud Gazvesi ile ilgili âyetler, sadece teselli ve motivasyon babında değil, aynı şekilde Müslümanların sergilemiş oldukları yanlış tavırlara dair bir uyarı olarak da okunabilmektedir. Buna ek olarak, bu bağlamda nâzil olmuş olan âyetler, Uhud Gazvesi esnasında tam olarak yaşanmış sahneleri ve Müslümanların duygu durumunu da açık bir şekilde aktarmaktadır. Nitekim savaş esnasında şehitlerin arasında Peygamber Efendimiz'in de bulunduğu haberi Müslümanlar arasında yayılınca, Hz. Ömer gibi bazı sahabiler Peygamber'in ölüm ihtimalini kabullenemeyeceğini ve buna benzer söylemleri dile getiren kimselerin boyunlarını vuracağını ifade ederken,[239] düşmanlar Müslümanların bu duygusal durumunu kullanarak, "Gerçekten bir peygamber olsaydı ölmezdi" diyerek o esnada dinlerinden geri dönmelerini hedeflemişlerdi.[240] Bu olay üzerine, Muhammed'in yalnızca bir peygamber olduğu; kendisinden önce birçok peygamberin geldiği; O'nun ölmesi durumunda insanların eski dinlerine geri mi döneceklerini; ölümün yalnızca Allah'ın izniyle ve belirlenen vakitte gerçekleşeceği; geçmiş peygamberlerin de savaşlar sırasında başlarına gelenlere rağmen zayıflık göstermedikleri; ve Allah'ın onlara bunun karşılığında hem dünyevî hem de uhrevî mükafat verdiği, sûrenin 144–148. âyetlerinde ifade edilmektedir.[241]

Allah'ın, ilâh olarak kabul edebileceklerine dair hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmalarından dolayı kâfirlerin kalplerine korku salacağını ifade eden sûrenin 151. âyeti hakkında, Ebû

[237] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/99.
[238] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/304; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 47.
[239] İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/402-403.
[240] Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî Semʿânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, ed. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. ʿAbbâs (Riyad: y.y., 1418), 1/356.
[241] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 48.

Süfyan ve müşriklerin Uhud günü Mekke'ye doğru yola çıkmaları esnasında, bir süre sonra Ebû Süfyan'ın Müslümanların tamamının yok edilmesi gerektiğini söyleyerek savaş alanına geri dönme kararı aldığı; ancak Allah tarafından kalplerine korku salınmasıyla müşriklerin dağıldığı ve bu sebeple savaş meydanına geri dönmekten vazgeçtikleri nakledilmektedir.[242]

Bir sonraki âyette, Resûlullah'ın yerleştirdiği okçuların Uhud Gazvesi esnasında yerlerini terk etmeleri sebebiyle Allah'ın Müslümanlara vaad etmiş olduğu zaferin ve yardımın, sahabelerden bazılarının Peygamber'in emrine muhalefet etmeleri nedeniyle gerçekleşmediği açıklanmaktadır. Nitekim Uhud Gazvesi sona erdiğinde ve Müslümanlar Medine'ye döndüklerinde, ilahi yardım vaadinin neden gerçekleşmediğini sorguladıklarında, sûrenin 152.-155. âyetlerin yardımın çekilmesinin kendilerinden kaynaklandığını açıklama mahiyetinde nâzil olduğu rivâyetlerde zikredilmektedir.[243]

Allah Teâlâ, Müslümanlara Uhud Gazvesi'nde karşılaştıkları hezimete dair sadece teselli ve psikolojik destek vermeyip, bunun yanında Müslümanlara öğütler de sunmaktadır. Nitekim Müslümanların duygusal olarak zayıf olmalarının, onların müşrik ve münafıkların benimsediği yollardan gitmelerine sebep olmaması gerektiğini; bilakis Allah'a tevekkülün ve inancın en zor anlarda dahi önemli olduğunu ve iman konusunda sebat göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Âyetlerin sûre içerisinde birbirleriyle münasebeti göz önünde bulundurulduğunda, önceki kısımda Müslümanlara psikolojik destek verilip savaş esnasında mevzilerini terk eden Müslümanlar sert bir dille eleştirildikten sonra, bu kısımda daha yumuşak bir hitapla Müslümanların istikrarlı olmaları ve şehitlik makamını küçümsememeleri gerektiğine dair öğütler bulunmaktadır.[244]

Hiçbir peygamberin emanete ihanet etmesinin mümkün olmadığı ve ihanet eden her kimsenin, yaptığı bu yanlışın karşılığını kıyamet gününde mutlaka göreceğini ifade eden 161. âyetin nüzûl tarihi hakkında rivâyetlerde farklı bilgiler sunulmaktadır. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre, söz konusu âyet Bedir Gazvesi'nde elde edilen ganimetler arasında bulunan kırmızı bir kadifenin kaybolması üzerine, orada bulunan bazı insanların Peygamber'in almış olma ihtimalini zikretmelerinden kaynaklı indiği nakledilmektedir.[245] Dolayısıyla, Peygamber'in ganimetten hıyanet etme ihtimalinin imkânsız olduğunu mevzubahis âyet ortaya koymakla birlikte, rivâyetin Bedir Gazvesi zamanında, böylelikle hicretin 2. senesinde nâzil olduğu ortaya çıkmaktadır. Siyer kaynaklarında da mevzubahis âyetin Bedir Gazvesi hakkında nazil olduğu ifade edilmesi, bu görüşün sıhhatini kuvvetlendirmektedir.[246]

Ed-Dahhâk tarikiyle gelen İbn Abbas'tan nakledilen bir diğer rivâyete göre ise, söz konusu âyet

---

[242] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 125.
[243] Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, 3/256.
[244] et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 7/330-335.
[245] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 48-49.
[246] Vâkidî, *el-Meğâzî*, 1/324.

Huneyn gününde Resûlullah'ın eline ganimetlerin geçmesiyle, orada bulunan bir adamın çalmak niyetiyle bir iğneyi saklaması üzerine nâzil olduğu zikredilmektedir. Buna ilaveten, âyetin Uhud Gazvesi bağlamında, okçuların ganimet sevdası çerçevesinde bulundukları yerlerini terk etmeleri sebebiyle nâzil olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim Uhud günündeki okçuların, mevzilerini elde edilecek ganimetten kendilerine bir pay düşmeyeceği endişesiyle terk ettiklerini beyan ettiklerinde, Peygamber'in "Ben kendim paylaştırmadan ganimetten gizlice bir pay mı alacağım?" diye sorması üzerine nâzil olduğu söylenmektedir.[247]

Sonuç olarak, zikredilen her üç rivâyeti bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuz takdirde, âyetin sûre içerisinde yer almış olduğu siyak ve sibaki göz önünde bulundurularak, en tutarlı görüşün nüzûl tarihinin Uhud Gazvesi zamanına, dolayısıyla hicretin 3. senesine tekabül etmesi olduğu, tarihî vakıalar karşısında en isabetli görüş olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Uhud ve Huneyn Gazvesi arasında 5 sene bulunduğundan ve Bedir Gazvesi sûrenin bu kısmındaki içeriğine uyum sağlamadığından, âyetin nüzûl tarihi açısından bu bağlamda inmesi makul gözükmemektedir. Buna ek olarak kanaatimizce, âyet muhtemel olarak Bedir Gazvesi'nde yaşanmış bir olaya işaret etmekte olup, ancak nazil olduğu vakit Uhud Gazvesi esnasında sahabelerin Peygamber'e karşı güvenini ve ganimetten pay alacaklarına dair beklentilerini kuvvetlendirmek için indirildiği görüşü daha isabetli gözüktügü yönündedir.[248] Böylelikle mevzubahis âyet içerik olarak hicretin ikinci senesine, nüzûl tarihi ise hicretin üçüncü senesine tekabül ettiği ortaya çıkmaktadır.

165. âyetin, Müslümanların Bedir Gazvesi'nde fidye almalarından dolayı Uhud gününde cezalandırıldıklarını beyan etmek üzere nâzil olduğu nakledilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Müslümanlara Uhud Gazvesi'nde uğradıkları mağlubiyetin sebebinin kendileri olduğunu bu âyetle bildirmektedir.[249] Mezkur bilgiden hareketle, 165. âyetin Uhud Gazvesi çerçevesinde nâzil olduğu ve dolayısıyla iniş tarihinin hicrî 3. yıla tekabül ettiği ortaya çıkmaktadır.

Sûrenin 169-171. âyetlerinde, Müslümanların savaşlarda verdikleri kayıplar için üzülmemeleri gerektiği, savaş sebebiyle hayatlarını kaybeden kimselerin Allah katında diri oldukları ve şehitlik makamının yüceliği vurgulanmaktadır. Âyetlerde kast edilen şehitlerin hangi gazvenin şehitleri olduğu müfessirler arasında tartışmalı olup, ortak bir görüşe varılamamaktadır. Nitekim bir görüşe göre, kast edilen şehitlerin Ensar ve Muhacirlerden olmak üzere Bedir şehitleri olduğu ileri sürülmektedir.[250] Mezkur görüş esas alındığı takdirde, âyetin nüzul tarihinin hicretin 2. senesine tekabül etme ihtimali bulunduğu söylenebilmektedir. Buna ek olarak, âyette Uhud şehitlerinin kast edildiği görüşü de

[247] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 126-127.
[248] Ebu's-Suʿûd, *İrşâdu'l-ʿÂkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 2/106.
[249] et-Taberî, *Câmiʿul-Beyân*, 7/371-372; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 49.
[250] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/314.

zikredilmektedir.[251] Bu çerçevede, baba gibi yakınlarını kaybedip hüznünü ifade eden sahabelere bir teselli mahiyetinde Allah Teâlâ'nın söz konusu âyetleri nâzil ettiği rivâyetlerde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, âyetlerin özel olarak Uhud Gazvesi'nde şehit düşen Hz. Hamza ve Hz. Mus'ab hakkında nâzil olduğu da ifade edilmekle beraber, bu rivâyet de âyetlerin Uhud Savaşı olayları etrafında nâzil olduğuna işaret etmektedir. Binaenaleyh, Uhud Gazvesi'nden dört ay sonra vuku bulan ve safer ayına denk düşen Bi'r-i Maûne hadisesi esnasında şehit düşen kimseler hakkında nâzil olduğu da zikredilmektedir.[252] Böylelikle, mevzubahis âyetlerin nüzul tarihi Uhud Gazvesi veya Bi'r-i Maûne hadisesi çerçevesinde nâzil olduğu kabul edildiği takdirde, hicretin 3. senesine tekabül ettiği neticesine varılmaktadır. Sonuç olarak, âyetin nüzul tarihini ifade eden rivâyetlerin çokluğu, sûre içerisinde yer aldığı siyak ve sibak ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda ve rivâyetlerin kuvvetliliğinden dolayı, Uhud şehitleri hakkında nâzil olduğu en güçlü görüsü temsil etmektedir. Bu sonuç esas alındığında, âyetlerin nüzul tarihi yine önceki âyetler gibi hicretin 3. senesine denk düşmektedir. Bedir ve Bi'r-i Maûne şehitleri hakkında nâzil olduğu görüşü ise zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, âyetin içerdiği mesaj açısından onları da kapsadığı ve bu görüşü savunan kimselerin, daha çok şehitlik makamının yüceliğini ifade eden âyetin genel anlamını esas aldıkları söylenebilmektedir.

3.8. Hamrâu'l-Esed Gazvesi (3. Yıl: Âyet 172-173)

Savaşta yara aldıktan sonra dahi Peygamber'in savaşa geri dönme çağrısına uyan ve kendilerine, insanların savaşmak üzere ordular halinde toplandıklarını söylediklerinde imanlarının daha da arttığını ifade eden sûrenin 172-173. âyetlerinin, kaynaklarda Hamrâ'u'l-Esed Gazvesi olarak kayıtlı olan olay üzerine nâzil oldukları nakledilmektedir.[253] Nitekim söz konusu olay, Uhud gününün ertesi sabahı, hicretin 3. senesinde, Şevval ayının 8. gününde vuku bulmuştur.[254] Resûlullah'ın, o gün Câbir b. Abdillah istisna olmak üzere Uhud Gazvesi'ne katılmış olan ve içerisinde Hz. Ebû Bekir ile Zübeyr b. Avvâm'ın da bulunduğu toplam 70 kişilik bir grupla, düşmandan tekrar bir saldırı gelme ihtimaline karşı onların peşine düşmek üzere yola çıkmaya teşvik ettiği ve böylelikle karşı tarafı korkutmayı amaçladığı nakledilmektedir. Medîne'ye yaklaşık sekiz mil uzaklıkta bulunan Hamrâ'u'l-Esed isimli yere vardıklarında, düşmanlara Müslümanların kendilerini takip ettikleri haberi ulaşmış, bunun üzerine onlar tekrar Medîne'ye dönmekten vazgeçerek Mekke'ye yönelmişlerdir. Söz konusu gazvede yalnızca Muâviye b. Mugîre b. Ebî'l-Âs'ın yakalanıp öldürüldüğü ve bunun dışında başka can kaybının olmadığı ileri sürülmektedir.[255] Mezkûr bilgilerden hareketle, söz konusu âyetlerin nüzûl tarihinin Hicret'in üçüncü senesine ve Şevval ayına tekabül ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu âyetleri takip eden sûrenin

[251] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 49.
[252] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 128-130.
[253] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 50.
[254] İbrahim Sarıçam, *"Hamrâülesed Gazvesi"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).
[255] el-Hilâlî Selîm, *El-İsti'âb fî Beyân'il- Esbâb* (Suudi Arabistan: Dâr İbnu'l-Cevzî, 1425), 1/331-339.

174. ve 175. âyetleri de konu bütünlüğünü sağladığından mütevellit, aynı tarihî bağlamda değerlendirilebileceği kanaatinde olmaktayız.

3.9. Mümin ve Münafıkların Ayrımı (3. Yıl: Âyet 179)

Peygamber'e kimlerin münafık, kimlerin ise hakiki anlamda iman etmiş olduğu arz edilince, müminler Allah Teâlâ'dan kendilerini münafıklardan ayırt edecek bir alâmet istemişlerdir. Bunun üzerine, Allah'ın inananları inanmayanlardan ayıracağını, insanlara gaybı bildirmeyeceğini, ancak seçtiği peygamberlerden bir kısmıyla bazı gizli bilgileri paylaşacağını ifade eden 179. âyetin nâzil olduğu nakledilmektedir. Buna ek olarak, Kureyşliler de aynı şekilde Resûlullah'ın bu iddiasını doğrulayacak bir işaret istemiş ve kendisine iman etmeyenlerin isimlerini açıkça söylemesini talep etmişlerdir.[256] Âyetin, Müslümanların Uhud Gazvesi'nde yaşadıkları mağlubiyet sonrasına tekabül ettiği ileri sürülmektedir. Nitekim bu durumda münafıklar, kalplerinde taşıdıkları nifakı, Müslümanların hezimete uğramış halde olduklarını görünce sevinçlerini açıkça göstermeleri sonucunda belirgin hale gelmiştir. Dolayısıyla, ilahi müdahale ile münafıkların sevincini ortaya çıkaran Müslümanlara bir yenilgi yaşatıldığı zikredilmektedir ve âyetin nüzulü tarihî acidan hicretin 3. Senesine tekabül etmektedir.

3.10. Müminlerin Sıkıntısı Karşısında Kâfirlerin Refahının Anlamı (3. Yıl: Âyet 196-197)

Müslümanlardan bazılarının, kâfirlerin refah ve bolluk içinde yaşarken kendilerinin neden sıkıntı içinde olduklarını sorgulamaları üzerine sûrenin 196. âyetinin nâzil olduğu nakledilmektedir. Dolayısıyla, âyetin Arap müşrikleri hakkında nazil olduğu; onların lüks içinde yaşayabilmeleri ve kolay bir hayat sürmelerinin yapmış oldukları ticaret ilişkilerinden kaynaklandığı, Resûlullah'a hitap edilerek Müslümanların bu durumun geçici olduğundan ve onların sonunun cehennem ateşi olacağından ötürü aldanmamaları gerektiğine dair bir vurgu içerdiği anlaşılmaktadır.[257]

Âyetin net bir tarihlendirmesini zikredilen nüzul sebebinden hareketle yapmak mümkün gözükmemekle beraber, rivâyetin işaret ettiği bilgilerden hareketle, Müslümanların sayıca az ve zayıf olduğu bir döneme tekabül ettiği kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu durum ise Mekke dönemine denk gelmekle birlikte, hicretten ve Bedir Gazvesi'nden önceki bir zaman dilimine tekabül ettiği ileri sürülebilmektedir. Ancak, Uhud Gazvesi'nde Müslümanların mağlup olmaları ve maddî-manevî olarak zayıf düşmeleri açısından da nazil olma ihtimalinin bulunduğu söylenebilmekte olup, kanaatimizce bu görüş daha isabetli olmaktadır.

---

[256] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 132.
[257] Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/558.

3.11. Kureyş'in Safa Tepesi'ni Altın Yapma Talebi (3. Yıl: Âyet 190)

Gökyüzünün ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişiminde akıl sahipleri için bir delilin var olduğunu ileri süren 190. âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili rivâyetlerde, Kureyş'in Yahudilere Hz. Musa'nın getirdiği mucizeleri, ardından Hristiyanlara Hz. İsa'nın getirdiği mucizeleri sorması ve her iki gruptan aldıkları cevaplar neticesinde Hz. Peygamber'e gelip, kendisinin hak peygamber olduğuna işaret edecek bir mucize olarak Rabbine dua edip Safa Tepesi'ni altına çevirmesini istedikleri, Peygamber'in bunun üzerine bu konuda dua ettiği ve bu dua üzerine söz konusu âyetin nazil olduğu nakledilmektedir.[258] Ancak, âyetin nüzul tarihine ve sebebine işaret eden rivâyetler ile tasvir edilen olayın tarihî vakaları karşısında birtakım problemler bulunmaktadır. Nitekim söz konusu âyetin Medine'de indiği belirtilmekteyken, Kureyşlilerin Hz. Peygamber'den Safâ Dağı'nın altına çevrilmesini talep ettikleri olayın Mekke'de vuku bulduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda âyetin Mekke dönemiyle ilişkili olması gerektiği anlaşılmaktadır; ancak âyet hakkında meşhur ve daha güçlü kabul edilen görüş, onun Medenî olduğudur.[259]

Netice itibariyle, rivâyetlerin öngösterdiği tarihî bağlam ile âyetin nüzûl zamanı arasında bir uyumsuzluğun mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır. Bundan hareketle, âyetlerin nüzûl sebebi ve tarihi ile vakalar arasında her zaman bir muvafakatın aranması gerekmediği, bazı âyetlerin geçmişte yaşanmış tarihî hadiselere atıfta bulunarak nâzil olmuş olma ihtimalinin var olduğu söylenebilinmektedir. Bununla birlikte bir tarihlendirme yapılması gerekirse, kanaatimizce âyetin hicretin ikinci veya üçüncü senesinde nazil olma ihtimali bulunduğu; ancak sûrede yer aldığı siyak-sibak ilişkisi dikkate alındığında, hicretin üçüncü senesinin daha isabetli olduğu yönündedir

3.12. Hicret ve İlâhî Mükâfatta Cinsiyet Eşitliği (3. Yıl: Âyet 195)

Kaynaklarda, Ümmü Seleme'nin, kadınların hiçbir konuda doğrudan anılmamalarından dolayı Allah katında onların hicret gibi benzer ibadetlerde erkekler gibi bir hayır ve sevaba sahip olup olmadıkları hususunda tereddüt taşıyarak bunu Resûlullah'a sorması üzerine, Allah'ın kadın-erkek fark etmeksizin yapılan hayırların O'nun katında mutlaka bir karşılık bulacağını ifade eden 195. âyetin nâzil olduğu zikredilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu âyetle kadınların dinî sorumluluklar bakımından olduğu gibi, bu sorumlulukları yerine getirdiklerinde mükâfat elde etme noktasında da erkeklerle eşit olduğunu bildirmiş ve böylece Ümmü Seleme'nin zihnindeki yanlış anlamayı ortadan kaldırmıştır.[260] Mezkûr bilgilerden hareketle, âyetin nüzul tarihinin hicretten sonrasına tekabül etmesi zorunlu hâle gelmektedir.

---

[258] Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-âsâr*, ed. Şuʿayb el-ʾArnavût (Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1415), 12/30; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 52.

[259] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/183-184.

[260] Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/322-323; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 52.

Nitekim, hem indiği olay bağlamı hem de âyetin işaret ettiği içerik açısından, Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri hadisesinin ardından nazil olduğu kesinlik kazanmaktadır. Dolayısıyla, sûrenin kronolojik bir şekilde tarihî hadiseleri aktarmadığı; âyetlerin nüzul tarihleri arasında hem olay farklılığının bulunduğu hem de azımsanmayacak ölçüde zamansal bir uzaklığın var olduğu buradan da anlaşılmaktadır.

3.13. Hendek Gazvesi (5. Yıl / 7 Şevval - 1 Zilkade: Âyet 26-27)

El-Vâhidî, Allah'in yegâne mülk sahibi olduğunu ve dilediği kimseye kendi mülkünden verdiğini dilediğinden de mahrum biraktigini ifade eden 26. âyetinin nüzul sebebi hakkında farklı rivâyetler zikretmektedir. Bunlardan biri, İbn Abbas ve Enes bin Mâlik'ten gelen bir rivâyettir. Bu rivâyete göre, Resûlullah Mekke'yi fethettiği zaman, ümmetine Fars ve Rum ülkelerinin mülkünü de vaat etmişti. Bu sözleri işiten Yahudi ve münafıklar ise, Hz. Peygamber'e "Fars ve Rum mülkü ona nereden gelecek?" diyerek inanmadılar; "Ona Mekke ve Medine yetmedi mi, şimdi de Fars ve Rum mülküne mi göz dikti?" diye sorguladılar. Bu olay üzerine Allah Teâlâ söz konusu âyeti indirdiğini, Vâhidî'nin zikrettiği ilk rivâyet ifade etmektedir. Bu rivâyetten hareketle âyetin Mekke'nin fethinden sonra, yani hicretin 8. Senesinde nazil olduğunu tespit etmek mümkündür

Sebeb-i nüzul bağlamında, Vâhidî'nin zikrettiği ikinci rivâyet, Muhammed b. Abdülazîz el-Mervezî'nin kendi kitabında yer verdiği ve Katâde'den nakledilen bir rivâyeti teşkil etmektedir. Nitekim bu rivâyette, Allah'ın Rasûlü'nün Fars ve Rum mülkünü ümmeti için kılması yönünde dua ettiği ileri sürülmektedir. Peygamber'in bu duası üzerine de sûrenin 26. âyeti nazil olmuştur.[261] Dolayısıyla birinci rivâyetten farklı olarak, ikinci rivâyette Peygamber Efendimiz'in Müslümanlara bu beldeleri vaat etmekten ziyade Allah'a dua ettiği görülmektedir. Ancak, Resûlullah'ın hem dua edip hem de bu beldelerin mülkünün yakında kendilerinin olacağı müjdesini verebilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Üçüncü rivâyet, Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı yılına ait bir olayı aktarmaktadır. Bu rivâyete göre, sahâbîler hendeğin sınırlarını kazarken yuvarlak ve çok sert, beyaz bir kayaya denk gelmişler; bu kaya kazı işlemini engellemiştir. Bunun üzerine Resûlullah'ı çağırmışlardır. Haber vermeleri üzerine Peygamber Efendimiz, kayanın bulunduğu hendeğe gitmiş ve kazma aletini bizzat kendisi eline alarak kazıma işlemine başlamıştır. Bu noktadan itibaren rivâyet, Peygamber'in hendekte gerçekleşen mûcizesini anlatmaktadır. Zira Peygamber Efendimiz kayaya üç kez vurmuş ve üçüncü vuruşta kaya kırılmıştır. Her bir vuruşta bir parıltı ortaya çıkmış; bu esnada Peygamber Efendimiz ve ashâbı tekbir getirmişlerdir. Rivâyetin son kısmında, Resûlullah ashâbına her bir vuruşta ortaya çıkan parıltıların anlamlarını tefsir etmektedir. Birinci parıltıda, kendisine Hîre'nin sarayları ve Kisrâ'nın şehirleri

[261] Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 41.

gösterilmiş; Cebrail de ümmetinin onlara galip geleceğini bildirmiştir. İkinci vuruşta görülen parıltıda, Rum beldelerinin kızıl sarayları gösterilmiş ve yine Cebrail, ümmetinin onlara galip geleceği müjdesini vermiştir. Son vuruşta ortaya çıkan parıltıda ise San'â'daki sarayları gördüğünü ve Cebrail'in aynı müjdeyi tekrar ettiğini aktarmıştır. Bu olayı işiten münafıklar, Müslümanlara yönelerek şaşırıp şaşırmadıklarını sormuş; Peygamber'in kendilerine boş umutlar verdiğini, oysa kendilerinin korkudan hendek kazdıklarını ve savaşmaya dahi güç yetiremediklerini söylemişlerdir. Rivâyet, söz konusu hâdisenin ardından Ahzâb Sûresi'nin 12. âyetinin ve Âl-i İmrân Sûresi'nin 26. âyetinin nâzil olduğunu ifade etmektedir.[262] Hendek Gazvesi tarihî kaynaklarda hicretin 5. Yilinda Şevval ayin 7'sinden Zilkade aynin 1. Gününe kadar sürdüğü kaydedilmektedir.[263] Âyetin Hendek Gazvesi çerçevesinde nazil olduğunu aktaran rivâyetler esas alındığında, âyetin nüzulü hicretin 5. yılına tekabül etmektedir.

Sonuç olarak, sûrenin 26. ve 27. âyetlerinin, Hendek Savaşı'ndaki Peygamber Efendimizin kaynaklarda geçen kaya taşı mucizesi hadisesi üzerine nazil olduğunu ifade eden rivâyetlerin çokluğu hasebiyle bu tarihlerde inmesi daha isabetli görünmektedir. Mekke'nin fethinden sonra indi diyen görüşlere gelince, Peygamber Efendimiz aynı âyeti o olayda da tilavet etmiş olabilmesi muhtemel olup, ancak bu âyetin sebebi nüzulünü teşkil etmemektedir.

Müfessirlerin çoğu, söz konusu âyetin Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Allah'ın Müslümanlara diğer beldelerin de fethini nasip etmesi için yapmış olduğu dua ve münafıklarla Yahudilerin buna tepkileri bağlamında indiğini ileri sürselerde,[264] kanaatimizce âyetin, Hendek Gazvesi sırasında kaya taşı mucizesi hadisesi üzerine nazil olduğunu ifade eden rivâyetlerin çokluğu hasebiyle bu tarihlerde inmesi daha isabetli görünmektedir. Bununla birlikte, zikredilen diğer hadiseler de mâna açısından âyete uygunluk arz etmekle beraber, doğrudan âyetin nüzul tarihini teşkil etmediği yönündeki kanaat daha makul görünmektedir. Zira müfessirlerin ekseriyeti diğer rivâyetleri zikretmekle birlikte, Hendek Gazvesi'nde yaşanan bu hadiseye de âyetin nüzul sebebi olarak referansta bulunmaktadırlar. Dolayisiyla sözkonusu âyetlerin Mekke'nin fethinden sonra indiğini ileri süren görüşler, Peygamber Efendimiz'in aynı âyeti o olayda da tilavet etmiş olabilmesi muhtemel oldugu, ancak bu âyetin doğrudan sebebi nüzulünü teşkil etmediği yönünde aciklanabilinmektedir.

Mezkûr rivâyetleri ve tarihi olayı, çalışmamızın üçüncü bölümünü teşkil eden "Uhud Gazvesi ile İlgili Rivâyetler" başlığı altında incelememizin sebebi; Uhud Gazvesi'nin ardından Müslümanların uğramış oldukları hezimet ve bundan mütevellit motivasyon eksikliği ile moral bozukluğu hasebiyle, Hendek Gazvesi'nde yaşanmış olan ve geleceğe dair beldelerin ve zaferlerin vaadini temsil eden

---

[262] el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 100-102.

[263] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/214-233; Vâkidî, *el-Meğâzî*, 2/440-496; Muhammed Hamidullah, "HENDEK GAZVESİ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Temmuz 2025).

[264] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan Hakâ'ikı Gavâmizi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407), 1/349-351; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 8/186.

olağanüstü hadisenin, Müslümanlara yönelik bir motivasyon gücü teşkil edebilme ihtimalindendir. Nitekim bu hadise, onların tekrar üstün geleceklerine dair ilahî bir işaret barındırmaktadır.

SONUÇ

Ortaya koyduğumuz çalışmanın ana hedefi, Kur'an'ın ihtiva ettiği âyetleri ve vermek istedikleri mesajları tarihî bağlamından koparark bağımsız ve yanlış bir zemine oturtmadan değerlendirmek gerektiğini ortaya koymaktır. Bu hedefi, bundan sonraki çalışmalara örnek olması amacıyla Âl-i İmrân Sûresi üzerine gerçekleştirmeye gayret ettik. Buna ek olarak, çalışmamız hadis, sîre ve tefsir kitaplarından başlıca yararlanması hasebiyle, disiplinler arası rivâyetlerin analiz edilmesini temsil etmektedir. Bu da, ilimlerin birbirinden bağımsız olmadığı, bilakis doğru sonuçlara varabilmek için birlikte okunulması ve değerlendirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, özellikle çalışmamızın alanı ve ana ögesi olması hasebiyle, Kur'an'ın doğru değerlendirilmesinin gerçekleşmesi için âyetlerin alakalı olduğu rivâyetlerle birlikte incelenmesinin ehemmiyeti belirginleşmektedir. Bundan mütevellit, her bir âyetin tarihlendirilmesine ve ihtivasının tahliline dair ışık tutabilecek rivâyetler tespit edilip, tarihî yaşanmışlıklar karşısında aklen uygunluk gösterebilecek ve delâlet açısından daha kuvvetli olanlar tercih edilmiştir.

Çalışmanın ana problemlerinden birini teşkil eden Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihi hakkında, her ne kadar birçok kaynak bunun hicretin 9. senesi olduğuna dair görüş ileri sürse de, tarihî gerçekler ve aklî bir muhasebe karşısında bu kanaatin isabetli olmadığı; söz konusu tarihin, "heyetler yılı" diye de bilinen hicretin 9. senesinde ikinci veya üçüncü bir gelişi temsil ettiği sonucuna varmış bulunmaktayız. Bununla birlikte, heyetin asıl gelişinin Yahudilerle aralarında meydana gelen münazaralardan kaynaklı olarak hicretin 2. yılında ve Uhud Gazvesi'nden önce gerçekleştiği; zira Yahudi grupların bu tarihlerden sonra Medine'den sürülmüş olmaları sebebiyle daha geç bir tarihte böyle bir gelişin mümkün olamayacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Buna ek olarak, söz konusu âyetlerin kesin bir tarihlendirmesinin yapılması zordur. Ancak dönemsellik esasına dayalı bir tasnif gerçekleştirmek, âyetlerle ilgili rivâyetler dikkate alındığında daha mümkün görünmektedir. Zira bu âyetler, Peygamber Efendimiz ile Necran heyeti ve Medineli Yahudiler arasında gerçekleşen teolojik diyalog ve tartışmalarla doğrudan ilişkilidir. Tarihsel bağlamları göz önünde bulundurulduğunda, âyetlerin birincil olarak Medine'de nâzil olduğu, ikincil olarak ise Bedir Gazvesi sonrasına tekabül ettiği söylenebilir. Ayrıca Necran heyetinin hicretin 9. yılında Medine'ye geldiği kabul edildiğinde, bu durum âyetlerin nüzûl zamanının söz konusu tarihsel çerçevelerle örtüştüğünü göstermektedir. Ancak Necran heyetinin hicretin 9. yılında geldiği yönündeki kabul, bazı tarihî vakıalar karşısında tutarsızlık arz etmektedir.

Müfessirlerin çoğu, Âl-i İmrân Sûresi'nin ilk 80 âyetinin Necran heyetini teşkil eden

Hristiyanlar hakkında nâzil olduğunu beyan etmiş olsalar da, âyetlerin hitap ettiği kitlenin Yahudiler gibi farklı din mensuplarını da kapsadığı görülmektedir. Dolayısıyla sûrenin yaklaşık ilk 80 âyetinin yalnızca Necran heyetinden bahsettiği ve bu kitle hakkında nâzil olduğu yönündeki görüşün tutarlı olmadığı sonucuna vardık. Buna ek olarak, ilk kısmın ağırlıklı olarak Hristiyanlarla gerçekleşen tartışmaları ihtiva ettiği kabul edilse bile, belirli âyetlerin Yahudilere ve diğer din mensuplarına da yöneldiği göz önüne alındığında, bu âyetlerin yalnızca tek bir gruba indirgenemeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim böyle bir yaklaşım, hayatın doğal akışına da uygun düşmemektedir. Aynı coğrafyada yaşayan farklı din ve kültür mensuplarının birbirleriyle etkileşim içinde olmaları ve bu etkileşimden karşılıklı olarak etkilenmeleri tabiî bir durumdur.

Sûrenin tarihlendirilmesinde, kendisinden önceki müfessirler ve tarihçilerden farklı bir tavır sergileyerek mevcut bilgilere eleştirel bir yaklaşımla yönelmesi bakımından, çağdaş müfessirlerden Muhammed İzzet Derveze'nin en tutarlı duruşu sergileyen isimlerden biri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte onun da tarihlendirmeye dair tasnifsel bir yaklaşım benimsediği, bu nedenle yüzeysel kaldığı ve birtakım eksiklikler taşıdığı görülmektedir. Ancak Derveze'nin eleştirel yaklaşımı, özellikle Necran heyetinin Medine'ye geliş tarihinin ortaya çıkarılmasına dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ana konusunu teşkil eden Âl-i İmrân sûresinin Bedir Gazvesi'ne dair âyetler ihtiva eden Enfâl sûresinden sonra nâzil olduğu rivâyetleri tutarlı görünmekte ve Necran heyetinin Mekke'nin fethinden önceki bir tarihte gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Yahudilerle ilgili rivâyetler tespit edilmiş; rivâyetlerin işaret ettiği olayların tarihlendirilmesi yapılmış ve sûrenin anlaşılmasına ışık tutan bilgiler doğrultusunda âyetlerin tahlili gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ikinci bölümde elde edilen veriler, Hristiyanlar ile Yahudilerin Medine'de kısa bir süreliğine de olsa aynı yaşam alanını paylaştıklarını ve bundan kaynaklı olarak aralarında beşerî ilişkilerin meydana geldiğini ortaya koymuştur. Nitekim Yahudilere hitap eden âyetlerin tespitinde, bazı müfessir ve siyer âlimlerinin ileri sürdükleri gibi ilk 80. âyetin yalnızca Necran heyetinden bahsettiği görüşünün isabetli olmadığı; bilakis sûrenin 80. âyetine kadar Yahudilere de hitap eden âyetlerin mevcut olduğu sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Ayrıca, Mübâhele hadisesi gerçekleştiğinde Yahudilerin Medine'de ve olay bağlamında hazır bulundukları, rivâyetlerin sunduğu bilgilerden açık olarak anlaşılmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise sûrenin ihtiva ettiği son konu, Uhud Gazvesi ve zikrettiğimiz hadiseler dışındaki olaylarla ilgili rivâyetlere yer verilmiştir. Uhud Gazvesi gibi, tarihi net ve kesin olan olaylara işaret eden âyetlerin tarihî tespitinin ve muhteva analizinin daha kolay olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim âyetlerin vermek istediği mesajların doğru bir şekilde anlaşılması, tarihî açıdan hitap ettiği kitlenin, sosyal çerçevenin ve şartların tespitiyle ancak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla tarihî tespit ne kadar doğru, kesin ve net yapılabiliyorsa, âyetin tahlili ve içerik analizi de o kadar sağlam

bir zeminde gerçekleştirilebilmektedir.

Böylelikle Uhud Gazvesi ile ilgili rivâyetlerin hicretin 3. senesinde nâzil oldukları; bu çerçevede inmiş olan âyetlerin, içerik bakımından Müslümanlara, uğramış oldukları hezimet karşısında uhrevî hayatı hatırlatarak dünya menfaatlerinin geçiciliğini vurgulayan, motivasyon, cesaret ve teselli mahiyetinde mesajlar barındırdıkları; ayrıca zaman zaman geçmişte yaşanmış olan hadiselere de atıfta bulundukları tespit edilmiştir. Bu tespitimizden hareketle, âyetlerin geçmişte yaşanmış hadiselere atıfta bulunsalar dahi, zahirî açıdan içerik olarak başka bir tarihî tasnife tabi olmaları gerektiği izlenimi verilse bile, bunun söz konusu âyetlerin nüzûl tarihlerinin işaret ettikleri hadiselerden bağımsız olarak daha geç bir tarihe tekabül etmesine engel teşkil etmediği sonucuna ulaşmış bulunmaktayız.

Söz konusu çalışmanın, tefsir açısından ziyade nüzûl tarihi ve kronolojik analizin baskın olduğu bir çalışmayı temsil etmesine özen gösterilmiştir. Çalışmanın en zor kısmının, âyetlerin tarihlendirilmesine ve tahlilinin tespitine fayda sağlayabilecek rivâyetlerin belirlenmesi ile tespit edilmiş bu rivâyetlerin kronolojik bir sıralamaya konulması olduğu söylenebilir. Bunu yaparken her âyetin kesin bir tarihlendirmesi mümkün olmasa da, makul bir zeminde oturtularak sûrenin ihtiva ettiği çoğu âyetin tasnifsel bir tarihlendirmesi ve bundan hareketle içeriğin tahlili yapılabilmektedir. Dolayısıyla varılan sonuçlardan hareketle, âyetlerin tarihî bir zeminde konumlandırılarak analiz edilmesi, vermek istediği mesajın anlaşılmasına katkıda bulunmakta; ancak tasnifsel bir tarihlendirme yapılan âyetlerin zann-ı galiple bir sonuca varıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bunların kesinlik ifade etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Hulasa, çalışmamız yalnızca Âl-i İmrân sûresinin ihtiva ettiği âyetleri tahlil ederek kronolojik bir tarihlendirmenin yapılmasını amaçlamıştır. Özellikle, aynı konulara değinen ve tarihî açıdan aynı zemin ve olay bağlamında nâzil olan Kur'an'daki diğer sûrelerin âyetleriyle karşılaştırmalı bir çalışmanın yapılması, âyetlerin ihtiva ettiği mesajların daha doğru anlaşılmasına ve âyetlerin konumlandığı tarihî zeminin daha sağlam tespit edilmesine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla çalışmamız, disiplinlerarası çalışmaların yapılmasına bir örnek ve öncü olmayı hedeflemektedir. Buna ek olarak, araştırmamızın rivâyetlerin tahlilini ve karşılaştırmasını içermekle birlikte, her bir rivâyetin sened ve metin tenkidini ayrıntılı olarak yapmamıştır. Nitekim, çalışmamız bir "rivâyet tenkidi" araştırması değildir. Ancak şahsî kanaatimiz, nüzûl tarihlerine dair bilgi sunan rivâyetlerin sened ve metin yönünden karşılaştırmalı olarak incelenmesi hâlinde daha titiz ve doğru sonuçlara ulaşılabileceği yönündedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.

Alpaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yay., 2018.

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

Balcı, Merve. *Necranlı Hristiyanlarla İlişkiler ve Sürgün*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meʿâlimü't-tenzîl*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1420.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ʿAlî el-Hüsrevcirdî. *Delâʾilu'n-Nubuvve ve Maʿrifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîʿa*. thk. ʿAbdu'lmut'î Kalʿacî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1405.

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. ed. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.

Çubukcu, Asri. "Buâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. https://islamansiklopedisi.org.tr/buas

Derveze (ö. 1984), M. İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dâr İhyâʾi'l-Kutub el-ʿArabiyye, 1383.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşʿas es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Delhi: el-Matbaʿatu'l-Ensâriyye, 1323.

Ebû Nuaym el-İsfahâni, Ebû Nuʿaym Ahmed b. ʿAbdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Delâʾilu'n-Nubuvve*. ed. Muhammed Ravâs Kalʿacî, ʿAbdulberr ʿAbbâs. Beyrut: Dâru'n-Nefâʾis, 1406.

Ebu's-Suʿûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-ʿİmâdî. *İrşâdu'l-ʿÂkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: y.y., ts.

Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. https://islamansiklopedisi.org.tr/bedir-gazvesi#:~:text=Hz.,savaş%20(2%2F624).&text=Bedir%2C%20Medine'nin%20160%20km,bulunan%20küçük%20bir%20kasaba%20idi.

Fayda, Mustafa. "Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele". *AÜ İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*. 143-149. Ankara, 1975.

Gözeler, Esra. *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*. Ankara Üniversitesi, Doktora, 2009.

Güç, Ahmet. "Yahudilik (Mabed ve İbadet)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/207-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik#3-inanc-esaslari

Hâkim, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*. ed. Mustafâ ʿAbdulkâdir ʿAtâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411.

Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yay., 1997.

Hamidullah, Muhammed. "HENDEK GAZVESİ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Temmuz 2025. https://islamansiklopedisi.org.tr/hendek-gazvesi

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak, 2003.

Hamurlı, Mustafa. *Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Âl-i İmrân Sûresi Örneği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora, 2021.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed ʿAbdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l Kurʾâni'l-ʿAzîm*. ed. Esʿad Muhammed et-Tayyib. b.y.: y.y., 1419.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ʿAzîz*. thk. Huseyn b. ʿUkkâşe, Muhammed b. Mustafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423.

İbn Hacer el-ʿAskalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ʿAlî b. Muhammed el-ʿAskalânî. *el-ʿUcâb fî Beyâni'l-Esbâb*. thk. ʿAbdulhakîm Muhammed el-Enîs. 2 Cilt. b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed ʿAbdulmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakkâ. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375.

İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*. thk. Suheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398/1978.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürʿaî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Zâdu'l-Meʿâd fî Hedyi Hayri'l-ʿİbâd*. 6 Cilt. Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1415/1994.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dârü Taybe, 1420.

İbn Mâce, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. ed. Muhammed Fuâd ʿAbdulbâkî. y.y.: Dârü İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.

İbn Saʿd, Ebû Abdullâh el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd en-Nümeyrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: y.y., 1978.

İbn Teymiyye, Ebü'l-ʿAbbâs Takiyyüddîn Ahmed b. ʿAbdilhalîm b. Mecdiddîn ʿAbdisselâm el-Harrânî. *el-Cevâbu's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh*. thk. Alî b. Hasen vd. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-ʿÂsime, 1419.

İbn ʿAsâkir, Ebû'l-Kâsım ʿAlî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. ed. ʿAmr b. Ğurâme el-ʿUmrevî. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415.

İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen ʿAlî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-Ğâbe fî Maʾrifeti's-Sahâbe*. thk. ʿAlî Muhammed Muʿavvid, ʿÂdil Ahmed ʿAbdulmevcûd. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1415.

İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*. ed. Saʿd b. Muhammed Saʿd. Medine: Dâru'l-Meʾâsir, 1423.

Kaya, Emine. *Enfâl, Âl-i İmrân ve Tevbe Sûrelerinde Bedir, Uhud ve Tebük Gazvelerinin Tasviri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Mezarlı, Hümeyra. *Sîret ve Nüzûl Bağlamında Nisa Sûresinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023.

Muhammed Coşkun. *Modern Dünyada Kur'an Yorumu*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Baskı., 2018.

Mukâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. ed. ʿAbdullâh Mahmûd Şehâte. Beyrut: y.y., 1423.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1955.

Namlı, Tuncer. *Kur'an Aydınlığı: Kronolojik Kur'an Meali*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2015.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. ed. Şuayb el-Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001.

Nesefî, Ebû'l-Berekât ʿAbdullâh b. Ahmed en-. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâîku't-Teʾvîl*. thk. Yûsuf ʿAlî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.

Ömerî, Ekrem Ziyâ el-. *Es-Sîre el-Nebeviyye es-Sahîha*. Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hükm, 6. Basım, 1415.

Önkal, Ahmet. "Bahran Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/491. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. https://islamansiklopedisi.org.tr/bahran-gazvesi

Özaktan, Fatih. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.

Özkuyumcu, Nadir. "Nadîr (Benî Nadîr)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. https://islamansiklopedisi.org.tr/nadir-beni-nadir

Râzî, Ebû ʿAbdillâh Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1420.

Saîd b. Mansûr. *Sünenü Saîd ibn Mansûr*. thk. Sa'd b. Abdullah. 5 Cilt. y.y.: Dâru's Samiî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1997.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ebi Muhammed b. Aşur. Beyrut -Lübnân: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 2002.

Sarıçam, İbrahim. "Hamrâülesed Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. https://islamansiklopedisi.org.tr/hamraulesed-gazvesi

Selîm, el-Hilâlî. *El-İsti'âb fî Beyân'il- Esbâb*. Suudi Arabistan: Dâr İbnu'l-Cevzî, 1425.

Semʿânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. ed. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. ʿAbbâs. Riyad: y.y., 1418.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1394.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Durru'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, ts.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Alî eş-. *Fethu'l-Kadîr*. thk. Dımaşk; Beyrut. Dârü İbn Kesîr; Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1431.

Taberânî, Ebu'l-Kâsim Musnidu'd-Dunyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Muʿcemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî bin Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiʿul-Beyân fî Teʾvîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî. *Şerhu Muşkili'l-âsâr*. ed. Şuʿayb el-ʾArnavût. Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1415.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-. *Esbâbü'n-Nüzûl*. ed. ʿİsam b. Abdulmuhsin el-Humeydân. Dârü'l-İslâh, 2., 1996.

Vâkidî, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ʿİlmî, 1409/1989.

Zehebî, Ebû ʿAbdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân. *el-ʿİber fî Haberi men Ğaber*. ed. Ebû Hâcir Muhammed Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ʿan Hakâʾıkı Gavâmizi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Teʾvîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Basım, 1407.

ʿAbdurrezzâk, Ebû Bekr ʿAbdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanʿânî. *Tefsîru ʿAbdurrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed ʿAbduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1419.

EKLER

Ek 1

Âyet / Âyet Grupları	Hicrî Yıl	Milâdî Tarih	Konu
1-64	2. Yıl sonları	624 sonları	Necran Heyetinin Medine'ye Gelişi
12-13	2. Yıl- Şevval	624	Beni Kaynuka Gazvesi
31-34	2. Yıl sonları	624	Hristiyanlar ve Yahudilerle Tartışma
35-60	2. Yıl	624	Hz. İsa'nın Yaratılışı
61	2. Yıl	624	Mübahale Hadisesi
61-64	2. Yıl	624	Ehli Kitap'a Ortak Kelimeye Gelme Çağrısı
65-68	2. Yıl	624	Yahudi ve Hristiyanların İbrahim Hakkındaki İhtilafı
71-73	2. Yıl- Recep	10 Ocak – 7 Şubat 624	Kıble Değişikliğine Ehli Kitabın Tepkisi
79-80	2. Yıl	624	Hz. Peygamber'e Yönelik Ulûhiyet İddiası ve Cevabı
180-186	2. Yıl	624	Hz. Ebû Bekir'in Beytü'l-Midrâs'a Girişi
86-90, 120-130	3. Yıl- 7/11 Şevval	13 Mart – 11 Nisan 625	Uhud Gazvesi
92, 110, 137-179, 196-197	3. Yıl	625	Hezimet Sonrası Teselli ve Motivasyon
172-173	3. Yıl- Şevval	625	Hamra'ul Esed Gazvesi
26-27	5. Yıl- 7 Şevval – 1 Zilkade	19 Şubat – 14 Mart 627	Hendek Gazvesi
28	5.-8. Yıl	626-630	Müminlerin Kâfirleri Dost Edinmemesi Meselesi
199	9. Yıl/ Receb	17 Ekim – 14 Kasım 630	Necaşinin Cenazesi

Tablo 1: Hicrî Yıla Göre Sıralama

Ek 2

Âyet / Âyet Grupları	Hicrî Yıl	Milâdî Tarih	Konu
1-64	2. Yıl sonları	624 sonları	Necran Heyetinin Medine'ye Gelişi
12-13	2. Yıl- Şevval	624	Beni Kaynuka Gazvesi
26-27	5. Yıl- 7 Şevval – 1 Zilkade	19 Şubat – 14 Mart 627	Hendek Gazvesi
28	5.-8. Yıl	626-630	Müminlerin Kâfirleri Dost Edinmemesi Meselesi
31-34	2. Yıl sonları	624	Hristiyanlar ve Yahudilerle Tartışma
35-60	2. Yıl	624	Hz. İsa'nın Yaratılışı
61	2. Yıl	624	Mübahale Hadisesi
61-64	2. Yıl	624	Ehli Kitap'a Ortak Kelimeye Gelme Çağrısı
65-68	2. Yıl	624	Yahudi ve Hristiyanların İbrahim Hakkındaki İhtilafı
71-73	2. Yıl- Recep	10 Ocak – 7 Şubat 624	Kıble Değişikliğine Ehli Kitabın Tepkisi
79-80	2. Yıl	624	Hz. Peygamber'e Yönelik Ulûhiyet İddiası ve Cevabı
86-90, 120-130	3. Yıl- 7/11 Şevval	13 Mart – 11 Nisan 625	Uhud Gazvesi
92, 110, 137-179, 196-197	3. Yıl	625	Hezimet Sonrası Teselli ve Motivasyon
172-173	3. Yıl- Şevval	625	Hamra'ul Esed Gazvesi
180-186	2. Yıl	624	Hz. Ebû Bekir'in Beytü'l-Midrâs'a Girişi
199	9. Yıl- Receb	17 Ekim – 14 Kasım 630	Necaşinin Cenazesi

Tablo 2: Âyet Tertibine Göre Sıralama